

Soproni Egyetem
Széchenyi István Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola
Nemzetközi gazdálkodás alprogram

**VÁLSÁGOK ÉS STRUKTÚRAVÁLTOZÁSOK KAPCSOLATA A
FEJLŐDŐ DÉLKELET-ÁZSIAI ÉS DÉL-AMERIKAI ORSZÁGOKBAN**

Doktori (PhD) értekezés

Készítette:
Nedelka Erzsébet

Témavezető:
Prof. Dr. Blahó András

Sopron

2018

VÁLSÁGOK ÉS STRUKTÚRAVÁLTOZÁSOK KAPCSOLATA A FEJLŐDŐ DÉLKELET-ÁZSIAI ÉS DÉL-AMERIKAI ORSZÁGOKBAN

Értekezés doktori (PhD) fokozat elnyerése érdekében

Készült a Soproni Egyetem
Széchenyi István Gazdálkodás- és szervezéstudományok Doktori Iskola
Nemzetközi gazdálkodás programja keretében

Írta: Nedelka Erzsébet

Témavezető: Prof. Dr. Blahó András PhD
(aláírás)

Elfogadásra javaslom (igen / nem)

A jelölt a doktori szigorlaton 93 %-ot ért el,
Sopron, 2016. április 27.

.....
a Szigorlati Bizottság elnöke

Az értekezést bírálóként elfogadásra javaslom (igen /nem)

Első bíráló (Dr.) igen /nem
(aláírás)

Második bíráló (Dr.) igen /nem
(aláírás)

A jelölt az értekezés nyilvános vitáján %-ot ért el.
Sopron, 2018.

.....
a Bírálóbizottság elnöke

A doktori (PhD) oklevél minősítése:

.....
Az EDHT elnöke

Jelen doktori disszertáció az „EFOP-3.6.1-16-2016-00018 – A felsőoktatási rendszer K+F+I szerepvállalásának növelése intelligens szakosodás által Sopronban és Szombathelyen” című projekt támogatásával valósult meg.

This doctoral thesis was made in frame of the „EFOP-3.6.1-16-2016-00018 – Improving the role of research+development+innovation in the higher education through institutional developments assisting intelligent specialization in Sopron and Szombathely”.

TARTALOM

1. Bevezető.....	1
1.1 A témaválasztás indoklása és körülhatárolása	1
1.2 A kutatás előzményei, céljai és fő kérdése	2
2 A kutatás módszertana és forrásai.....	6
2.1 Módszertani áttekintés	6
2.2 A kutatómunka felépítése	7
3. Elméleti áttekintés – a fogalmak tisztázása.....	9
3.1 A válságok tipizálása	9
3.2 Pénzügyi válságok	9
3.2.1 Valutaválság.....	11
3.2.2 Adósságválság.....	12
3.2.3 Bankválság.....	14
3.2.4 Tőzsdeválság	16
3.2.5 Fiskális válság.....	17
3.3 Makrogazdasági válság.....	18
3.4 A struktúraváltozás és a válság kapcsolata	22
3.4.1 A struktúraváltozás mérési lehetőségei	28
3.5 A világgazdasági integráció mérési lehetőségei	38
3.5.1 Módszertani áttekintés.....	38
3.5.2 A vizsgált délkelet-ázsiai és latin-amerikai országok nyitottsága a 2008-2009-es válság időszakában.....	41
4. A világgazdasági környezet változása a második világháborútól napjainkig	45
4.1 A világgazdaság aranykora (1950-1973).....	45
4.2 Az aranykor vége – az 1974-1975-ös világgazdasági válság.....	49
4.3 A második olajválság és az új technológiai forradalom kezdete	55
4.4 Új világrend – a globalizáció kiteljesedése.....	59
4.5 Az ezredforduló utáni világgazdaság új fejlődési tendenciái és kihívásai – a 2008-2009-es „világgazdasági” válság.....	64
5. A struktúraváltozások és válságok kapcsolatának gyakorlati vizsgálata.....	74
5.1 Délkelet-Ázsia	74
5.1.1 Importhelyettesítő gazdaságpolitika vezérelte szerkezeti átalakulások.....	74

5.1.2	<i>Exportorientált gazdaságpolitika és liberalizáció hatása a gazdasági struktúrára ...</i>	83
5.1.3	<i>Az ázsiai válság és annak kezelése (a szerkezeti torzulások letisztulása).....</i>	87
5.1.4	<i>A 2008-2009-es globális válság hatása Délkelet-Ázsiára</i>	92
5.2	Latin-Amerika	97
5.2.1	<i>Szerkezeti változások és torzulások</i>	98
5.2.2	<i>Válságos évtizedek.....</i>	105
5.2.3	<i>A 2008-2009-es globális válság hatása Latin-Amerikára</i>	121
5.3	Délkelet-Ázsia és Latin-Amerika – hasonlóságok és eltérések	126
6.	Eredmények, Következtetések, Javaslatok.....	129
6.1	A kutatás eredményei	129
6.2	A kutatásban rejlő további lehetőségek	131
7.	Záró gondolatok	132
8.	Summary	135
	Mellékletek	I
	M1. IRODALOMJEGYZÉK.....	I
	M2. ÁBRÁK ÉS TÁBLÁZATOK	XII
	M3. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS.....	XXIV
	M4. NYILATKOZAT	XXV

ÁBRAJEGYZÉK

1. ábra. A bankválságok gyakorisága a fejlődő és fejlett államokban 1800 és 2008 között.....	15
2. ábra. Michaely/Stoikov-index változása 1960 és 2013 között a vizsgált délkelet-ázsiai országokban.....	29
3. ábra. A Michaely/Stoikov-indexre kapott adatok kiugró értékének vizsgálata az elemzett délkelet-ázsiai országokban 1961 és 2010 között.....	30
4. ábra. A bányászat és a feldolgozóipar teljesítményének változása 1971 és 2010 között Délkelet-Ázsiában.....	31
5. ábra. A villamos energia, gáz- és távhőellátás teljesítményének változása 1971 és 2010 között Délkelet-Ázsiában.....	32
6. ábra. Az építőipar teljesítményének változása 1971 és 2010 között Délkelet-Ázsiában.....	32
7. ábra. Módosított Lilien-index változása 1980 és 2013 között a vizsgált délkelet-ázsiai országokban.....	33
8. ábra. A Michaely/Stoikov-index változása 1960 és 2013 között a vizsgált dél-amerikai országokban.....	34
9. ábra. A Michaely/Stoikov-indexre kapott adatok kiugró értékének vizsgálata az elemzett latin-amerikai országokban 1961 és 2010 között.....	35
10. ábra. Módosított Lilien-index változása 1980 és 2013 között a vizsgált dél-amerikai országokban.....	37
11. ábra. A bruttó hazai terméke növekedése évente átlagosan 1950 és 1973 között.....	46
12. ábra. Az áruexport növekedése évente átlagosan 1950 és 1973 között.....	46
13. ábra. GDP változás 1970 és 1980 között öt fejlett ország esetében.....	51
14. ábra. GDP per fő változása a különböző jövedelmű országok között 1960 és 2015 között.....	59
15. ábra: A világ GDP-jének százalékos megoszlása az egyes térségek/országok között 1990 és 2000 között.....	60
16. ábra. A fejlődő országokba érkező tőke (FDI – külföldi működőtőke beruházás, Portfolio investment – portfólió beruházás) összetétele, 1995-2009.....	65
17. ábra. A világ és az egyes jövedelemcsoportba tartozó országok aggregált kibocsátásának változása az előző évhez viszonyítva.....	69
18. ábra. Globális pénzügyi stabilitási térkép: Kockázatok és körülmények.....	73
19. ábra. A gazdasági szektorok GDP arányos kibocsátásának változása 1960 és 1985 között Malajziában.....	78
20. ábra A gazdasági szektorok GDP arányos kibocsátásának változása 1960 és 1985 között Indonéziában.....	78
21. ábra. A gazdasági szektorok GDP arányos kibocsátásának változása 1960 és 1985 között Thaiföldön.....	79
22. ábra. A gazdasági szektorok GDP arányos kibocsátásának változása 1960 és 1985 között Fülöp-szigeteken.....	79
23. ábra. Michaely/Stoikov-index változása 1995 és 2005 között.....	91
24. ábra. Malajzia gazdasági struktúraváltozása 2000 és 2015 között.....	95
25. ábra. Indonézia gazdasági struktúraváltozása 2000 és 2015 között.....	95
26. ábra. A foglalkoztatás szerkezetének változása Thaiföldön 2000 és 2013 között.....	96
27. ábra. Fogasztói árindex változás 1975 és 2000 között (%).	111

28. ábra. Argentína exportjának és importjának változása 1980 és 2007 között US\$-ban.....	114
29. ábra. A gazdasági szektorok GDP arányos részesedése Braziliában 1980 és 2000 között...	117
30. ábra. A foglalkoztatás szerkezetének változása Braziliában 1981 és 1999 között.	117
31. ábra. Az ipar kibocsátásának változása Mexikóban 1966 és 1986 között.	118
32. ábra. A GDP változása 2007 és 2011 között a vizsgált országokban	122
33. ábra. A Mexikóba irányuló hazautalások mértékének változása 2000 és 2013 között millió U.S. dollárban.	126

TÁBLÁZATJEGYZÉK

1. táblázat. A bányászat és feldolgozóipar teljesítményének változása 1971 és 2010 között Latin-Amerikában	36
2. táblázat. A villamosenergia, gáz- és távhőellátás teljesítményének változása 1971 és 2010 között Latin-Amerikában.	36
3. táblázat. Az építőipar teljesítményének változása 1971 és 2010 között Latin-Amerikában. ...	36
4. táblázat. A külkereskedelmi nyitottság változása 2003 és 2009 között.....	41
5. táblázat. A pénzügyi nyitottság alakulása az IFIGDP alapján.....	43
6. táblázat. A pénzügyi nyitottság alakulása a GEQGDG alapján.	44
7. táblázat. Az USA gazdasági kibocsátásának, inflációjának és munkanélküliségi adatainak változása 1965 és 1975 között.....	52
8. táblázat. A világ GDP-jének változása 1970 és 2000 között.....	56
9. táblázat. A beáramló külföldi működőtőke nagyságának változása a V4 országok esetében 1990 és 2000 között.	63
10. táblázat. A Michaely/Stoikov-index változása a vizsgált délkelet-ázsiai országokban 1980 és 1990 között.....	84
11. táblázat. Michaely/Stoikov-index változása 1970 és 1980 között Chilében	105

VÁLSÁGOK ÉS STRUKTÚRAVÁLTOZÁSOK KAPCSOLATA A FEJLŐDŐ DÉLKELET-ÁZSIAI ÉS DÉL-AMERIKAI ORSZÁGOKBAN

(Összefoglaló)

A kutatómunka a struktúraváltozások felől közelítette meg a válságok kialakulásának lehetőségeit. Az értekezés kiinduló kérdését, problémáját az jelentette, hogy a válságok a struktúraváltozások alapján előrejelezhetőek-e, van-e egyáltalán kapcsolat a két folyamat között. A disszertáció fókuszába ezért a szerkezeti átalakulások elemzése és a válságok természetének vizsgálata állt. Az értekezés elméleti, alapozó kutatási szakaszának újdonsága abban érhető tetten, hogy a nemzetközi és hazai szakirodalom átfogó tanulmányozását követően a szerző új oldalról közelítette meg a válságok kialakulásának hátterében álló okokat és ennek megfelelően más szemszögből mutatja be a válságelméleteket. Az esettanulmány jelleggel ismertetett négy-négy délkelet-ázsiai és dél-amerikai ország példája egyértelműen rávilágított a struktúraváltozások/torzulások válságot generáló hatására, amit azonban a válságkutatások során a szakirodalom nem tekint fő magyarázó okként. Továbbá a szerző rávilágított azon tényre, hogy az állam erőteljes beavatkozása a gazdasági folyamatokba szerkezeti torzulást eredményez, eltéríti magát a gazdaságot a természetes fejlődési iránytól. Ebben rejlik a tudományos munka legfőbb gyakorlati eredménye. A doktori értekezés olyan új fogalmi-értelmezési keretet, illetve vizsgálati módszert kívánt adni a válságkutatás területéhez, ami a hazai és a nemzetközi szakirodalomban egyelőre periférikusan jelenik meg. A kutató munka hozzá kívánt járulni a válságok megértéséhez és azok előrejelezhetőségéhez egy alternatív vizsgálati módszer ismertetésével.

RELATIONSHIP BETWEEN STRUCTURAL CHANGES AND CRISES IN DEVELOPING SOUTH-EAST-ASIAN AND SOUTH-AMERICAN COUNTRIES

(Summary)

The research focused on studying economic crises from the aspect of structural changes. The main question, argument for the choice of subject is whether crises can be predicted from structural changes, is there any connection between the two processes? Therefore in the centre of dissertation is the analysis of structural changes and the examination of the nature of crises. The novelty of theoretical research can be observed that after a comprehensive studying of international and national literature, the author approached from a new aspect the underlying reasons of the emergence of crises and presents the theories of crisis from another aspect. The example of four-four South-East-Asian and South-American countries clearly highlighted the crisis-generating impact of structural changes/distortions, however, this is not considered in the literature of crisis researches as main reason. Furthermore, the author highlighted the fact, that the strong intervention of state into the economic processes results structural distortions, and this swerves economies from their natural way of growth. Therein lies the main practical result of scientific work. The dissertation would have liked to give such a new conceptual framework and research methods to the field of crisis management which appears only on the periphery of domestic and international literature so far. Research wanted to contribute to the understanding and the prediction of crises with a description of an alternative methods.

1. BEVEZETŐ

1.1 A témaválasztás indoklása és körülhatárolása

2008-2009 során számos elmélet született a válság kialakulásának magyarázatára. Egyes közgazdászok úgy tekintettek a válságra, mint a gazdasági struktúraváltozás velejárójára vagy éppen előszelére, míg mások ettől a feltevéstől mereven elzárkóztak, és csupán az európai országok vezetői által előszeretettel hangoztatott mentségnek gondolták, amivel az elhúzódó gazdasági depressziót és a megszorításokat magyarázzák.

Ez előbbi nézet neves képviselője Joseph Stiglitz, aki a strukturális változásokra válságot kiváltó tényezőként tekint, ami a technológiai folyamatok és a globalizáció velejárója, amit a piacok gyakran nem tudnak megfelelően kezelni. Az egyik fő válságot gerjesztő változásnak a jövedelmi egyenlőtlenségeket és a keresletet meghaladó kínálatot tekinti. Azonban meglátása szerint a változások kezelhetők lennének aktív kormányzati szerepvállalással (Stiglitz,2012).

Baker (2008) és Krugman (2013) ennek ellenkezőjét vallja, meglátásuk szerint a strukturális változás nem nevezhető meg sem a válság okaként, sem következményeként. Ők a munkaerő-piaci elemzésekből kiindulva a válságot ciklikusnak ítélik. Ezen túlmenően Krugman, vitázva David Brooks és Ruth Marcus közgazdászokkal a New York Times hasábjain, a szerkezetváltozást, mint magyarázatot a magas munkanélküliségre, strukturális „humbugnak” tartja. Felhívja a figyelmet arra is, hogy Európában gyakran emlegetik a strukturális reformok szükségességét, de csak, mint mentséget az évek óta tartó gazdasági depresszióra; és eszközként használják a szociális kiadások lefaragására.

Disszertációmban összehasonlítjuk négy-négy délkelet-ázsiai és latin-amerikai ország gazdasági helyzetét a korábbi válságok (kiemelten az ázsiai válság és az elvezett évtizedek idején) és a 2008-2009-es válság időszakában. Megvizsgáljuk, milyen különbségek voltak a korábbi és a 2008-2009-es válság között, magyarázatot keresve arra a kérdésre, miért is nem volt válság ebben a régióban kilenc évvel ezelőtt. Feltételezésünk szerint 2008-2009-ben azért nem volt válság Malajziában, Thaiföldön, Indonéziában, Fülöp-szigeten, Argentínában, Brazíliában, Chilében és Mexikóban, mert nem volt struktúraváltozás, ezért különös figyelmet szentelünk azon mutatók és változások elemzésére, amelyek utalnak a gazdasági és pénzügyi rendszerek szerkezetváltozásaira.

1.2 A kutatás előzményei, céljai és fő kérdése

Az értekezés fő céljának megfogalmazásakor és a hipotézisek összeállításakor elsődleges célunk volt magyarázatot találni a fejlődő délkelet-ázsiai és dél-amerikai országok 2008-2009-es válság során tapasztalt kedvező gazdasági folyamataira és feltárni azon gazdasági tényezőket, melyek a válság „elkerülésében” szerepet játszhattak.

I. A gazdasági struktúraváltozások válságot generálnak.

Az olajválságok, a latin-amerikai gazdasági recesszió és az ázsiai válság egy-egy struktúraváltozás lezárásaként jelentkezett, amikor is az adott régió által alkalmazott régi technológia elavulttá vált, illetve a régi rendszerek nem tudták megfelelően betölteni ellenőrző-szabályozó szerepüket, de az új technológia még drága volt és nem terjedt el széles körben, alkalmazása ráadásul új tudást igényelt, a szabályozó rendszerek pedig még nem tudtak az új körülményekhez alkalmazkodni. A technológiai változás és a rendszerek gyengésege végül válságokat eredményezett.

Hipotézisünk megfogalmazásakor Stiglitz és Krugman eltérő nézőpontját vettük alapul, melyre a bevezetőben már utaltunk. Stiglitz 2010-ben megjelent könyvében a 2008-2009-es válságot egyértelműen a fejlett világ válságának tekintette és elhatárolódott annak globális jellegétől. Meglátása szerint a válság nemcsak a nemzeti szabályozórendszer alapvető problémáit tárta fel, de a nemzetközi intézmények gyengésegeire is rávilágított, melyeket azzal a céllal hoztak létre, hogy biztosítsák a pénzügyi és gazdasági stabilitást. Azonban azok képtelenek voltak előre jelezni a gondokat és a problémák jelentkezése után sem tudtak megfelelően és megfelelő gyorsasággal reagálni. Annak érdekében, hogy a jövőben elkerülhessék a válságokat, vagy legalább előre tudják jelezni azokat, strukturális reformok szükségesek nemcsak nemzeti, hanem nemzetközi szinten is. Emlékeztet az ázsiai és a latin-amerikai válságokra is, amikor szintén a nemzeti és nemzetközi reformok szükségességéről beszélt mindenki, ez utóbbiak közül mégis csak kevés valósult meg. Az intézményrendszer megmaradt szerkezeti problémái a 2008-2009-es válság során végül kiütköztek a fejlett országoknál (Stiglitz, 2010).

Artner Annamária Rozsnyai Ervin munkásságát alapul véve szintén szerkezeti válságnak tekintette a 2008-2009-es eseményeket és utalt a korábbi válságok hasonló jellegére. Meglátása szerint a régi technológiát új váltja,

azonban ezen új technológia megfelelő kiaknázásához nemcsak a termelés szerkezetének átalakulása szükséges, de elengedhetetlen a meglévő intézmények, reformja, megújulása, illetve új intézmények létrehozása. Tanulmányában magyarázatul szolgál a fejlett és fejlődő országoknál eltérő időben tapasztalható válságokra is, melyek az „áthárítás” következményei. „Az „áthárítás” azt jelenti, hogy a tőkefelhalmozás feszültségei és terhei másutt jelentkeznek, mint ahol keletkeztek” és „érthető vállalatok, tőkék közötti viszonyra, országok, régiók közötti viszonyra és társadalmakon belül, osztályok közötti viszonyra is” (Artner, 2013). Disszertációmban ezen állítás helyességét is vizsgálni fogjuk a délkelet-ázsiai és dél-amerikai országok vonatkozásában.

II. A 2008-2009-es válság során nem zárult le struktúraváltozási folyamat, ezért nem következett be súlyos válság a vizsgált országokban.

Az egyes országoknál tapasztalt gazdasági visszaesés, illetve a gazdasági növekedés mérséklődése külső hatások eredménye. Önmagukban a gazdaságok nem indukáltak volna válságot. A Malajziai Nemzeti Bank 2012-es éves jelentése is kitér a 2008-as visszaesés háttérében meghúzódó valós gondokra és a strukturális gyengeségeket, melyek a válság következtében kerültek felszínre, egyértelműen a fejlett országok fő gazdasági problémájának tekinti. A feltörekvő országokról ugyanis – a válságot követően – bebizonyosodott, hogy rugalmasabban alkalmazkodtak az új gazdasági körülményekhez és ennek is köszönhetőek, hogy 2010 és 2012 között a globális növekedésnek a $\frac{3}{4}$ -ét adták.

Az Európai Bizottság is megállapította egy 2009-es jelentésében, hogy nem fordítottak kellő figyelmet az országok az intő jelekre, a növekvő globális egyensúlytalanságra, és a gazdasági környezetben végbemenő strukturális változásokra, amelyekből következtetni lehetett volna egy kialakuló válságra. Utal a tanulmány Kína és Japán növekvő megtakarításaira, az alacsony amerikai kötvényhozamokra, illetve a nyersanyagárak változására, az inflációra, melyek intő jelként szolgálhattak volna.

Martin Khor, a The South Center ügyvezető igazgatója, a szervezet egy 2009-es kiadványában, egyértelműen a fejlett országok válságának tekintette az akkori gazdasági visszaesést, ugyanakkor ő úgy ítélte meg, hogy az igenis súlyosan érintette a fejlődő régió gazdaságait is (The South Center, 2009). Hasonló feltételezéssel élt Dirk Willem te Velde az Overseas Development Insitute munkatársa egy 2008 októberében kiadott tanulmányában, amelyben úgy gondolta, hogy mind a pénzügyi áttérjedése a válságnak, mind a külkereskedelmi

forgalom csökkenése – a fejlett országok felvevőpiacának beszűkülése miatt – jelentősen visszaveti majd a fejlődő országokat is – megemlített a segélyekre fordítható források mérséklődésének problémáját is, valamint a kereskedelmi bankokra nehezedő nyomás negatív hatásait (Velde, 2008).

Meglátásunk szerint a válság időszakában egy klasszikus V betűt írt le a gazdasági visszaesés, és annak mélypontja a várakozásokhoz képest elmaradt. Nem egy ország esetében csak növekedés lassulást, vagy stagnálást eredményezett, de tényleges zsugorodás a gazdaságon belül nem volt megfigyelhető a 2008-2009-es időszakban. Azonban napjainkban (2010-et követően) észlelhetők olyan reálgazdasági változások, amelyek a jelenlegi szerkezetátalakulási folyamat és technológiai ciklus lezárultját jelzik és ezzel együtt egy újabb gazdasági válság kialakulásáét is. Példaként említhetjük Kínát, ami a tényezővezérelt gazdaság irányából egyértelműen át kíván lépni a hatékonyságvezérelt országok közé, ami együtt jár strukturális változásokkal.

III.. A 2008-2009-es világgazdasági folyamatok során a délkelet-ázsiai és a latin-amerikai országok között a zárt és mérsékelten nyitott gazdaságokat enyhébben érintette a válság, kibocsátásuk nem csökkent az előző évekhez viszonyítva, szemben a nyitott gazdaságokkal, amelyek esetében enyhe visszaesés következett be.

A 2008-2009-es válság időszakában a nemzetközi szervezetek és intézmények számos tanulmányt jelentettek meg annak várható hatásait, következményeit taglalva. Ezek a tanulmányok rendre figyelmeztették a fejlődő országokat, hogy a válság számukra elhúzódó, súlyos visszaeséssel járó gazdasági folyamat lesz. Az Ázsiai Fejlesztési Bank 2009 áprilisában publikált elemzésében még úgy vélte, hogy a növekedési ráták jelentősen visszaesnek, a munkanélküliek és depriváció által fenyegetettek száma megemelkedik a régióban. A kormányzatokra nehezedő fiskális nyomás növekedni fog, a jegybankoknak pedig a monetáris környezet kedvezőtlen változásával kell szembenézniük. Nem telt el egészen egy év, és a bank újabb jelentései már kiemelkedő teljesítményről, a világot is meglepő gazdasági növekedésről számoltak be és az éves összesítéseket követően fény derült a tényre, hogy több országban még a válság évében is nőtt a kibocsátás, holott a régió számára visszaesést prognosztizáltak és figyelmeztettek annak kedvezőtlen társadalmi következményeire – foglalkoztatás csökkenése, szegénység növekedése, csecsemőhalandóság emelkedése, éhezők számának növekedése stb. (Asian Development Bank, 2009).

Wim Naudé az United Nations University munkatársa 2009 januárjában megjelent tanulmányában szintén úgy ítélte meg az Amerikai Egyesült Államokból kiindult válságot, hogy az tovább fog terjedni különböző csatornákon keresztül (kisebb mértékben a banki-biztosítási szférán át, nagyobb mértékben a külkereskedelmi kapcsolatok és a működőtőke-beruházások mérséklődése által) és összességében gazdasági visszaesést fog eredményezni a fejlődő országokban is (Naudé, 2009).

A Világgazdasági Kutatóintézet által kiadott A globális válság: hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások című sorozat első kötetében Szanyi Miklós írásában kifejtette, hogy azok az országok, melyek nyitottak és erőteljesebben részt vesznek a világgazdasági folyamatokban, „súlyos helyzetbe kerülhetnek”, ugyanakkor a kevésbé integrált feltörekvő országokat sem fogja érintetlenül hagyni, külkereskedelmi kapcsolataikon keresztül beszivárog a belső piacaikra (Szanyi, 2009).

Feltételezésünk szerint, azon országok esetében, melyek mind külkereskedelmi, mind pénzügyi szempontból zártabbak voltak a régiójuk többi országához viszonyítva, a fenti prognózisokkal ellentétben, a világgazdaságinak nevezett válság nem járt gazdasági visszaeséssel, nem gyűrűzött be, azonban a gazdaságilag nyitottabb országok esetében a külkereskedelmi és pénzügyi kapcsolataikon keresztül valóban nagyobb mértékben tudta éreztetni hatását és tényleges visszaesést okozott.

2 A KUTATÁS MÓDSZERTANA ÉS FORRÁSAI

2.1 Módszertani áttekintés

A dolgozat két fő forrásra támaszkodik, a téma szempontjából releváns tudományos szakirodalomra és a gazdasági folyamatok, struktúraváltozások mérésére alkalmas hivatalos statisztikákra. A szakirodalom feldolgozása során azon – elsősorban angol nyelvű – kutatásokra helyeztük a hangsúlyt, melyek a délkelet-ázsiai régió és a dél-amerikai régió fejlődésével, külkereskedelmi és külpolitikai kapcsolataival, gazdasági válságaikkal és természetesen a belpolitikai változásokkal foglalkoznak. Külön figyelmet fordítottunk a válságidőszakok világgazdasági eseményeinek vizsgálatára és azok, az általunk vizsgált országokra kifejtett hatásaira. Kutatási témánkhoz kapcsolódóan számos magyar szakértő is készített olyan tanulmányt és cikket, amelyek feldolgozása segítette a disszertáció megírását. A vonatkozó szakirodalom összes tanulmányát igaz nem ismerhetjük, de törekedtünk a lehető legtöbb és legrelevánsabb felhasználására.

Másodsorban, a dolgozat fontos forrását képezik a gazdasági folyamatok bemutatásához és jellemzéséhez, a struktúraváltozások elemzéséhez szükséges statisztikai adatok. A disszertációban elemezzük mind a gazdaságok fejlődési vonalát bemutató, mind a külkereskedelmi kapcsolataikat ismertető és jellemző, mind a struktúraváltozásra utaló adatokat és azokat ábrák, grafikonok és táblázatok segítségével szemléltetjük. Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a statisztikai adatok esetében törekedtünk azok kellő kritikával történő alkalmazására, és elsősorban a nemzetközi szervezetek adatbázisait tekintettük relevánsnak (World Bank¹, IMF², UNCTAD³), de elengedhetetlen volt a nemzeti statisztikai hivatalok adatainak a bevonás is az elemzésekbe. Az adatok pontos forrását minden esetben a szövegekben vagy a lábjegyzetben pontosan feltüntettük.

A kutatás módszertanát tekintve az elemzés során átfogó megközelítést alkalmaztunk. Igaz a dolgozat a nemzetközi gazdaságtan témakörébe sorolható, de érinti a nemzetközi politikai gazdaságtan, a történelem és bizonyos mértékben a nemzetközi kapcsolatok tudományterületeit is. A történelmi körülmények részletes ismertetése nélkülözhetetlen részét képezi a struktúraváltozások

¹ Világbank

² International Monetary Fund – Nemzetközi Valutaalap

³ United Nations Conference on Trade and Development – Egyesült Nemzetek Szervezetének Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája

elemzésének, hiszen a múltban bekövetkezett politikai változások befolyásolták a gazdaságpolitikai irányvonalat és ez által hatást gyakoroltak a gazdaság szerkezetére. A disszertáció – témájából kifolyólag – jelentős időkeretet ölel át, kiinduló pontját az 1950-es évek jelentik és egészen napjainkig terjed, de legfőképpen a gazdasági válságok időszakaira koncentráltunk benne. Az egyes időszakok során régióként bemutatjuk a történelmi helyzetet és összehasonlítjuk a gazdaságokat statisztikai adatok segítségével, annak érdekében, hogy közös pontokat találjunk, melyek a struktúraváltozásokra utalhatnak. Az összehasonlítás ezen túlmenően kiterjed a szakirodalmi kutatásokra is, melyeket összevetve meghatározhatjuk az azonos és az eltérő nézőpontokat adott időszak gazdasági eseményeiről és ütköztethetjük azokat saját nézeteinkkel, feltételezéseinkkel is. Eltérő nézőpontú szakirodalommal elsősorban a dél-amerikai régióban találkozhatunk, míg a délkelet-ázsiai régió kutatásai ennél egységesebb képet mutatnak. Ezért is fontos a magyar kutatók munkáinak áttekintése, mert azok nem tekinthetők elfogult írásoknak.

A szakirodalmi összehasonlítás és az adatelemzés összevetése során érdekes következtetéseket vonhattunk le a struktúraváltozások okának tekintetében, illetve a struktúraváltozások és válságok kapcsolatát illetően.

2.2 A kutatómunka felépítése

Az értekezés hét főbb egységből épül fel. A bevezetőt és a módszertant ismertető részt követő fejezetben a kutatási téma elméleti áttekintése következik. Ennek során bemutatásra kerülnek az egyes válságtípusok, a struktúraváltozások és válságok kapcsolatát taglaló főbb kutatások, a struktúraváltozások és a világgazdasági integráltság mérésének lehetséges módszerei. A fejezet célja, hogy rávilágítsunk a struktúraváltozások és a válságok közötti kapcsolat elméleti megalapozottságára és magának a kutatásnak a relevanciájára. Továbbá bemutatjuk azon mutatókat, amelyek hipotézis-vizsgálatunk fontos elemeit fogják jelenteni a gyakorlati példák ismertetése során.

A negyedik fejezet célja a világgazdasági környezet változásának ismertetése a második világháborútól napjainkig. A szerkezetátalakulások vizsgálata önmagában nem lenne szerencsés. Még a zárt gazdaságú országokra is hatást gyakorolnak a világgazdasági események, változások, adott esetben pont, hogy a gazdasági struktúrák átalakulását eredményezik. A korszakok taglalása során kiemelt figyelmet fordítunk a nagyobb kiterjedésű válságokra.

A ötödik fejezetben két régió négy-négy országán keresztül megerősíteni kívánjuk hipotéziseinket. Elsődleges célunk igazolni, hogy a 2008-2009-es válság a vizsgált fejlődő országokat azért nem érintette súlyosan – illetve egyáltalán nem –, mert a korábbi visszaeséseikkel ellentétben most gazdaságuk szerkezete stabil volt, nem utalt semmi jel a szerkezeti változásokra. Az alfejezetek során az egyes szerkezeti torzulások időszakát és az azt követő, illetve az azokat lezáró válságokat részletesen bemutatjuk és rávilágítunk a közöttük lévő kapcsolatokra. Másrészt a nyitottság-vizsgálattal meg akarjuk erősíteni azon feltételezésünket, hogy azokban az országokban, melyek kibocsátása nemcsak stagnált, hanem csökkent is 2008-2009 során, a gazdasági visszaesés a magasabb fokú világgazdasági integráció következménye volt. A külkereskedelmi és a pénzügyi csatornákon keresztül ezen országok nagyobb mértékben voltak kitéve a világgazdasági változásoknak, ugyanakkor az ő esetükben is megfigyelhető, hogy a reálgazdaság stabilitásának köszönhetően, a visszaesés egy nem túl mély „V” formát írt csak le a GDP-t alapul véve.

Az eredmények, következtetések megfogalmazására az hatodik fejezetben kerül sor, amelyben felvázoljuk a vizsgált országok jövőbeli gazdasági kilátásait, bemutatjuk azon folyamatokat, „jeleket”, amelyek esetleges, újabb szerkezeti átalakulásra és ennek következtében kialakuló gazdasági válságra utalnak; és ismertetjük röviden azon tudományos munkákat, amelyek ennek esélyeit veszik számításba.

3. ELMÉLETI ÁTTEKINTÉS – A FOGALMAK TISZTÁZÁSA

3.1 A válságok tipizálása

A struktúraváltozások és válságok kapcsolatának bemutatása előtt fontosnak tartjuk tisztázni a válságnak és a struktúraváltozásnak a fogalmát. Magát a kifejezést, hogy válság – ami egyébként görög eredetű szó – először az orvostudományokban használták, majd a 17. században kezdett szélesebb körben is elterjedni (Oxford Dictionaries). A válság mindig valamilyen fordulópontot jelent, ami megmutatkozhat az emberi élet során is (magánéleti, lelki, egészségügyi válság) és megmutatkozhat társadalmi szinten (etnikai, morális, erkölcsi válság). A válság következtében gyorsan kell meghozni a döntéseket, ami a rendelkezésre álló idő lecsökkenésével a döntéshozó(k)ra nagy terhet ró. A nemzetközi kapcsolatokban, Holsti (1967) megfogalmazása alapján, a válság egy olyan helyzet, amikor az államférfiak visszautasítják/elutasítják a ráérős döntéshozatal luxusát. Az idő nyomása azonban kedvezőtlen hatást gyakorol a kreativitásra, a memóriára, a hatékonyságra, az alaposságra és más kritikus tényezőkre, amelyek fontosak a döntéshozatal szempontjából. Hermann (1969) az *International Crisis as a Situation Variable* című tanulmányában a válság egy fenyegető helyzet, ami a döntéshozó magas prioritású terveit veszélyezteti, meglepi magának a döntéshozó testületnek a tagjait annak bekövetkezése és a döntés megformálására rendelkezésre álló időt korlátozza.

Természetesen beszélhetünk gazdasági válságról is, ami legegyszerűbben talán az alábbiakban ragadható meg: a nemzetgazdaságnak, mint organikus rendszernek saját belső, szerkezeti egyensúlytalansága. Ez természetesen túlzott leegyszerűsítése egy szerteágazó kifejezésnek, hiszen a gazdasági válságnak több fajtája lehet, ebből kifolyólag több, részletesebb értelmezése is van.

3.2 Pénzügyi válságok

John Stuart Mill (1826) a *Paper Currency and Commercial Distress* című tanulmányában a pénzügyi válságot, mint spekuláció kiváltotta dekonjunktúrát írja le. A spekuláció a racionális várakozásokat háttérbe szorítja, egyfajta túlzott optimizmust eredményez, ami a gazdaságban konjunktúráként jelenik meg. Majd amikor a spekuláció által felfújott lufi kidurran, a túlzott optimizmust felváltja a pesszimizmus dekonjunktúra és vele együtt válság következik a gazdaságban. A konjunktúra-dekonjunktúra váltakozása, azonban nem egyszeri, rendkívüli

gazdasági jelenség, hanem a kapitalizmus velejárója és egészen addig, amíg a közgazdászok nem az egyensúly fenntartására, hanem a növekedésre törekszenek, fenn is fog állni.

Friedman és Schwartz (1963) a pénzügyi válságokat, mint bank pánikot írják le. Úgy gondolták, hogy a bankok pénzkínálatának szűkülése az aggregált gazdasági teljesítmény súlyos zsugorodásához vezet.

Minsky (1972) és Kindleberger (2011) szerint a pénzügyi válságok magukban foglalják az eszközárak jelentős zuhanását, a pénzügyi és nem pénzügyi vállalkozások csődjeit, deflációt és a pénzkínálat szűkülését, a devizapiaci zavarokat vagy ezek kombinációit.

Stiglitz és Weiss (1981) az aszimmetrikus információáramlásban látja a legfőbb problémát, aminek következtében a piaci szereplők eltérő információkkal rendelkeznek, és ez nehezíti, vagy éppen meg is akadályozza, a hitelpiacon a kereslet és kínálat találkozását. Bernanke és Gertler (1989) valamint Calomiris és Hubbard (1990) is a piaci szereplők eltérő információellátottságát és a megnövekedett erkölcsi kockázatot hangsúlyozzák a pénzügyi válság kapcsán, amit a tőzsde összeomlása vált ki.

Kindleberger és Aliber (2011) a *Mania, Panics, and Crashes* című munkájában az eszközár buborékok „láncreakciót előidéző robbanásában”, a tőzsdebuborékok kidurranásában, illetve a nemzeti valuták árfolyamesésében látja a pénzügyi válságok legfőbb eredetét.

Mankiw (1986) a *The allocation of credit and financial collapse* című tanulmányában a kamatok vizsgálatára helyezte a hangsúlyt és kimutatta, hogy pénzügyi válságot kiválthat akár a kockázatmentes megtakarítási ráta kismértékű emelkedése is, ami ugyanakkor nagymértékű visszaesést eredményezhet a hitelezésben és akár a pénzügyipiacok összeomlásához is vezethet.

Eichengreen és Portes (1987) megfogalmazása alapján a pénzügyi válság nem más, mint zavar a pénzügyi rendszerben, ami megnyilvánulhat az eszközárak esésében, az adósok fizetéseképtelenségében, a piacok tőkeallokációs képességének zavarában, amit a közvetítők okoznak. Eichengreen (2002) egy későbbi tanulmányában párhuzamot von az emberi szervezet és a pénzügyi rendszer között és a válságokat a szívrohamhoz hasonlítja, amikor is a szív elkezd szabálytalanul működni, vagy adott esetben teljes mértékben felhagy működésével. Ugyanilyen folyamatok zajlanak le a pénzügyi rendszerben is válság esetén. Amennyiben a rendszer egészséges, akkor egy kisebb válsággal képes megbirkózni és regenerálódni. Azonban, ha a rendszer működésében hiba

van, és ezt nem veszik időben észre a döntéshozók, akkor az, megfelelő és szakszerű segítség nélkül, nem tud úrrá lenni a krízisen.

Mishkin (1991) Stiglitz és Weiss megfogalmazására építve szintén a pénzügyi piacok zavarának tekinti a pénzügyi válságokat, amely során a morális kockázat és az információs aszimmetria felerősödik, ezért a pénzügyi piacok képtelenné válnak a források hatékony elosztására és ezért a befektetők nem a legproduktívabb befektetési lehetőségeket választják.

Az IMF két elemzője Claessens és Kose (2013) is hasonló megfogalmazással él, szerintük a pénzügyi válságokat gyakran azonosítják az eszközárak és a hitelkínálat jelentős változásával, a pénzügyi közvetítés komoly zavaival, a hazai gazdasági szereplők számára nyújtott külföldi hitelkínálat megváltozásával, fizetési mérlegproblémákkal és a kormányzati támogatások nagy mértékével, amik elsősorban likviditási támogatást vagy feltőkésítést jelentenek.

A fenti fogalommagyarázatokból kiolvashatóvá válik a pénzügyi válságok egy-egy típusa, amiket ma már a közgazdászok, elemzők külön-külön kezelnek és vizsgálnak, éppen ezért külön fogalommagyarázat született rájuk az elmúlt évtizedek során.

3.2.1 Valutaválság

Az elméleti irodalom feldolgozása során azt tapasztaltam, hogy bár széles körű irodalommal rendelkezik a témakör, azonban a (jellemzően ezredforduló előtt született) fogalommagyarázatok jelentős része kötött árfolyamokat tételez fel. Krugman korai tanulmányai is még ezen alapszanak. Az 1979-ben publikált *A Model of Balance-of-Payments Crises* című munkájában az alábbiakban fogalmazza meg a valutaválságot: a kötött árfolyam fenntartása érdekében a kormány a devizapiacon közvetlen intervenciókra kényszerül, aminek következtében a valutatartalék fokozatosan csökken elérve egy olyan alacsony szintet, amikor már a kormány képtelen az árfolyamot védeni és annak leértékelésére kényszerül, vagy át kell térnie lebegő árfolyamrendszerre. Az ilyen és ehhez hasonló fogalommagyarázatok és ráépülő modellek voltak az úgynevezett első-generációs modellek, melyek mind a rögzített árfolyamrendszer felbomlását prognosztizálták spekulatív támadás esetén. A második generációs modellek szintén a fent említett fogalommagyarázattal éltek a valutaválság kapcsán. Annyiban tértek el csupán elődjeiktől, hogy feltételezték a valutaválság kialakulásának lehetőségét stabil gazdasági körülmények között és a jegybanki

tartalékok lecsökkenése nélkül. Ez akkor fordulhat elő, hogyha a spekulatív támadás következtében megváltozik a gazdaságpolitika és végül a kormány az infláció helyett a fő hangsúlyt a gazdaság élénkítésére azon belül is a külkereskedelem ösztönzésére helyezi, aminek az árfolyam gyengülés még kedvez is. Olyan eset is előfordulhat azonban, hogy a támadás következtében a kormány úgy ítéli meg, hogy az árfolyam fenntartását nem biztosítható még jegybanki intervencióval sem, ezért nem „áldozza fel” valutatartalékait.

A mai gazdasági környezetben is értelmezhető definíciók az 1990-es után terjedtek el. Sachs 1995-ben írt tanulmányában az alábbi egyszerű magyarázattal él: valutaválság akkor következik be, amikor a piaci szereplők hirtelen átváltják hazai valutában lévő eszközeiket külföldi valutában lévő eszközökre, kimerítve ez által a jegybanki devizatartalékokat.

Eichengreen et. (1995) definíciója alapján akkor alakul ki valutaválság, ha a fizetőeszköz jelentős mértékben leértékelődik, és ha spekulatív támadás éri a hazai valutát, még akkor is, ha a hatóságok eltudják azt hárítani.

Jeffery A. Frankel és Andrew K. Rose (1996) több mint 100 fejlődő országot vizsgált és azok különböző statisztikai mutatói alapján próbálták a valutaválság okait definiálni és természetesen magának a valutaválságnak a fogalmát is. 1996-os tanulmányukban Eichengreenhez képest pontosabban fogalmazzák, és azt a helyzetet nevezik valutaválságnak, amikor a valuta nominális leértékelődése minimum 25%-os, illetve 10%-ot meghaladó értékcsökkenésének aránya. Ugyanakkor a szerzőpáros elveti a „kivédett” spekulatív támadás lehetőségét, mert a „sikertelen támadásnak” a fogalmát nem tartják definiálhatónak. Ezért ők magát a spekulatív támadást tekintik válsághelyzetnek „sikeress” vagy „sikertelen” jelző használatát elhagyva.

Az IMF három kutatójának megfogalmazása alapján akkor beszélhetünk valutaválságról, amikor egy valutát spekulatív támadás ér és ennek következtében az jelentősen veszít értékéből, leértékelődik. Hogy a kormány ezt a folyamatot megakadályozza, vagy legalább mérsékelje nagymértékben kénytelen valutatartalékait felhasználni. Amennyiben ez nem lehetséges, akkor a jegybanki alapkamat megerősítésével tesznek kísérletet a válság megfékezésére (Hemming, Kell, Schimmelpfennig, 2003).

3.2.2 Adósságválság

A modern kor első adósságválsága az 1820-as években kezdődött, amikor a Napóleoni háborúk befejeződtek és a latin-amerikai országok elkezdtek elnyerni

függetlenségüket. A változások pozitívan hatottak a befektetői kedvre és hajlandóságra. Számos európai (elsősorban angol) tőkés vásárolt kolumbiai, chilei, perui, brazil, mexikói államkötvényeket, bízva a gazdaságok növekedésének fenntarthatóságában és a kötvények jelentős, 5-6%-os hozamában. A kötvények következtében a kibocsátó országok államadóssága jelentősen megemelkedett. Ez önmagában nem lett volna probléma, hiszen a prosperáló gazdaságnak következtében az államadósság még kezelhető lett volna. Azzal viszont nem számoltak a kibocsátók, hogy további függetlenségi háborúk, illetve polgárháborúk törnek ki, amik növelik az országokkal és magával az egész térséggel szembeni bizonytalanságot. A kötvénytulajdonosok a megváltozott körülmények miatt nem kívánták meghosszabbítani kötvényeiket, és új hitelezők sem jelentek meg ezen országok kötvénypiacain. Végül 1827-ben bekövetkezett a modern kori világ első komoly adósságválsága. A legjobban teljesítő Braziliának is két évébe került a válság megoldása.

Az adósságválság egy összetett fogalom, ami egyaránt értelmezhető magánszemélyek, cégek, bankok és szuverén államok esetében is. A következőkben én azon megfogalmazásokat emelem ki, amelyek országok esetében is alkalmazhatók.

Eaton, Gersovitz és Stiglitz 1986-ban született tanulmányában külön definíciót használ az adósságválságra a kétperiódusos és többperiódusos gazdasági modellek esetében. A *The pure theory of contry risk* című tanulmányuk alapján két időszak vizsgálata esetén, akkor beszélhetünk válságról, amikor a hitelfeltevő az előre meghatározott összeget nem tudja a hitelezőknek megfizetni, vagy bár tud fizetni, de nem a teljes elvárt összeget. Míg a több-időszakos modellekben a válság fogalma már nem határozható meg ilyen pontosan. Megfogalmazásuk szerint adósságválság akkor jön létre, amikor a hitelező hivatalosan is bejelenti, hogy a hitelfeltevő megsértette a hitelszerződésben foglalt bizonyos feltételeket. A megfogalmazás az ilyen modellek alkalmazásakor azért is lehet nem teljesen pontos, mert elképzelhető, hogy a hitelfeltevőnek átmeneti nehézségei akadnak, de a későbbiekben ismételten tud a szerződéses feltételeknek megfelelően törleszteni, tehát nem kell egyből fizetéseképtelenné nyilvánítani ellenben a két-időszakos modellekkel.

A Standard and Poor's „definíciója” alapján adósságválságról akkor beszélhetünk, amikor az adós nem tudja a tőkét, illetve kamatokat az eredetileg meghatározott időben visszafizetni. De válságnak tekintik azt a helyzetet is, amikor az adós lejáró kötvényeinek teljesítésére új kötvénykibocsátását hajt végre, azonban az eredetihez viszonyítva kedvezőtlenebb feltételek mellett tudja

ezt megtenni (Chambers and Alexeeva, 2002); illetve ha a központi bank a forgalomban lévő pénzt annak névértékénél alacsonyabb értéken váltja át egy új pénznemre (Standard and Poor's, 2011).

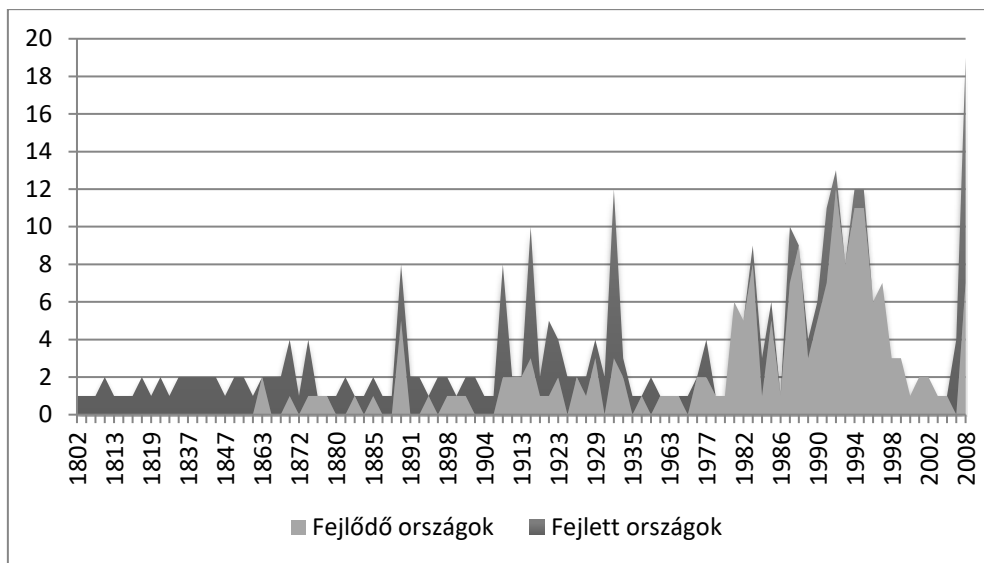
A Moody's (2003) a Standard and Poor's-hoz képest kicsit más megfogalmazást használ. A szervezet már akkor is adósságválságról beszél, amikor késedelmes a kamatfizetés és tőketörlesztés (és nem csak elmarad), még akkor is, ha a megengedett késedelmi időn belül történik a teljesítés.

Az IMF két szakembere Detragiache és Spilimbergo (2001) arra a helyzetre/állapotra használja a kifejezést, amikor az adós és a kereskedelmi hitelezők között megállapodás születik (és van életben) az adósság átütemezésére. Míg Manasse, Roubini és Schimmelpfenning (2003) ennél is tovább megy, és már válságnak tekintik azon körülményt is, amikor egy ország a kereskedelmi hitelezők irányába a késedelmes fizetést csak úgy tudja elkerülni, hogy számára az IMF nagyszabású finanszírozást biztosít.

Reinhart és Rogoff (2011) fogalommagyarázatukban külön hangsúlyozzák, hogy ők nem a belső, hanem a külső adósságválságot definiálják. Tehát eltekintenek attól a helyzettől, amikor az állam a hazai kereskedelmi bankoknak nem tud törleszteni. Definíciójuk alapján a külső adósságválság magában foglalja a késedelmes fizetést, a fizetés megtagadását, illetve az átstrukturálását a külföldi jogi személyekkel szemben fennálló kötelezettségeknek. Ez utóbbi esetében azért is beszélhetünk válságról, mert az átstrukturálás következtében a hitelező kedvezőtlenebb feltételeket kell, hogy elfogadjon, mint az eredetiek voltak.

3.2.3 Bankválság

A pénzügyi válságok egyik legtipikusabb formája. A második világháborút megelőzően a fejlett világban rendszeresek voltak az ilyen jellegű válságok, majd a fejlődő országok világgazdaságba történő becsatlakozásával náluk is egyre gyakoribbá váltak. Reinhart és Roganoff meg is jegyzi 2009-es tanulmányukban, hogy a bankválságok gyakorisága a fejlődő/elmaradott országokban, azok pénzügyiacainak fejlődésével párhuzamosan, egyre gyakoribbá válik. Ez jól látható az *1. ábrán* is.

1. ábra. A bankváltások gyakorisága a fejlődő és fejlett államokban 1800 és 2008 között.

Forrás: Reinhart, C.& Rogoff, K.S.(2009): This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly. Princeton University Press, Princeton. p.156

Friedman és Schwarz (1963) a bankváltásokat bankpánikként írják le, melynek során a betétesek tömegesen akarják átváltani betéteiket készpénzre, és amennyiben nem sikerül a legnagyobb hitelezőkkel megegyezésre jutnia a bankoknak, akkor súlyos hatást gyakorolhat a pánik a reálgazdaságra a pénzkínálat csökkenése által. Bernanke (1983) ez az elméletet kiegészíti, véleménye szerint ugyanis nemcsak a pénzkínálat csökkenését eredményezi egy ilyen válság, hanem a pénzügyi közvetítők számának csökkenését is, ami még inkább hozzájárul a válság súlyosbodásához.

Sachs (1995) korábban már említett tanulmányában a bankváltást is definiálja. Ennek értelmében bankváltásról akkor beszélhetünk, amikor a kereskedelmi bankok nem tudják kezelni piaci eszközeiket vagy képtelenek teljesíteni a látra szóló betétek lehívására mutatkozó hirtelen igényt, ami likviditási problémákat és adott esetben fizetésképtelenséget eredményez.

Friedman és Schwartz korábban említett elméletéhez hasonlóan, Kaminsky és Reinhard 1999-es tanulmányukban az alábbiak szerint fogalmazzák meg a bankváltást: bankváltás akkor következik be, amikor a betétesek megpróbálják visszavonni pénzüket és ez a bank felszámolásához, más bankkal történő összeolvadásához vagy állami felvásárlásához vezetnek és a jelek arra

utalnak, hogy más pénzügyi intézményeknél is hasonló problémák fognak felmerülni. Tehát elméletükben ők már válságnak tekintik a pánik miatti bankösszeolvadásokat és állami felvásárlásokat is.

Demirgüç-Kunt és Detragiache (2002) a bankválságot olyan helyzetnek tekintik, amikor a bankszektor jelentős része fizetéképtelenné vagy „illikvidé” válik, és nem tud tovább működni a monetáris vagy felügyeleti hatóságok külön segítsége, közreműködése nélkül.

Bordo és Meissner (2015) a bankválságot bankpániknak vagy likviditási válságnak tekinti. Ez előbbi esetben a betétesek megijednek, hogy a bankok nem tudják betéteiket kifizetni számukra (hasonlóan Friedman és Schwartz megállapításához); ez utóbbi esetben pedig a tőzsdeválság vált ki félelmet, de nem a betétesek, hanem a hitelfelvevők körében, attól tartva, hogy nem lehet a válság következtében hitelhez jutni.

3.2.4 Tőzsdeválság

A tőzsdeválság a pénzügyi válságok legrégebbi típusa közé tartozik. Az világ első tőzsdéje, s egyben az első tőzsdeválság elszenvedője az 1602-ben megnyílt amszterdami tőzsde volt, ami egy tulipán miatt omlott össze. A tulipánok iránt a kereslet ugyanis oly mértékben megemelkedett, hogy végül a hollandok 1636-ban bevezették azok kereskedését a tőzsdéken, és ezzel kezdetét vette a spekuláció a tulipánrészvények emelkedésére, majd későbbiekben azok esésére. A mánia kezdeti időszakában, mindenki tulipánhagymákat akart venni. A nagy kereslet következtében az árak rohamosan emelkedtek és a hollandok már szinte minden vagyonukat eladták, csak hogy hagymákat vehessenek. Ennek következtében a fizetőképes kereslet egyre inkább csökkent, ami a tulipán-piac kezdeti stagnálásához, majd végül 1637-es összeomlásához vezetett. A korábban stabil piacokat a megváltozott törvényi feltételek instabillá tették és ahogy Sornette (2003) is fogalmaz, válság akkor következik be a tőzsdéken, amikor azok működése bizonytalanra válik és ekkor bármilyen kis zavar vagy folyamat előidézheti instabilitásukat, ami végül az összeomlásukhoz vezet. A zavar pedig nem más volt, mint a fizetőképes kereslet visszaesése a reálgazdaságban.

Mishkin 1997-es tanulmányában rámutatott az információs aszimmetria tőzsdeválságot kiváltó hatására. Az információs aszimmetria következtében a beruházók és a produktív termelési lehetőséggel/ötlettel rendelkezők között a tőzsde közvetítő szerepét nem tudja rendesen betölteni és válság alakulhat ki. A hitelezők bizalmatlanná válnak, nem megfelelő döntéseket hoznak és adott

esetben nem a „jó hiteligenylő” hanem a „rossz hiteligenylő” kapja meg az igényelt tőkét (Greenwald és Stiglitz (1988) valamint Calomiris és Hubbard (1990)).

3.2.5 Fiskális válság

A fiskális válság egy viszonylag fiatal formája a pénzügyi válságoknak. A második világháborút megelőzően ritkán fordultak elő ilyen jellegű válságok. Az 50-es éveket követően azonban egyre gyakoribbak lettek, elsősorban a kevésbé fejlett és fejlődő országokban, 2008-at követően pedig a fejlett országok egyik legfőbb problémája lett a tervezett költségvetés, illetve annak egyenlegének megtartása.

A fiskális válság nem egy önálló válságtípus, mindig valamilyen másik válságtípussal együtt jelentkezik. Ez a másik válságtípus jellemzően a bankválság és az adósságválság. Bankválság következtében a kormányzat a szektornak nyújtott segítség következtében nem tudja tartani költségvetési terveit és a deficit a vártnál nagyobbá válik, vagy a tervezett pozitív egyenleg negatív lesz. Ekkor külföldi hitelfelvételre kényszerül az ország, például állampapír kibocsátás által, ha ez a várttól elmarad, akkor fiskális megszorításokra kényszerül az állam és ekkor beszélhetünk fiskális válságról. Míg ha sikerül az állampapír kibocsátás, annak következményeként nem ritkán adósságválság alakul ki, mert a bankválság csak tünete a súlyosabb gazdasági problémáknak, amik tovagyrűzése az országgal szembeni bizalom romlásában nyilvánulnak meg és a továbbiakban nem vagy csak nagyon magas kamatok mellett lenne képes az állam adósságának finanszírozására.

Sachs (1995) a fiskális válság esetében is szolgál fogalommagyarázattal az *Alternative Approaches to Financial Crises in Emerging Markets* című tanulmányában, ez azonban erőteljesen közelít az adósságválság fogalommagyarázatához. Ez alapján a fiskális válság során a kormányzat hirtelenül (váratlanul) elveszíti a képességét, hogy kezelje külföldi adósságállományát és a kormány annak átütemezésére kényszerül, vagy adott esetben fizetési kötelezettségeinek késedelmes teljesítésére.

Reinhart és Rogoff (2014) a fiskális válságokat a bankválságokkal köti össze. Történelmi áttekintést követően, arra a következtetésre jutottak, hogy amikor a magánszektor adósságállománya problémássá válik (visszafizetési problémák, bedőlt hitelek, csődök), és a bankszektor stabilitása meginog, akkor a kormányzatok jellemzően nagymértékű mentőcsomagot biztosítottak annak

szereplői számára, ami a későbbiekben fiskális gondokat, adott esetben költségvetési válságot eredményez és az államadósság megemelkedésével jár. (Laeven, Valencia, 2012) kutatásában nemcsak a kapcsolatot mutatja ki a fiskális válság és a bankválság között, de számszerűsítik is azt. A szerkezeti átalakításra fordított rendkívüli kiadások a költségvetés számára átlagosan 6,8%-os kiadásnövekedést eredményeznek).

3.3 Makrogazdasági válság

A makrogazdasági válság, mint fogalom egy viszonylag fiatal fajtája a válságoknak, hiszen maga a makrogazdaság, mint fogalom is csak 1929 követően jött létre John Maynard Keynes munkásságának köszönhetően. Így ezt megelőzően nem igen beszéltek makrogazdasági válságról a közgazdászok, vizsgálataik jellemzően a pénzügyi válságra koncentráltak. Ha visszamegyünk egészen az 1700-as évekig, azt láthatjuk a klasszikus közgazdaságtan megteremtőjének, Adam Smithnek a munkáiban is, hogy a pénzügyi válságok a gazdasági rendszer természetes velejárói, annak részét képezik. Makrogazdasági válságok viszont nem alakulhatnak ki, ha csak valamilyen természeti katasztrófa, háború nem sújtja az országot, vagy nem következik be jelentős politikai változás. Éppen ezért a legnehezebb helyzetben a klasszikus közgazdaságtan hívei kerültek a 2008-as gazdasági eseményeket követően. Ha a láthatatlan kéz miatt nem alakulhatna ki válság, akkor mégis mi történt 2008-ban? Azt egyértelműen látták ők is, hogy nem egy egyszerű pénzügyi válságról van szó, hanem bizony maga a makrogazdaság is megingott, de mégis hogyan? Végül arra a következtetésre jutottak – ahogy Madarász Aladár fogalmaz – „hatásvadász fordulattal” élve, hogy a válság a láthatatlan kéz által kapott elkerülhetetlen pofon, a szabályozási rendszer kudarca (Madarász, 2013).

Mint említettem, a klasszikus közgazdaságtani iskolához tartozók nem „hittek” a makrogazdasági válságokban, azonban elméleteiket elolvasva találunk olyan megfogalmazásokat, definíciókat, ami valójában nem pénzügyi válságra utalnak, annál mélyebb jelentésük van.

Walras egy 2005-ben lefordított és megjelentetett tanulmányában a *Studies in Applied Economics Theory of the Production of Social Wealth*ben például válságnak nevezi az általános zavart a gazdasági egyensúlyban, ami inkább utal makrogazdasági mintsem pénzügyi válságra. Igaz a pénzt magát válságot kiváltó tényezőnek tekinti, és úgy gondolja, hogy ezen a válságon az állam csak úgy lehet úrrá, ha annak kínálatát mérsékli.

Keynes azon túl, hogy merőben ellent mondott a klasszikus közgazdaságtan alaptételének, mely szerint a kínálat megteremti a keresletet, új szemszögből közelítette meg a válság kérdését is. Elmélete szerint, ha a nemzeti jövedelemhez viszonyított átlagos fogyasztás aránya csökken és a beruházásokat illetően is a piaci szereplők viselkedését pesszimista várakozás jellemzi, akkor a gazdaság mély depresszióba kerülhet. Ebből a mély depresszióból/válságból pedig csak úgy juthat ki a gazdaság, ha elkezdnek csökkenni a kamatlábak, aminek a következtében a beruházások felélénkülnek. Ez viszont állami beavatkozás nélkül a válság elmélyülésével, elhúzódásával fenyeget.

Bob Shenton és Mike Watts különválasztja a prekapitalista gazdasági válságokat és a kapitalista világ válságait. Ez előbbi esetben a válságokat az használati cikkek abszolút hiánya váltotta ki, míg ez utóbbi esetben a csereárak túltermelése váltja ki.

A ciklikusság oldaláról megközelítve a gazdasági válság egy olyan fázisa a gazdasági ciklusnak, amikor árutöbblet keletkezik egy olyan időszakban, amikor a lakosság vásárlási „kapacitása” korlátozott, ez a termelés csökkenéséhez, ebből kifolyólag vállalkozások csődbe meneteléhez és munkanélküliséghez vezet. A gazdasági visszaesést mélyíti a pánik, a bizonytalanság és a jövő miatti aggodalom (Haralambie, 2011). A túltermelés másik oldala a túlköltekezés, ami szintén válságot generáló tényező, ugyanis az zavart kelt a piaci mozgásokban. Ezen elmélet szerint a túltermelési válság valójában csak a túlköltekezési válság következménye (Vámos, 2009).

A makrogazdasági válságok egy új megközelítését adta **Rozsnyai** Ervin, akinek a nevéhez fűződik a csomópontválság fogalma. Csomópontválság akkor jelentkezik, amikor több gazdasági szektor is egyszerre kerül válságba és abból kilábalni csak a rendszer megújításával lehet, és azt ki kell terjeszteni a gazdaság szerkezetével, a tulajdonviszonyokra és az intézményrendszerekre, annak érdekében, hogy felszámolják az elavult társadalmi berendezkedést. Éppen ezért a csomópontválságok egy-egy ciklus lezárásaként és új kezdeteként jelentkeznek és velük együtt új termelési technológiák jelennek meg (Rozsnyai, 2002).

A strukturális válságok szintén a makrogazdasági válságok közé sorolhatók. A 2008-2009-es események hatására a jelenség újra az elemzések középpontjába került és több közgazdász is vitázott arról, hogy a „globális” válság valójában ciklikus válság vagy inkább strukturális válságnak tekinthető-e. A strukturális válság egy összetett jelenség, nem olyan egyértelműen definiálható, mint egy-egy pénzügyi válság, vagy akár egy túltermelési válság, ugyanis a gazdaság több területén egyszerre megmutatkozó szerkezeti problémák

generálják. A leggyakoribb ilyen szerkezeti problémát okozó tényező a jövedelem-eloszlás és a foglalkoztatás, de Schumpeter elmélete alapján a technológia átalakulások is ide sorolhatók. Ez utóbbi esetében – ahogy a válságok fogalmának ismertetésekor már említettük – a régi technológiák (struktúrák) elavulttá válnak és fokozatosan új technológiák veszik át helyük. A folyamat akár több évtizedig is tarthat és stagnálással, vagy akár visszaesssel is járhat. Ilyenkor strukturális válságról beszélhetünk. A munkaerőpiac strukturális problémái esetén a kereslet és a kínálat nem találkozik egymással, ezért bizonyos területeken munkaerőhiány mutatkozik, míg más területeken munkaerőtöbblet alakul ki – megmutatkozhat regionális és szakmai értelemben is. A munkaerő strukturális problémái a gazdaság szerkezetátalakulására vezethetők vissza. Ahogy az új technológia meghonosodik, új tudást igényel, ami nem áll rendelkezésre megfelelő mennyiségben, így munkaerőhiány lép fel ebben az ágazatban. Míg a régi technológia elavulttá válik és már nincs szüksége a korábbiakhoz hasonló mértékű munkaerőre, akik így a munkaerőpiac kínálati oldalán jelennek meg. Amíg e munkanélkülivé vált emberek nem sajátítják el az új technológiához szükséges új tudást, addig fennmarad a munkaerőpiac egyensúlytalansága. Azok pedig, akik meg tudják tartani a régi technológiát alkalmazó szektorban munkájukat, már nem tudnak akkora jövedelmet elérni, mint az új szektorban foglalkoztatottak, ami végül elvezet a harmadik fő strukturális problémához, a jövedelem-eloszlás egyenlenségéhez. A válságokat megelőzően jellemzően két folyamatot figyelhetünk meg: a jövedelmek koncentrációját és a háztartások eladósodását. A gazdasági növekedés haszna egyre nagyobb mértékben kerül a gazdagokhoz, míg a válság következtében az eladósodott háztartások számára a hitelek törlesztése egyre nagyobb nehézséget jelent. Az elbocsátások és a hiteltörlesztés jelentette teher az alacsony jövedelmű háztartások számának megemelkedését⁴ és a szegénységi küszöb alatt élők számának megnövekedését eredményezi. A szerkezeti válsághoz hozzájárulhat e három fő tényező mellett a kereskedelem, a piaci verseny, és a fiskális kiadások strukturális problémája is.

(Megjegyzendő, hogy a munka mellett a tőke esetében is ugyanezen folyamatok figyelhetők meg. Tehát a tőkésék a régi technológiájú ágazatokban már nem tudnak akkora hasznot elérni, mint az új technológiát alkalmazó ágazatban. Kezdetben az új technológia még kockázatos, ezért az abba investálók nagyobb hozamot érhetnek el. Ahogy elkezd meghonosodni az új

⁴ Stiglitz (2012) szerint a 2009 és 2010 között elért növekedési többlet több mint 90%-a a felső 1%-nál realizálódott.

ágazat, egyre többen merik tőkéjüket a régi technológiát alkalmazó ágazatból kivonni és az új szektorba befektetni, így a hozamok is folyamatosan csökkennek. Azonban azok, akik időben mertek váltani, jelentős jövedelemnövekedést értek el és ezért a tőkések oldalán is megfigyelhető a jövedelmi különbségek növekedése).

A szerkezeti válságok súlyosságát az okozza, hogy sokáig elfedi a mélyben rejtőző gondokat a gazdasági növekedés, ezért csak későn derül fény a tényleges problémákra és a válság kirobbanásakor nemritkán félre is értelmezik azokat – valamely pénzügyi válsággal összekeverik a szerkezeti válságot. Kezdetben nem a tényleges okozókra irányul a figyelem, hanem csak tüneti kezelés történik, ami még inkább súlyosbítja a problémákat.

Végül fontosnak tartjuk, hogy említést tegyünk a konjunkturális/ciklikus válságokról. A ciklikusság esetében a gazdasági válság egy olyan fázisa a gazdasági ciklusnak, amikor árutöbblet keletkezik egy olyan időszakban, amikor a lakosság vásárlási „kapacitása” korlátozott, ez a termelés csökkenéséhez, ebből kifolyólag a vállalkozások csődbe meneteléhez és munkanélküliséghez vezet. A gazdasági visszaesést mélyíti a pánik, a bizonytalanság és a jövő miatti aggodalom (Haralambie, 2011). A konjunkturális válságok Mészáros István (2012) megfogalmazása alapján lezajlanak és túllendül rajtuk adott ország anélkül, hogy a meglévő gazdasági szerkezetén változtatni kellene. Ez persze nem azt jelenti, hogy nem lehetnek súlyosak az ilyen válságok, de a rendszer alapvető működéséhez – annak megoldása érdekében – nem kell hozzányúlnia a gazdaság irányítóinak és szereplőinek. A válságok súlyosságához hozzájárulhat, ha több ciklus leszálló ága is egyszerre találkozik – jellemzően egy Kitchin⁵, egy Juglar⁶ és egy Kondratyev-ciklus⁷ találkozása okozhat súlyos visszaeséseket, de már két

⁵ A Kitchin ciklust üzleti vagy készletezési ciklusnak is szokás nevezni, jellemzően 1-3 éves periódusokban váltakoznak a hullámok.

⁶ A Juglar-ciklus a befektetésekhez kapcsolódik, azok ciklikusságát reprezentálja. A kereslet bővülése kedvezően hat a befektetésekre és a hitelfelvételre egyaránt, amikor a gazdaság eléri egy telítettségi szintet – ezt láthattuk a 2008-2009-es válság idején is – akkor válság alakul ki, a befektetők próbálnak megszabadulni befektetéseiktől (részvény-, kötvényeladás, cégek felszámolása, ingatlanértékesítés), annak érdekében, hogy veszteségeiket minimalizálják. Ez a válságidőszak jellemzően egy évig tart, ami után a bizalom lassan elkezd helyreállni és a befektetések, valamint hitelfelvételek ismét elkezdnek növekedni – a globálisnak nevezett recesszió idején ez a regenerálódás sokkal hosszabb időt vett igénybe, ezért is nem beszélhetünk egy klasszikus ciklikusválságról annak kapcsán.

⁷ A Kondratyev-ciklus a technológiai fejlődéshez kapcsolódik. Egy-egy ciklus egy-egy technológiai korszakot reprezentál, amik 1990-es éveket megelőzően 40-60 évente váltották egymást. Napjainkban azonban úgy látja a cikluskutatók, hogy ezek a hullámok lerövidültek az egymást érő technológiai fejlesztéseknek köszönhetően.

ciklus találkozása is okozhat jelentős visszaeséseket, ahogy ez 1982-ben az adósságválság, illetve a 90-es években a dotcom válság idején is megfigyelhető volt.

A fenti fogalommagyarázatokból is kitűnik a válságok sokszínűsége. A gazdasági élet bármely területén jelentkezhettek, és széles körben befolyásolják nemcsak a gazdaság, de a társadalom folyamatait is. A pénzügyinek vélt válságok könnyen makrogazdasági válságokká válhatnak és a makrogazdasági krízisek pedig magukkal rántathatják a pénzügyi folyamatokat. A történelem folyamán nem egyszer bebizonyosodott, hogy a tőzsde milyen fontos szerepet játszik egy gazdaság életében, és a makrogazdasági összeomlás előjeleként mutatkoznak meg működésének anomáliái. Másik oldalról szemlélve a kormányok a dekonjunkturális ágak ellensúlyozása érdekében – a múltbéli példákat látva – jelentős költségekbe kezdtek, amik fiskális válságokat indukáltak.

3.4 A struktúraváltozás és a válság kapcsolata

2008-2009 után egyre több közgazdász foglalkozott a struktúraváltozással és a strukturális reformok szükségességével. Európában pedig a politikus jelszavává vált a strukturális reform kifejezés. Maga a fogalom az évtizedek során sokat változott és új tartalommal bővült. Egészen a 80-as, 90-es évekig az elméletek a mezőgazdaság szerepének csökkenésével és az ipar, valamint a szolgáltató szektor megerősödésével foglalkoztak. Egyes közgazdászok vizsgálták a szerkezetváltozás társadalomra gyakorolt hatását és figyelmeztettek a gyors változások mind szociálisan, mind gazdaságilag negatív következményeire.

Marshall teóriájában a szerkezetváltozást a munkamegosztás befolyásolja, ami valójában egy olyan folyamat, ami nyomást gyakorol a termelési egységek folyamatos belső újraszervezésre és magára a gazdasági struktúrára. Amennyiben ez a változás gyorsan következik be, az intézmények nem tudják azt lekövetni, nem tudják stabilitásukat megtartani, és ahogy a természetben, úgy a gazdaságban sem következnek be ugrások (*natura non facit saltum*), utalva ezzel egy esetleges válságra (Marshall, 1920).

Young új iparágak megjelenésével azonosítja a strukturális változásokat, amihez a lehetőséget a piacok bővülése, a specializáció és a növekvő hozam teremti meg. (Young, 1928) A növekvő hozamok hozzájárulnak a technológiai

fejlődéshez is, ami az én meglátásom szerint akcelerátorként hatott akkoriban a strukturális változásokra.

Fisher kortársaitól eltérően, már 1935-ben a szolgáltató szektor felemelkedését jósolta a mezőgazdaságot és az ipart követően. Elméletében a munkaerő és a szükséges forrás a mezőgazdaságból először az iparba, majd onnan a szolgáltató szektorba áramlik. Ez azért következhet be, mert az ipar termelése nagyobb ütemben növekszik, mint a kereslet. A folyamat megállapítása szerint nem lesz problémamentes.

Clark, függetlenül Fisher kutatásaitól, maga is megjósolta a terciér szektor felemelkedését 1940-ben megjelent *Conditions of Economic Progress* című munkájában. A munkaerő oldaláról ábrázolta ő is a kérdést: a munkaerő először a mezőgazdaságból a feldolgozóiparban, majd a szolgáltató szektorba fog áramlani, amit azzal magyaráz, hogy a fogyasztói kereslet is egyre inkább elmozdul a szolgáltatások irányába, ahogy a feldolgozott termékek iránti igény egyre jobban kielégítődik (Clark, 1940).

Schumpeter 1943-ban a *Capitalism, Socialism and Democracy* című könyvében a kapitalizmus strukturális változását, mint mutációt írja le. Younghoz hasonlóan megállapítja, hogy az ipar folyamatosan változtatja a gazdaság szerkezetét megsemmisítve a régi formákat-újakat hoz létre. Ez a folyamat nem más, mint a kreatív rombolás, aminek alapvető eleme az innováció, és ami nélkülözhetetlen tényezője a kapitalizmus működésének (Schumpeter, 1943).

Schumpeter modelljét továbbfejlesztette és kibővítette Perroux, aki a gazdasági szereplők közötti egyenlőtlenségre helyezi a hangsúlyt. Elméletében az innováció gerjesztette változás nem egyformán hat a gazdasági szereplőkre, ezért a szereplők közötti kapcsolat (kölcsonhatás) aszimmetrikus és a kialakult erőviszonyok visszafordíthatatlanok. A „domináns hatás” miatt a neoklasszikus általános egyensúly nem alakul ki, helyette strukturális változás, nem kiegyensúlyozott növekedés és polarizáció következik be (Perroux, 1950).

Az 1960-as 1970-es években, a fejlődéselméleti kutatásokban domináns szerepe volt Lewis kétszektoros modelljének, ami a mai napig szerves részét képezi a szerkezetváltozási elméleteknek. Megkülönböztette a fejlett országok kétszektoros gazdasági szerkezetét a fejlődő országok duális gazdasági szerkezetétől. Ez előbbi esetben, a vidéki szektorban, alulfoglalkoztatás és nulla határtermelékenység figyelhető meg, míg ez utóbbi esetében a kibocsátás növelésének érdekében folyamatos munkaerőigény. A modell középpontjában az a folyamat áll, aminek során a munkaerő áthelyeződik egyik szektorból a másikba a magasabb munkabérek és a kedvezőbb megélhetési feltételek miatt. Az ipar

termelésének fokozódásával nemcsak a munkaerő igény növekszik, de a gyártulajdonosok profitja is, ami lehetőséget ad a beruházásokra, ami tovább erősíti az ipart és modernizálja azt. Az ipar erősödésével párhuzamosan a mezőgazdaság hozzájárulása az ország gazdasági teljesítményéhez folyamatosan csökken. Ez azonban nem fogja vissza a béreket az iparban segítve a magasabb fokú és folyamatos gazdasági növekedést. Ugyanakkor a fejlődő országokban a tradicionális szektor sakkban tartja a modern szektorban a munkabéreket. Ez utóbbi ágazatban ugyanis korlátlan mennyiségben áll rendelkezésre a munkaerő, ami a modern szektorba áramolva (hogyan az ország a folyamatosan növekvő exportkínálatát biztosítsa) a munkabéreket a létminimumhoz közeli szinten tartja. Meglátása szerint, a fejlődő országokban az elmaradottság felszámolása érdekében, az állam aktív szerepvállalására van szükség, a duális gazdaság folyamatos felszámolására, az ipar és az oktatás fejlesztésére (Lewis, 1954).

Lewis modelljével párhuzamosan szokták említeni Chenery strukturalista modelljét. Chenery az egymás utáni folyamatokra koncentrál, amiken keresztül nemcsak az iparnak, illetve magának a gazdaságnak, de az intézményi rendszernek is átalakul a szerkezete. Eközben új iparágak telepednek meg, amik helyettesítik a mezőgazdaságot. Az átalakuláshoz a beruházások és megtakarítások mellett szükséges mind az emberi, mind a fizikális tőke felhalmozódása. A strukturális változások során megváltozik a termelés szerkezete, a fogyasztói kereslet összetétele, az erőforrások felhasználása, a nemzetközi kereskedelem és maga a lakosság is. Lewis-val ellentétben Chenery nem gondolja, hogy a fejlődő országok még inkább elmaradottak lesznek a nemzetközi kereskedelemben való részvétel során a cserearányromlás miatt, véleménye szerint a fejlődő országoknak éppen, hogy lehetőségük van hozzáférni a fejlett országok tőkéjéhez, technológiájához, feldolgozott termékeikhez – amit mint átalakulást gyorsító tényezőt azonosít; és nem utolsó sorban ezek az országok exportpiacot is jelentenek. (Chenery, 1982)

Káldor Miklós a struktúraváltozást a fejlődés részének tekinti, aminek során a termelés erőforrásai átcsoportosításra kerülnek a tradicionális szektorból a feldolgozóiparba, azon belül is a magas tudást igénylő, mérnöki területekre. Egyetért Lewis-val, hogy a mezőgazdaság kezdetben korlátlan munkaerő kínálata előbb utóbb kimerül. Azonban a feldolgozóipar nem tudja a teljes munkaerőt felszívni, de ahogy a gazdaság „éretlen” szakaszból átlép a fejlettség állapotába, úgy megnő a szolgáltató szektor munkaerő igénye csökkentve a munkanélküliséget. Káldor azonban figyelmeztet, hogy a technikai fejlődés

következtében radikálisan és gyorsan lecsökken a munkaerő igénye az iparnak, de az elbocsátások helyett rejtett munkanélküliség alakul ki. (Káldor, 1966)

Kuznets a *Modern Economic Growth* című könyvében a gazdaságban és társadalomban bekövetkező strukturális változásokra, mint a növekedés nélkülözhetetlen folyamataira tekint. Ezek a változások egy mintázatot mutatnak, kirajzolva az eltoldósát a mezőgazdaságról az iparra és a szolgáltató szektorra, a kisebb méretű termelő egységekről a nagyobbakra, a személyes vállalkozásokról a személytelen nagy gazdasági cégekre és a fizikai munkáról a szellemi foglalkoztatásra. Vizsgálatai során megállapítja, hogy a jövedelmek eloszlása a strukturális változás hatására megváltozik, megerősödik a középosztály és a felső osztály, ahol szellemi foglalkozásúak és magasan képzett fizikai dolgozók vannak. A gyors változások miatt mind a gazdaság mind a társadalom szerkezetében konfliktusok alakulnak ki, ami a történelem során nem egyszer polgárháborút eredményezett (Kuznets, 1974).

A 70-es évek közgazdászai közül Victor Fuchs volt, aki Fisher és Clark után ismételen a szolgáltató szektor fontosságát emelte ki a struktúraváltozás folyamatából. Vizsgálatai az amerikai gazdaságból, pontosabban annak munkaerő piacából indultak ki, de később beigazolódnak látszódtak a „nyugati” államokban is. Hosszú idősoros elemzésével ő is arra a következtetésre jutott, hogy a szolgáltató szektor fog megerősödni és a legnagyobb „foglalkoztatóvá” válni. Amiben újat adott elméletével az a női foglalkoztatottak számának emelkedése volt. Az ipar felnőtt férfi munkaerő igényességével ellentétben, a szolgáltató szektor inkább fog függeni a női munkaerőtől, korosztálytól függetlenül. A női munkaerő bevonásának pedig – meglátás szerint – pozitív hatása lesz a gazdaságra, ugyanis havi bérükkel növekedni fog a háztartások fizetőképes kereslete. (Fuchs, 1968)

A strukturális változás, illetve maga a fogalom, hogy struktúra a függőségi iskola megjelenésével új kontextusba kerül. Ez az új kontextus nem más, mint a centrum-periféria elmélet. A függőségi iskola atyának is tekintett Raúl Prebisch megfogalmazásában a strukturális változás az iparosítást jelenti és a mezőgazdaság részarányának csökkenését; de egyben egy olyan folyamatot is, aminek következtében a periférián elhelyezkedő ország ráébred kiszolgáltatottságára a centrummal szemben. A kiszolgáltatottság alatt ő azt értette, hogy sem a politikai, sem a gazdasági, sem a társadalmi döntések nem a periférián, hanem a centrumban születnek, amik aztán befolyásolják a periféria bel- és külpolitikai viszonyait. A strukturális változások, meglátása szerint, nem fájdalommentesek, de ő elődjeihez képest ezt másként értelmezi. Amikor a

társadalom ráébred függőségi viszonyára és kísérletet tesz annak megszüntetésére, akkor a centrum ország (gyakran) büntető lépésekkel reagál, extrém esetben katonai beavatkozással ennek megfékezése érdekében (Prebisch, 1984).

Celso Furtado, aki szintén a függőségi iskola egyik alapítója, a történelmi szemlélet fontosságát hangsúlyozza. A strukturális változások megértéséhez véleménye szerint nélkülözhetetlen a történelem tüzetes vizsgálata. Maga a strukturális változás a fejlődéssel járó folyamat, ami jelentős változásokat okoz a kereslet szerkezetében és a kínálat összetételében. Ahogy a kereslet diverzifikáltabb lesz, és a termelékenység megnövekszik, egyre jobban megnő a döntéshozók felelőssége is. Amennyiben a gazdaság szerkezete rugalmas és a döntéshozók is megfelelő gyorsasággal reagálnak, akkor hozzájárulhatnak nemcsak a további növekedéshez, de a fejlődéshez is (Furtado, 1976).

Lámfalussy Sándor már 2005-ben figyelmeztetett a Tudományos Világfórumon tartott előadásában a struktúraváltozás hirtelen felgyorsulására. Ő struktúraváltozás alatt az egyes iparok komparatív előnyének elvesztését érti, ami a munkaerő „elengedésével” jár jobban fizető munkalehetőségek reményében. A professzor úr azonban figyelmeztet, hogy könnyelműség lenne feltételezni, hogy ez egy gyorsan lezajló, fájdalommentes folyamat. Épp ellenkezőleg, az új iparhoz szükséges új tudás elsajátítása és a földrajzi mobilitás igenis nehézségekkel jár és ezért egyre nagyobb szükség van „egy hatékony védőhálóra” az európai országokban. (Lámfalussy, 2006)

Syrquin Kuznetsből kiindulva tanulmányaiban a leggyakoribb fogalommagyarázatot használja, ami alapján a strukturális változás hosszú távú tartós változás. A folyamat során megváltozik az egyes szektorok fontossága és a gazdasági tevékenység helyszíne (urbanizáció). A szélesebb értelemben az intézményi változásokat is beletartoznak. (Syrquin, 2007)

Roubini több interjúban, cikkben és könyvében is foglalkozik a strukturális reformokkal, ami alatt ő többek közt az infrastruktúrális, a munkaerő-piac és fiskális politikai változásokat érti, valamint, a kereskedelem további liberalizációját és a külföldi tőkebefektetések magasabb fokú nyitottságát; és ezeket a változásokat, reformokat a növekedés kulcstényezőjének tartja. (Roubini, 2011)

Magas István elszakadva a konkrét fogalommagyarázattól az alábbiakban értelmezi a struktúraváltozást: „a társadalmi-gazdasági rendszerek esetében [...] olyan sajátos öntanuló, önszervező rendszerekről is szó van, amelyek a róluk alkotott képet, állítást, következtetést szintén magukba szívják, megtanulják,

felhasználják, kihasználják, vagy éppen (vissza)élnek velük. Tehát szinte alaptermészetük, hogy változnak és alkalmazkodnak” (Magas, 2010).

Csáki György az átalakuló országokkal kapcsolatban fogalmazza meg a szerkezeti változást, ami szerint ezen országokban nem az iparágakban lett nagyobb az innovációs tevékenység és nem is a gazdasági szereplők kezdtek el növekedni, új társaságokat alapítani, vagy lettek kutatóintézetekből új vállalkozások, hanem külföldi szereplők jelentek meg az egyes iparágakban és kezdtek el növelni kibocsátásukat. A külföldi tőke megjelenése megváltoztatta a tényezőintenzitási arányokat a tőke javára, aminek következménye lett, hogy tőkeintenzív iparágak honosodtak meg, a meglévő iparágakban pedig megnövekedett a tőke szerepe. (Csáki & Szalavetz, 2004)

A struktúraváltozásnak számos más értelmezése is van, ami során a közgazdászok a fejlődés fogalmával azonosítják, e szerzők műveire én azonban nem térek ki, mert dolgozatomban nem a tágabban értelmezett fejlődés-gazdaságtanra helyezem a hangsúlyt, hanem annak egy kis szeletére csak. Éppen ezért nem kerülnek külön említésre azon közgazdászok és szociológusok sem, akik a strukturális kérdésekkel, változásokkal és az elmaradottság kérdésével kapcsolatban a kapitalista rendszert elemzik, mint például Rosa Luxemburg, Samir Amin, Paul A. Baran, Giovanni Arrighi vagy éppen a francia marxisták, Michel Aglietta, Alain Lipietz. A magyar közgazdászok esetében az elemzések többsége azokra a folyamatokra koncentrál, ami során

A fenti szerzők „fogalommagyarázata” az alábbiakban összegezhető tehát: A szerkezeti változások alatt mind mennyiségi (növekedés), mind minőségi (fejlődés) változást értenek, amiben meghatározó szerepe van az iparnak és a szolgáltatásoknak, míg a mezőgazdaság egyre inkább háttérbe szorul. A növekedés motorjának a tőkefelhalmozást tekintik és főleg a függőségi iskola keretén belül kiemelt hangsúlyt kapnak a külföldi erőforrások, úgy, mint a tőke és technológia.

A disszertáció során a struktúraváltozást elsősorban, annak negatív oldala felől fogjuk megközelíteni (a fogalommagyarázatok során is erre fektettük a hangsúlyt), amikor a változást nem maga a gazdaság kényszeríti ki, hanem erőteljes állami beavatkozás következménye. Ez az állami beavatkozás nem feltétlenül kell, hogy válsághoz vezessen, azonban, az általunk vizsgált régiókban, a meghozott intézkedések nem illeszkedtek a világgazdasági folyamatokhoz, nem az új, megváltozott környezethez való sikeres alkalmazkodás irányába mozdították el a gazdaságokat, és végül torzulásokat eredményeztek.

Gyakorlati példaként két ország csoportot elemzünk a disszertációban. A két csoportba olyan fejlődő államok kerültek, amelyek már elszenvedtek egy vagy több modern kori válságot, és amelyeket a globális válság a fejlett országoktól eltérően nem érintett súlyosan. A délkelet-ázsiai térségből volt kistigriseket választottam: Thaiföldet, Indonéziát, Malajziát, Fülöp-szigeteket és Dél-Koreát. A latin-amerikai térségből pedig három, a 80-as és 90-es évek válságai által sújtott országot: Argentínát, Brazíliát és Chilét.

3.4.1 A struktúraváltozás mérési lehetőségei

A struktúraváltozás elméleti feldolgozásának és modellezésének ellenére kevés olyan szakirodalom található, melyben a szerző(k) konkrét mutatószámok segítségével próbálná(k) bemutatni magát a struktúraváltozást és nemcsak a három szektoros gazdaság egyszerű idősoros vizsgálatára hagyatkozna(k), vagy összetett, részletes statisztikai adatokat igénylő input-output táblákat állítanának össze, figyelembe véve az alszektorokat is, mint amilyen a Leontief-féle modell. Az értekezés vizsgálati céljainak megfelelően két releváns indexet találtunk, amik segítenek bemutatni a struktúraváltozást a délkelet-ázsiai régióban. Az első index alkalmas a három fő gazdasági szektor GDP arányos részesedésének idősoros változásának bemutatására, ezt szokás Norm of Absolute Value indexnek, Michaely indexnek vagy Stoikov indexnek is nevezni (Michaely, 1962; Stoikov, 1966):

$$NAV_{s,t} = 0,5 * \sum_{i=1}^n |x_{[it]} - x_{[is]}|, \quad (1)$$

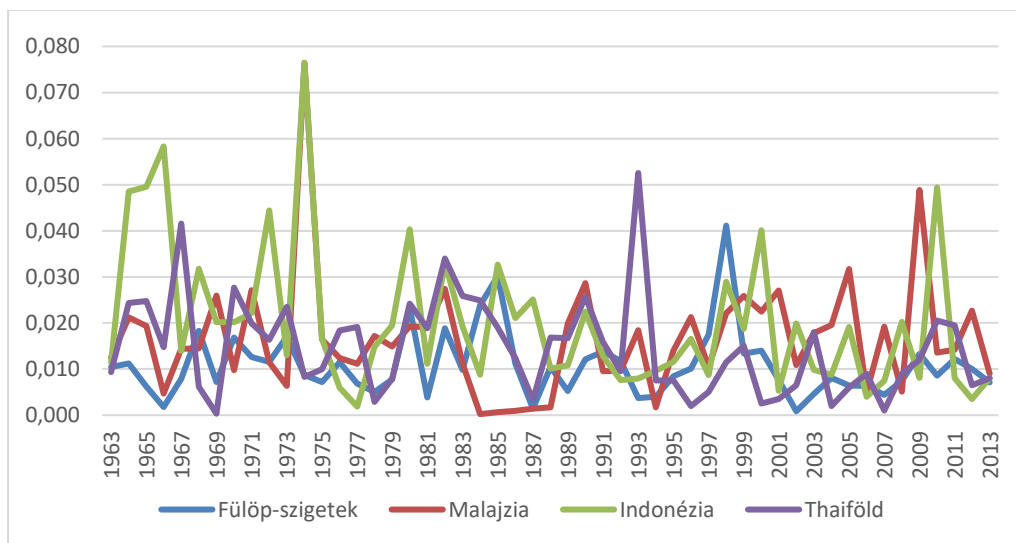
ahol x_i a gazdasági szektorok két időszak, t és s közötti részarányának változását mutatja. A második index a módosított Lilien index, ami nem a szektorok teljesítményének, hanem a munkanélküliség egyes szektorokon belüli adott időszakok közötti változását veszi alapul és ezek segítségével határozza meg a struktúraváltozás „mértékét” (Stamer, 1999):

$$MLI = \sqrt{\sum_{i=1}^n x_{[is]} * x_{[it]} * \left(\ln \frac{x_{[it]}}{x_{[is]}} \right)^2}, x_{[is]} > 0, x_{[it]} > 0, \quad (2)$$

ahol az x_i most a foglalkoztatás gazdasági szektorok szerinti megoszlásában bekövetkezett változását mutatja. A két mutató nulla és egy közötti számot

eredményez, amennyiben a nullához közelebbi eredményt kapunk az azt jelzi, hogy nem következett be jelentős struktúráváltozás a vizsgált időszakban, míg az egyhez közelebbi végeredmény nagyobb volumenű arányeltolódást jelez a gazdasági szektorok között.

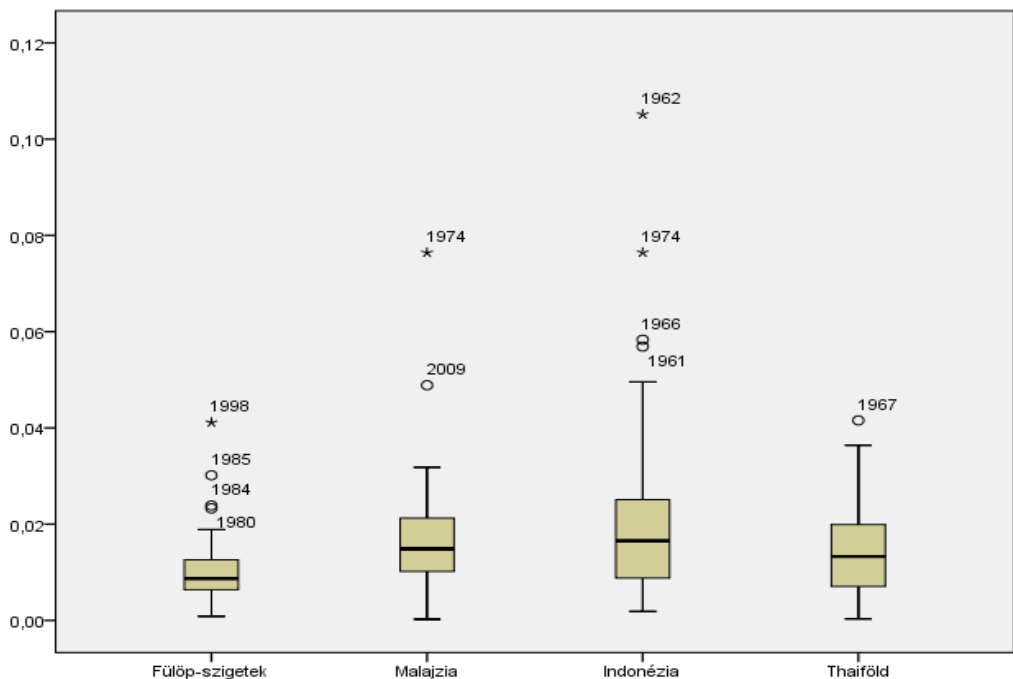
A Michaely vagy Stoikov index és a módosított Lilien index tényleges meghatározásához az adatokat a Világbank adatbázisa biztosította. Ez előbbi mutató esetében egészen a '60-as évekig visszamenőleg sikerült összegyűjtenünk a gazdasági szektorok GDP arányos hozzáadott értékét, míg a módosított Lilien indexhez 1980-tól állnak rendelkezésre információk a szervezet honlapján. Megvizsgáltuk a nemzeti statisztikai hivatalok adatbázisát is, hogy kiegészítve a Világbank adatait szintén a 60-as évekig visszamenőleg el tudjuk végezni az elemzést, de nem áll rendelkezésre adat az 1980-as éveket megelőző időszakból, ahogy kormányzati szervek kiadványaiban is csak részleges információk találhatóak. Elemzésünk szempontjából azonban fontos, hogy az évek kövessék egymást nagyobb ugrások nélkül, ezért az MLI meghatározásakor az 1980 előtti adatokat érdemben nem tudtuk felhasználni. Az ipar szerkezetére vonatkozóan részletesebb elemzést végeztünk és megvizsgáltuk az alszektorok kibocsátásának változását is. Az adatokat a Knoema adatbázisból gyűjtöttük le. A kapott eredmények grafikus megjelenítését az 2-10. ábra szemlélteti.

2. ábra. Michaely/Stoikov-index változása 1960 és 2013 között a vizsgált délkelet-ázsiai országokban.

Forrás: A Világbank adatai alapján saját számítás és saját szerkesztés

A Michaely/Stoikov-index alapján megállapíthatjuk, hogy a vizsgált délkelet-ázsiai országok az elmúlt 50 év során 5 kiugró időszakot mutattak, amikor is a gazdaságuk szerkezetében jelentős változások következtek be. Ez az öt időszak az 1960-as évek dereka, az olajválságok időszaka, az 1980-as évek első fele, az 1990-es évek, valamint 2008-2009. Az öt időszakból négy esetben Indonéziában következtek be a legnagyobb változások – a 60-as évek derekán a szerkezetváltozás mértékének maximuma megközelítette a 6%-ot, a 70-es évek első felében a 8%-ot, a 2008-as válság időszakában pedig az 5%-ot – és ezek közül is két periódusban extrém kiugró értéket mutatott a boxplot vizsgálat, amint az a 3. ábrán is látható. Fülöp-szigetek szerkezetének változása a térség országaihoz viszonyítva egy alkalommal tűnik ki, mégpedig az ázsiai válság időszakában. Az ország saját teljesítményéhez viszonyítva azonban a 80-as években is kiugró változások következtek be. Thaiföld a 90-es évek első felében mutat régiós kiugrást, saját teljesítményéhez viszonyítva pedig 1967-ben. Malajzia a vizsgált országokhoz viszonyítva csak a 2008-2009-es válság időszakában tűnik ki, azonban az 1970-es évek derekán is kiugró értéket mutatott szerkezetének változása.

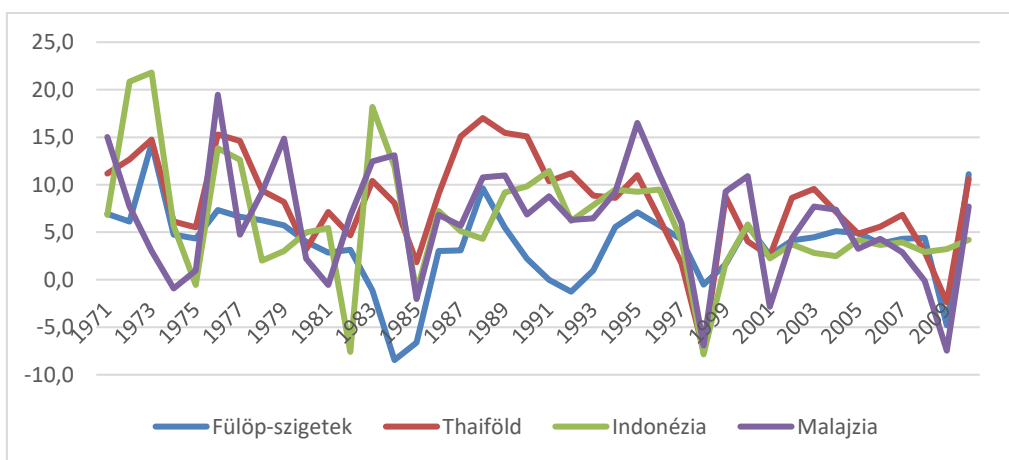

3. ábra. A Michaely/Stoikov-indexre kapott adatok kiugró értékeinek vizsgálata az elemzett délkelet-ázsiai országokban 1961 és 2010 között.

Forrás: A Világbank adatai alapján saját számítás, 1961-2010.

Külön említést szeretnénk tenni az iparon belüli szerkezeti változásokról, amelyek önmagukban is képesek egy gazdaság jellegét meghatározni. A rendelkezésre álló, illetve hozzáférhető adatok limitáltak voltak, de törekedtünk a lehetőségeinkhez mérten a lehető legszélesebb körben bemutatni magában az iparban zajló folyamatokat is.

A 4., 5., 6. ábrákat szemlélve egy egységes képet kapunk Délkelet-Ázsia esetében mind a bányászatot és a feldolgozóipart, mind az energiaszektort, mind az építőipart illetően. Egyértelműen kirajzolódik a vonaldiagramokon, hogy a 80-as évek első felében történt egy kisebb megtorpanás az alágazatok kibocsátásában – amire magyarázatul is fogunk szolgálni az értekezés során a későbbiekben –, valamint az 1997-es ázsiai válság következtében. Ez utóbbi gócpont egyben fordulatot is jelentett a szektorok évenkénti teljesítményének átlagos változását illetően, aminek háttérében a gazdaságpolitikai irányváltások állhatnak.

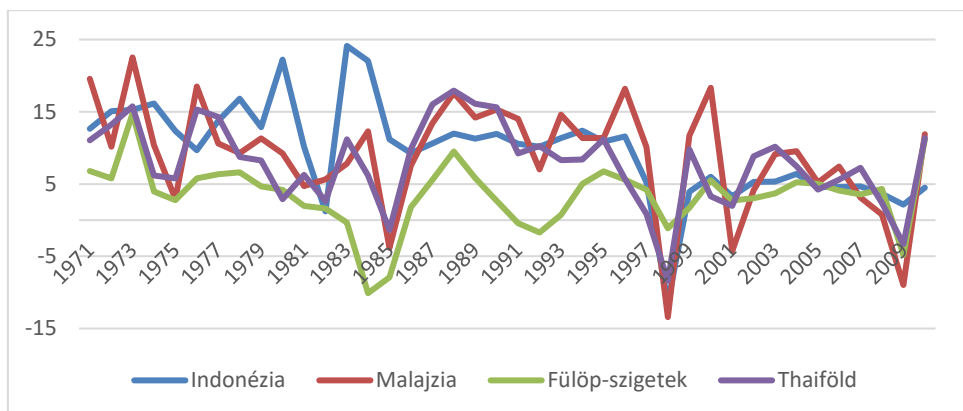

4. ábra. A bányászat és a feldolgozóipar teljesítményének változása 1971 és 2010 között Délkelet-Ázsiában.

Forrás: Knoem adatbázis alapján saját szerkesztés, 1971-2010

1971 és 1997 között a bányászat és feldolgozóipar évenkénti kibocsátása Fülöp-szigeteken átlagosan 3,8%-kal; Thaiföldön 9,7%-kal, Indonéziában és Malajziában pedig 7,8%-kal. Az ázsiai válság lecsengését követően 1999 és 2007 között ugyanezen országok esetében az átlagos évenkénti növekedés 4%; 6%; 3,4%; 4,7% volt. Tehát Fülöp-szigetek kivételével egy látványos csökkenés tapasztalható. Érdekes kiemelni az 1974-es malajziai, az 1983-as indonéziai és az 1985-öt fülöp-szigeteki visszaesést, ezek ugyanis egybeesnek egy-egy kiugró

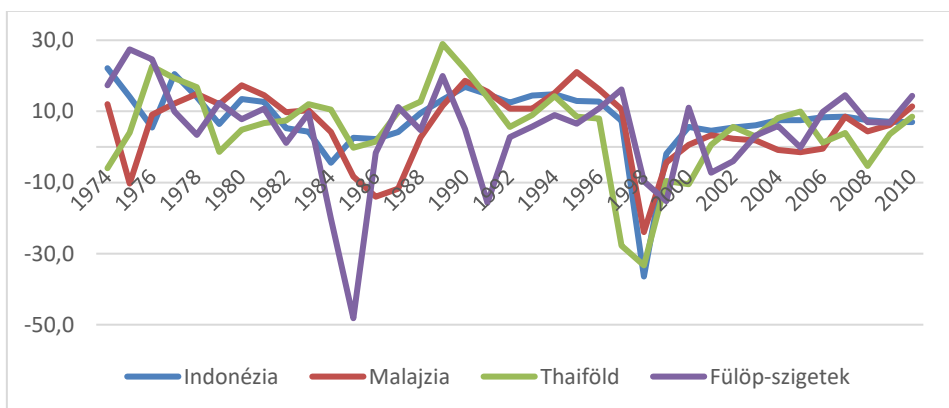
szerkezetváltozási évvel, illetve Fülöp-szigetek esetében egy gazdasági válsággal is, amit az 5. fejezetben részletesebben tárgyalunk.

5. ábra. A villamos energia, gáz- és távhőellátás teljesítményének változása 1971 és 2010 között Délkelet-Ázsiában.

Forrás: Knoem adatbázis alapján saját szerkesztés, 1971-2010

Hasonló adatokat találhatunk a villamos energia, gáz- és távhőellátás területén is. 1997-et megelőzően Fülöp-szigetek kibocsátása évente átlagosan 3,4% volt, Thaiföldé 9,5%, Indonéziáé 12,7%, Malajziáé pedig 11,3%, majd a válság lecsengését követően 1999 és 2007 között 3,9%; 6,1%; 4,8% valamint 6,5%. Szintén megtorpanást láthatunk a 80-as évek derekán mind Fülöp-szigetek, mind Malajzia esetében, ugyanakkor Indonéziában pedig egy kiugrás figyelhető meg, ami illeszkedik a Michaely/Stoikov mutató változásaihoz.

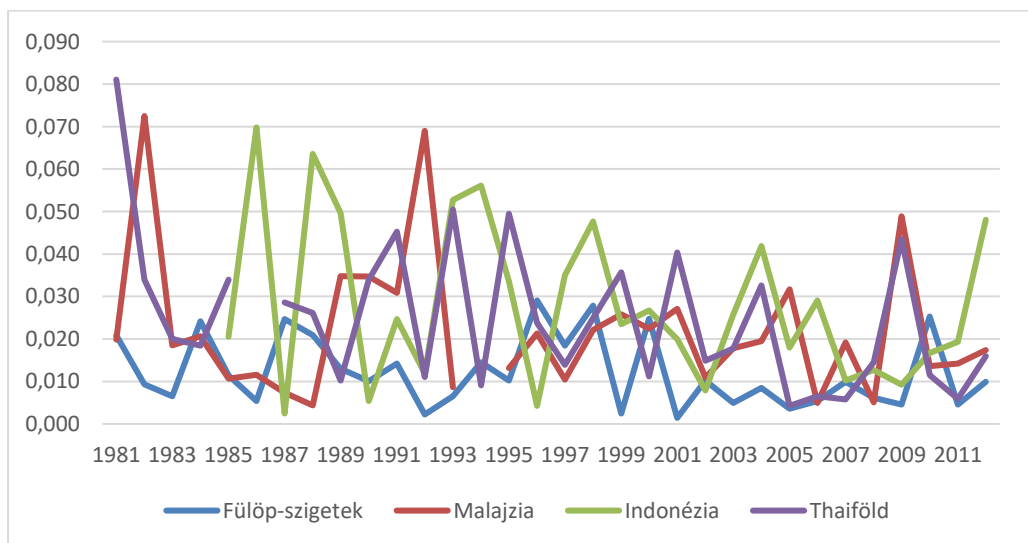

6. ábra. Az építőipar teljesítményének változása 1971 és 2010 között Délkelet-Ázsiában.

Forrás: Knoem adatbázis alapján saját szerkesztés, 1971-2010

Az építőipart vizsgálva a legélesebb az eltérés az 1997-es évet megelőző és az azt követő időszak között. 1971 és 1997 között Fülöp-szigetek építőiparának teljesítménye évente átlagosan 5,9%-kal javult, Thaiföldé 7,3%-kal, Indonéziáé 11,8%-kal, Malajziáé pedig 9,7%-kal. A válságot követően a számok az alábbiak szerint alakultak: 2,5%; 0,7%; 5,9%b és 1,4%. A bányászat és feldolgozóiparhoz hasonlóan két időszakban láthatunk visszaesést egyes államok esetében. Malajzia építőipara mind a 70-es évek, mind a 80-as évek derekán mutatott jelentős visszaesést, Fülöp-szigeteké pedig 1985-ben és 1991-ben.

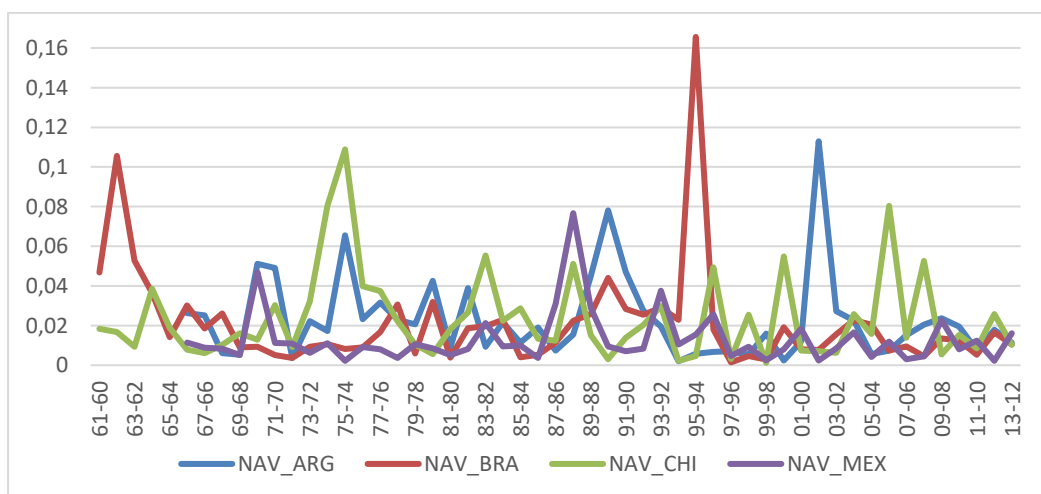
A foglalkoztatás szerkezetének változását tekintve az 7. ábrán egyértelműen látszik, hogy a vizsgált délkelet-ázsiai országok a 80-as és 90-es évek során intenzív időszakot éltek meg, amikor is a Módosított Lilien-index értéke több ízben is 5% feletti változást mutatott (Fülöp-szigetek kivételével), ugyanakkor nem ritkán a 0%-hoz közelített. Az ezredfordulót követően egy nyugodtabb ciklus következett a térség életében, amit csak a 2008-2009-es események törtek meg. A világgazdasági változások ugyanis hatást gyakoroltak a foglalkoztatás ágazatok szerinti megoszlására, azonban látható a 7. ábra alapján is, hogy ezek intenzitása és nagysága elmaradt a 80-as évek, valamint a 90-es évek első felében tapasztaltakétól.

7. ábra. Módosított Lilien-index változása 1980 és 2013 között a vizsgált délkelet-ázsiai országokban.

Forrás: A Világbank adatai alapján saját számítás és saját szerkesztés

Dél-Amerikában, a délkelet-ázsiai országhoz viszonyítva, sokkal erőteljesebb változások következtek be az évtizedek során a gazdaságok szerkezetében és ebből kifolyólag a csúcspontok is magasabb értékeket mutatnak. Brazília a 60-as évek elején és a 90-es évek közepén tért el a környező országoktól és mutatott hozzájuk viszonyítva kiugró változást, Chile a 70-es évek derekán illetve 2005-2006 között, Argentína pedig a 70-es évek közepén, a 90-es években és az ezredforduló időszakában. Mexikó gazdasági szerkezetének változása, a térséghez viszonyítva, csak 1987 és 1988 közötti időszakban emelkedik ki szemmel láthatóan (8. ábra). Argentína esetétől eltekintve az ezredforduló után kiugró adatot egyedül Chilénél találunk, tehát a többi ország számára, Délkelet-Ázsiához hasonlóan, ezen időszak nyugalmi periódusnak tekinthető, aminek – meglátásunk szerint – meghatározó szerepe lesz a 2008-2009-es válság időszakában mutatott kiemelkedő teljesítményben.

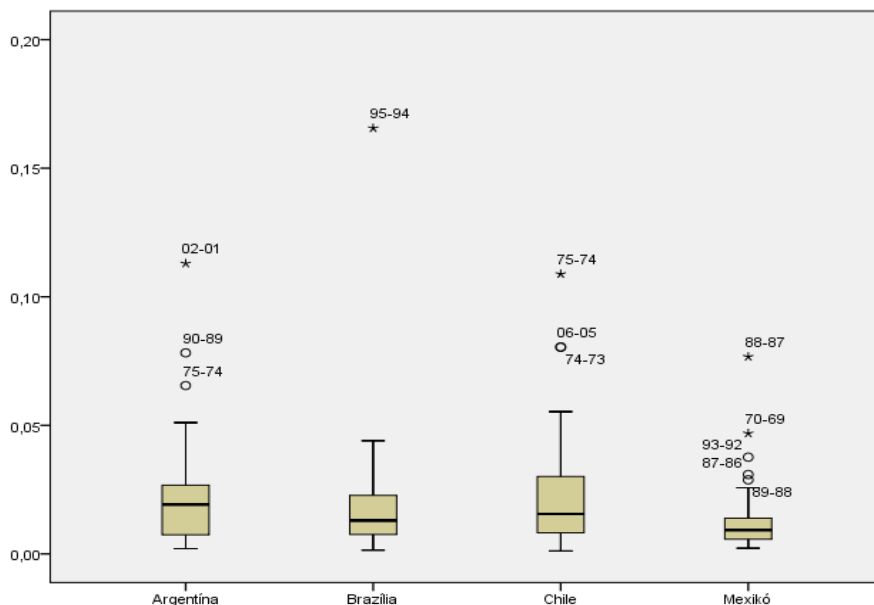

8. ábra. A Michaely/Stoikov-index változása 1960 és 2013 között a vizsgált dél-amerikai országokban

Forrás: A Világbank adatai alapján saját számítás és saját szerkesztés

Az országokat önmagukban vizsgálva – amiket a 6. ábra és a X. Melléklet mutat be részletesen – és nem a térség többi országához viszonyítva, Brazília és Mexikó további kiugró értékeket mutat. Brazíliában az adatok már 1960-tól rendelkezésre állnak, ezért egy nagyobb időszakra tudtuk elvégezni a kiugró érték vizsgálatot és így eredményül kaptuk, hogy a 60-as évek első felében is jelentős változások következtek be az ország szerkezetében, melynek okaira az 5. fejezet során részletesen kitérünk. Mexikó esetében az 5. ábrán látható 1986-1989-es

időszak mellett kiugró értéket mutat a 60-as évek vége, 70-es évek eleje és az 1990-es évek eleje is, amint azt a 9. ábra boxplot diagramja is jól mutat. Amint az alábbi leírásból is láthatjuk, a vizsgált négy ország esetében a változások nem estek oly mértékben egybe, mint a délkelet-ázsiai régióban, de így is találhatunk közös időszakokat. Az első és második olajválság Argentínát és Chilét érintette erőteljesebben, a 80-as évek második fele, 90-es évek eleje Argentínában, Brazíliában és Mexikóban hozott nagyobb változásokat.

9. ábra. A Michaely/Stoikov-indexre kapott adatok kiugró értékének vizsgálata az elemzett latin-amerikai országokban 1961 és 2010 között.

Forrás: A Világbank adatai alapján saját számítás, 1961-2010.

Az ipari szektor részletesebb vizsgálata során sem mutatott Latin-Amerika olyan egységes képet, mint Délkelet-Ázsia, sokkal hektikusabb ingadozásokat figyelhetünk meg a térségen belül. Az 1., 2., és 3. táblázat adatit megfigyelve szembevetendő az egyes évtizedeken belüli kibocsátás váltakozás. Szélsőségként emelhető ki Chile, ahol a bányászat és a feldolgozóipar teljesítményének minimuma és maximuma között az 70-es években 27,6 százalékpontos, az energiaszektor esetében 39,1 százalékpontos, az építőiparban pedig 52,2 százalékpontos különbség volt. A 80-as években Argentína és Brazília mutatott jelentősen eltérő adatokat, a 90-es években pedig Mexikó.

1. táblázat. A bányászat és feldolgozóipar teljesítményének változása 1971 és 2010 között Latin-Amerikában.

	1971-1980			1981-1990			1991-2000			2001-2010		
	MIN.	MAX.	ÁTL.	MIN.	MAX.	ÁTL.	MIN.	MAX.	ÁTL.	MIN.	MAX.	ÁTL.
Argentína	-8,6	9,5	2,1	-9,9	8,1	-1,2	-6,5	10,3	4,4	-8,8	12,5	3,4
Brazília	3,1	17,0	9,4	-8,8	11,6	0,5	-3,6	7,8	2,3	-6,9	9,4	3,1
Chile	-17,1	10,5	2,8	-5,9	8,0	3,1	3,5	10,7	6,5	-1,4	4,6	1,3
Mexikó	2,6	12,1	8,1	-4,2	9,9	2,8	-3,2	9,0	3,7	-6,3	5,2	0,7

Forrás: Knoema adatbázis alapján saját szerkesztés, 1971-2010

2. táblázat. A villamos energia, gáz- és távhőellátás teljesítményének változása 1971 és 2010 között Latin-Amerikában.

	1971-1980			1981-1990			1991-2000			2001-2010		
	MIN.	MAX.	ÁTL.	MIN.	MAX.	ÁTL.	MIN.	MAX.	ÁTL.	MIN.	MAX.	ÁTL.
Argentína	-10,5	10,0	1,8	-12,0	11,4	-1,7	-7,9	10,3	3,8	-11,0	16,0	4,1
Brazília	3,1	17,0	9,4	-8,8	11,5	0,5	-4,8	9,3	1,9	-9,3	9,2	2,7
Chile	-25,5	13,6	1,8	-21,0	11,0	3,0	-2,3	11,4	4,6	-4,2	6,1	2,4
Mexikó	3,6	10,6	7,2	-7,8	7,9	2,3	-4,9	10,8	4,5	-8,4	8,5	0,5

Forrás: Knoema adatbázis alapján saját szerkesztés, 1971-2010

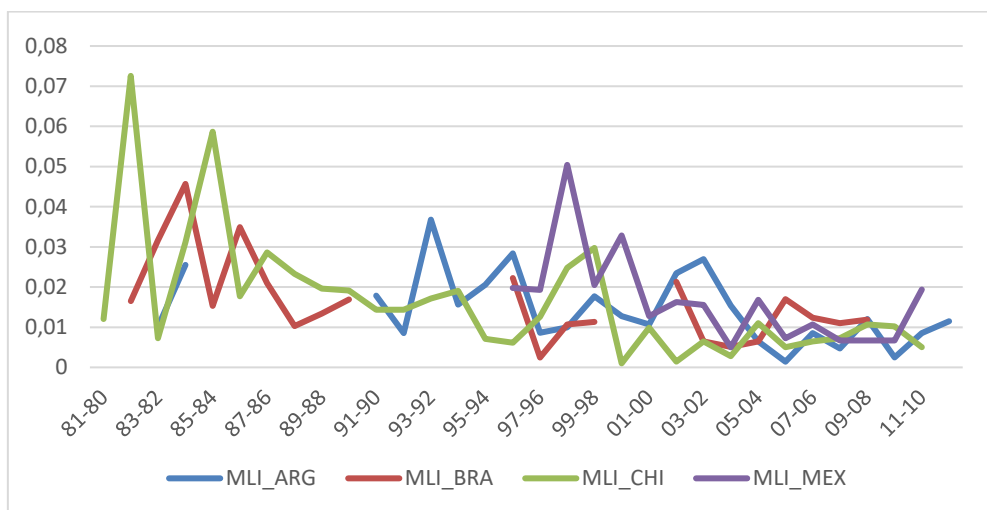
3. táblázat. Az építőipar teljesítményének változása 1971 és 2010 között Latin-Amerikában.

	1971-1980			1981-1990			1991-2000			2001-2010		
	MIN.	MAX.	ÁTL.	MIN.	MAX.	ÁTL.	MIN.	MAX.	ÁTL.	MIN.	MAX.	ÁTL.
Argentína	-11,7	14,9	2,9	-24,4	19,9	-5,8	-12,2	25,2	6,4	-33,4	34,4	5,6
Brazília	3,1	17,0	9,4	-8,8	12,0	0,4	-5,8	9,0	2,5	-3,3	13,1	3,6
Chile	-26,0	26,2	0,8	-23,5	21,1	5,2	-9,9	23,5	5,1	-5,3	11,0	4,0
Mexikó	-5,3	14,6	7,3	-19,2	14,4	-0,1	-23,5	9,8	3,2	-6,1	8,7	2,2

Forrás: Knoema adatbázis alapján saját szerkesztés, 1971-2010

De nemcsak az országokon belüli változások ilyen hektikusak. A *Melléklet I.* ábrái jól szemléltetik, a vizsgált négy ország között is jelentősek az eltérések a leszálló és felszálló ágak között, ezért közös gócpontok megtalálása sokkal bonyolultabb, mint Délkelet-Ázsia országait illetően, ugyanis ezekben az államokban – ahogy a főszerkezeti változások során már érzékeltettük és a disszertáció során a későbbiekben részletesen rámutatunk – a válságok sokszor nem egy időben jelentkeztek és azok lecsengése sem volt azonos ütemű. Az

eltérés másik oka az importhelyettesítő gazdaságpolitikának az eltérő alkalmazása. Míg a délkelet-ázsiai országokban e gazdaságpolitika egységesen ugyanazokat a fő célokat és elemeket tartalmazta, addig Latin-Amerikában a kormányok eltérően értelmezték és alkalmazták azt. Chile és Mexikó nagyobb hangsúlyt helyezett a bányászatra, míg Argentína az energetikai fejlesztéseket, bővítéseket támogatta, Brazíliában pedig a főváros építésével az építőipar és az infrastruktúra⁸ kapott jelentős állami forrásokat. Chilében a jelentős visszaesések és csúcspontok, amiket az egyes szektoroknál tapasztalhatunk a 70-es években, egybeestek a Michaely/Stoikov index kiugró értékeivel. Brazíliában szintén egy intenzív időszak figyelhető meg az 1990-es gazdasági visszaesést megelőző 10 évben, Mexikóban pedig a 80-as évek során. Argentínában a kiugróan magas és alacsony értékek állandó váltakozása nehezíti az időszakok beazonosítását. Ezekben az években, ahogy a X. Melléklet is jól mutatja, nemcsak az iparon belül, de az ipar és a szolgáltató szektor GDP arányos részesedése között is folyamatos váltakozás tapasztalható a 60-as évek második felétől.

10. ábra. Módosított Lilien-index változása 1980 és 2013 között a vizsgált dél-amerikai országokban.

Forrás: A Világbank adatai alapján saját számítás és saját szerkesztés

Latin-Amerikában a foglalkoztatási adatok hiányosak, ezért azok felhasználása korlátozott lehetőséget engedett számunkra. Amit egyértelműen

⁸ Pontos statisztikai adatok nem állnak rendelkezésre, a feldolgozott szakirodalomra (Baer, Fonseca, Guilhoto, 1968) alapozva következtettünk az ágazatok erőteljesebb támogatására.

leolvashatunk, hogy nemcsak a gazdaságok hármastagolódás szerinti szerkezete, de a foglalkoztatás is mérsékelt változásokat mutat az ezredfordulót követően. A 2008-2009-es válság során is csak 2%-os ingadozás volt tapasztalható. Másrészt láthatjuk, hogy Braziliában és Chilében a 80-as évek első felében – az adósságválság időszakában – jelentős változások zajlottak le a szektorok közötti munkaerő-áramlásban, Argentínában a 90-es évek eleje mutat kisebb kiugrást, Mexikóban pedig a 90-es évek második fele, amint azt a *10. ábra* is jól tükröz.

3.5 A világgazdasági integráció mérési lehetőségei

3.5.1 Módszertani áttekintés

A vizsgálataink központi elemét a struktúraváltozások és válságok kapcsolata jelenti, azonban a 2008-2009-es válság hatásainak elemzésekor, magyarázó okként, a disszertációban példaként bemutatott országok nyitottságát fő tényezőnek tekintettük.

A globalizáció hajnalán a gazdasági nyitottság egyet jelentett az élénk külkereskedelemmel, a korlátozásoktól mentes exporttal és importtal. Az 1980-as évek végén és az 1990-es években a kutatók ontották magukból a nyitottság mérésével kapcsolatos tanulmányokat, amik elsősorban a vámokra, kvótákra és egyéb korlátozások vizsgálatára és természetesen a kivitel és a behozatal volumenére koncentráltak. Majd az ezredfordulót követően egyre inkább megjelent az igény a gazdasági nyitottság két részre történő bontása iránt és az elemzők elkezdtek megkülönböztetni egymástól a gazdasági/kereskedelmi nyitottságot és a pénzügyi nyitottságot. A gazdasági nyitottság elemzése továbbra is a kereskedelmi folyamatokra, illetve azok szabadságára helyezi elsősorban a hangsúlyt, míg a pénzügyi nyitottság esetében a pénzáramlás, illetve annak mértékének vizsgálata került a középpontba. A kétoldalú nyitottság-vizsgálatot maga a globalizáció hívta életre, hiszen a nyitottság fogalma megváltozott, és azért mert egy ország élénk kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkezik, és korlátozásoktól mentes a kiviteli-behozatali tevékenysége, még nem biztos, hogy a külföldi működőtőkét is szívesen fogadják az országban. Ma pedig a tőkeáramlás a nyitottság egy kulcstényezője és azon országok, akik nem nyitottak pénzügyi oldalról, nem tekinthetők a világgazdaság integráns részének.

A gazdasági nyitottság vizsgálatával foglalkozó szakirodalom közül kiemelendő Simon Kuznets 1964-ben megjelent *Quantitative aspects of the economic growth of nations: Level and structure of foreign trade* című munkája.

Kuznets tanulmányában a növekedést befolyásoló tényezőket keresi a rendelkezésére álló adatok széleskörű statisztikai vizsgálatával, melynek során a gazdasági nyitottság aspektusa is megjelenik mind a kereskedelemhez, mind a pénzügyi piacokhoz kapcsolódóan. A gazdasági nyitottság külkereskedelem oldaláról történő vizsgálata során a kivitel és a behozatal nagyságát viszonyította a GDP-hez az alábbi metódus alapján:

$$\text{gazdasági nyitottság} = \frac{(\text{export} + \text{import})/2}{\text{GDP}}. \quad (3)$$

Emellett tanulmányában a nyitottság kérdését – a kereskedelem oldaláról – további elemekre bontja és vizsgálja csak az árupiaci nyitottságot, külön a behozatalnak és külön a kivitelnek a GDP-hez viszonyított arányát, megkülönbözteti a kereskedhető és nem-kereskedhető termékek részesedését a teljes kibocsátásban. Napjainkban ez az egyik legelterjedtebb számítási módszer a külkereskedelmi nyitottság vizsgálatakor.

Kuznets tanulmányát követően az 1980-as évek második felében, a 90-es évek során vált intenzívvé a nyitottság vizsgálata. A Világbank 1987-es tanulmányában került bemutatásra a kivitel-orientált index, 1991-ben Papageorgios, Choksi és Michaely publikálta kereskedelmi liberalizációs indexét, 1994-ben pedig az IMF két munkatársa Calika és Corsepilus mutatta be kereskedelemkorlátozást mérő mutatóját. A Nemzetközi Kereskedelmi Kamara az ezredfordulót követően, 2011-re állította össze az Open Market Indexet, amellyel a szervezet célja egy olyan index megalkotása volt, ami megbízható és kiegyensúlyozott mérését biztosítja az országok kereskedelmi nyitottságának. Az index a korábbiakhoz hasonlóan nem csak a kereskedelmi forgalom vizsgálatára korlátozódik, hanem olyan kapcsolódó területeket is bevon az elemzésbe, mint például a kereskedelemhez nélkülözhetetlen infrastruktúra vagy a logisztikához tartozó szolgáltatások minősége, de egyben kicsit el is szakad a kereskedelem klasszikus fogalmától, hiszen megjeleníti a külföldi működőtőke áramlás nagyságát is. Szintén széleskörű, összetett mutatót alkotott a Heritage Foundation, ami ötvözi a gazdaságpolitikát⁹ és a kereskedelemmel kapcsolatos statisztikai adatokat, valamint széles körben kiterjed a gazdaság több területére, így érinti a pénzügyi szabadságot is. Eredményét intervallumskálán jeleníti meg. Az alapítvány összesen 10 területen vizsgálja a gazdasági „szabadságot”, melyekhez

⁹ Képes megjeleníteni a gazdaságpolitika bizonyos elemeit, mint például az adóztatás, a vállalkozások alapításának költségei, kormányzati beruházások

külön-külön számítási metódusok tartoznak. Azonos súllyal átlagolva az egyes faktorokat a kapott index alapján meghatározzák az egyes országok gazdasági szabadságának (nyitottságának) mértékét.

A pénzügyi nyitottság mérésére – annak összetettsége miatt – már nehezebb általánosan elfogadott mutatószámot találni. A Valutaalap volt az első nemzetközi szerv, ami törekedett egységes szempontrendszer alapján kategorizálni az országokat, azonban inkább alkalmaztak kvalitatív elemeket vizsgálataik során, mint sem kvantitatívakat, így esetleg más mutatókkal való összevetése eredményeiknek nehézkes volt. Változást a mérési módszerekben a '90-es évek hoztak, amikor is megszülettek az úgynevezett másodgenerációs mérési módszerek, melyek során már törekedtek a kutatók a kvantitatív vizsgálatokra, de még így is megmaradtak a kvalitatív tényezők. Az ökonometriai modellektől eltekintve igazán kvantitatív adatokon alapuló mutatószámot 2003-ban alkottak meg az IMF munkatársai, Philippe R. Lane és Gina Maria Milesi Ferretti. A nevükhöz köthető indexek – a korábbiaktól eltérően – nem jogi korlátozások/szabályozások bináris változókká alakításával, hanem arányskálák segítségével kerülnek meghatározásra és a be- és kiáramló tőke nagyságát mérik. Az IFIGDP – International Financial Integration – összegzi egy ország teljes követeléseinek és tartozásainak állományát és azt a GDP-hez viszonyítja. A GEQGDP – Gross Equity Integration – ezen teljes állományból csupán a portfólió- és működőtőke-befektetések tulajdonviszonyt megtestesítő részét összegezi

$$IFIGDP = \frac{FA+FL}{GDP}, \quad (4)$$

$$GEQGDP = \frac{(PEQA+FDIA+PEQL+FDIL)}{GDP}, \quad (5)$$

ahol FA és FL a teljes külső kötelezettség, illetve követelésállományt jelenti, a PEQA és a PEQL a tulajdonviszonyt megtestesítő portfólió befektetésekből eredő tartozások és követelések nagyságát, az FDIA és az FDIL pedig a működőtőke-beruházásokból eredő tartozások és követelések nagyságát mutatja. A két index célja, hogy segítse a nemzetközi pénzügyi integráció dinamizmusának vizsgálatát, legjellemzőbb vonásainak elemzését, valamint a külföldi követelések és kötelezettségek megtérülésének elemzését különböző összetételű portfóliók esetében (Lane & Milesi-Ferretti, 2003).

A nyitottság vizsgálatához végül három mutatót választottunk ki. A ma már klasszikusnak tekinthető külkereskedelemre alapozott mutató jelentette az egyik elemét, a pénzügyi oldalról pedig az IFIGDP-t és a GEQGDGP-t.

3.5.2 A vizsgált délkelet-ázsiai és latin-amerikai országok nyitottsága a 2008-2009-es válság időszakában

Mind a délkelet-ázsiai, mind a latin-amerikai régióban a válságot megelőzően és közvetlenül a válság időszakában a vizsgált országok zártságot, illetve mérsékelt nyitottságot mutattak külkereskedelmi oldalról, ahogy azt a 4. táblázat is mutatja. Viszonyítási pontként megadtuk négy fejlett ázsiai ország mutatószámát, melyek közül két ország a világ egy-egy pénzügyi központjának tekinthető mini állam, ezért az ő nyitottságuk szélsőértéket képvisel.

Délkelet-Ázsia vegyes képet mutat. Az adatok érdekessége, hogy az ázsiai válság által leginkább sújtott Thaiföld nem a bezárkózás irányába indult el a külkereskedelem tekintetében, hanem a nyitottság felé (hasonlóan a térség fejlettnek számító országaihoz: Szingapúr, Hong Kong és Dél-Korea), míg a másik, szintén súlyosan érintett ország, Indonézia inkább a zártságot választotta, csakúgy, mint Fülöp-szigetek. Latin-Amerikában egyértelmű zártság figyelhető meg, egyik elemzett ország külkereskedelmi nyitottság mutatója sem közelíti meg az 50%-ot, amit nagy gazdaságok esetében a nyitottság határértékének tekintünk, ellenben két példát is láthatunk (Argentína és Brazília) az erősen zárt országokra jellemző, 15%-os határértékre.

4. táblázat. A külkereskedelmi nyitottság változása 2003 és 2009 között.

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Indonézia	18,0%	20,3%	20,1%	20,0%	20,8%	25,0%	18,9%
Malajzia	78,0%	69,3%	80,8%	84,9%	76,6%	79,7%	71,2%
Thaiföld	44,1%	43,8%	47,8%	51,4%	49,2%	60,9%	50,9%
Fülöp-szigetek	40,9%	38,6%	36,9%	34,3%	33,1%	31,4%	24,9%
Argentína	20,32%	20,35%	20,21%	20,13%	20,38%	20,11%	16,95%
Brazília	14,07%	14,84%	13,54%	13,02%	12,65%	13,63%	11,05%
Chile	32,56%	34,13%	34,98%	35,97%	37,89%	40,52%	33,38%
Mexikó	25,62%	27,11%	27,29%	28,23%	28,53%	29,04%	28,02%
Dél-Korea	24,2%	26,1%	27,5%	28,6%	30,3%	46,2%	41,4%
Szingapúr	369,0%	185,6%	469,0%	183,9%	373,3%	423,3%	473,3%
Hong Kong	101,0%	114,9%	128,4%	140,2%	208,5%	135,7%	101,0%
Tajvan	113,1%	112,1%	117,0%	123,8%	126,2%	93,9%	92,5%

Forrás: Saját számítás a Világbank és a nemzeti statisztikai hivatalok adatai alapján, 2003-2009.

Egy közös pont található a két régióban, ez pedig a 2008-2009 közötti változás, ami egyértelmű elmozdulást mutat a zártság irányába. A harmadik hipotézisünkben is utaltunk rá, hogy a válság a külkereskedelmi csatornákon keresztül szivárgott be a vizsgált országokba: a fejlett országok felvevőpiacai beszűkültek, ami kedvezőtlenül érintette mind a délkelet-ázsiai, mind a latin-amerikai országok exportját, ezzel párhuzamosan a partnerországok feldolgozóiparának kibocsátása mérséklődött, annak alapanyag-szükséglete visszaesett, ennek következtében pedig az import is csökkent. Tehát a mérsékelt nyitottság, vagy adott esetben a zártság még önmagában nem jelenti a „beszivárgás” és „áthárítás” lehetőségének elkerülését, ugyanis a partnerkapcsolatokon keresztül a gazdasági gondok átvédhetnek egyik országból a másikba. Erre legjobb példát Mexikó szolgáltatja. Az ország esetében a külkereskedelmi nyitottság az ezredfordulót követően nem érte el még a 30%-ot sem 2008-at megelőzően, maga az ország gazdasága azonban jelentős mértékben (4,7%-kal) esett vissza a válság következtében. Felvevőpiacait megvizsgálva egyértelműen kirajzolódik a függelmi viszony. Exportjának 84%-a a NAFTA¹⁰-ba, további 7%-a pedig az európai kontinens országaiba irányult¹¹, melyek országait a 2008-2009-es válság súlyosan érintett. (A disszertáció 5. fejezete során további példákat fogunk mutatni az áthárítás jelenségére).

Összehasonlítva az országokat pénzügyi oldalról, – melyet az 5. és 6. táblázat mutat – a latin-amerikai térség, a nemzetközi pénzügyi integráltság mutató alapján, nyitottabb Délkelet-Ázsiához viszonyítva, a tulajdonviszonyt megtestesítő beruházások szempontjából pedig közel azonos a két régió átlagértéke. A legzártabb ország az IFIGDP alapján Délkelet-Ázsiában Indonézia volt, a legnyitottabb pedig Malajzia. Latin-Amerikában a Brazília és Mexikó zártság közel azonos zártságot mutatott. Chile és Argentína külön említést kíván. Első ránézésre ugyanis azt látjuk az adatok alapján, hogy mind a két ország nyitott. Azonban, ha jobban megnézzük a teljes adatsort a válság előtt egy egyértelmű „zárkózás” figyelhető meg. Argentínában a magyarázat egyszerű. Az 1998 és 2002 közötti adósságválság után az ország csökkentette pénzügyi piacainak függőségét és kitétségét a nemzetközi események kedvezőtlen változásával szemben és magára a gazdaságra is a bezárkózás (fiatalokorú iparágvédelmi politika) volt jellemző 2002 után, ami egyértelműen nyomon

¹⁰ North American Free Trade Agreement – Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény

¹¹ The Observatory of Economic Complexity Database – <http://atlas.media.mit.edu/imuj8q>

követhető nyitottsági mutatóinak változásán is. Chile esetében pedig nem a ki- és beáramló befektetések csökkenése okozza az IFIGDP mérséklődését, hanem a kibocsátás nagyobb ütemű emelkedése. Tehát 2003-ról 2004-re, 2004-ről 2005-re, valamint 2005-ről 2006-ra a külföldi befektetések és tőkekihelyezések tovább növekedtek, de azok nagysága nem érte el a GDP növekedés nagyságát.

5. táblázat. A pénzügyi nyitottság alakulása az IFIGDP alapján.

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Indonézia	93,15%	89,45%	86,08%	78,37%	84,30%	60,44%	77,33%
Malajzia	174,95%	197,04%	183,05%	197,01%	233,65%	189,73%	235,01%
Thaiföld	128,27%	133,06%	135,11%	143,91%	154,02%	135,57%	166,82%
Fülöp-szigetek	125,24%	116,49%	114,69%	108,57%	108,95%	91,25%	100,81%
Argentína	227,99%	186,27%	155,83%	143,24%	130,96%	100,27%	118,34%
Brazília	96,85%	90,37%	74,45%	77,41%	91,96%	64,10%	90,62%
Chile	205,13%	181,19%	174,14%	166,69%	189,76%	175,51%	236,41%
Mexikó	79,31%	82,76%	87,49%	88,74%	94,32%	86,12%	111,64%
Dél-Korea	90,12%	99,95%	104,33%	113,78%	130,56%	111,38%	162,66%
Szingapúr	995,47%	979,82%	966,70%	1091,2%	1161,9%	1024,94%	1216,43%
Hong Kong	1241,7%	1401,6%	1429,9%	1760,1%	2384,7%	1810,21%	2097,14%
Tajvan	213,52%	257,04%	275,76%	302,48%	333,97%	293,94%	346,51%

Forrás: Saját számítás UNCTAD és IMF adatai alapján, 2003-2009.

A tulajdonviszonyt megtestesítő beruházások¹² tekintetében, amit a 6. táblázatban tüntettünk fel, a vizsgált latin-amerikai és délkelet-ázsiai országok egyformán vegyes képet mutatnak. Mind a két térségben található nyitott és zárt országokat egyaránt. Az eltérés az országok fejlettségbeli különbségével magyarázható. A dél-amerikai térségben az amerikai befektetők vannak nagyobb arányban jelen, a vállalatok a munkaerő kedvezőbb költségei és a földrajzi közelség miatt, valamint a fejlettebb infrastrukturális hálózat következtében szívesebben hoztak létre leányvállalatokat, és két kedvelt célországuk a gazdaságilag stabil Chile, valamint a NAFTA-tag Mexikó. Malajziába pedig Japán, Szingapúr és Hong Kong jelenik meg a legfőbb tőkebefektető országok között. Argentína és Brazília esetében a bizonytalan gazdasági környezet tartja vissza a befektetőket. Hasonlóan Indonézia és Fülöp-szigetek esetében is egyértelmű a zártság oka, hiszen ezek az országok minden szempontból (technológia rendelkezésre állása, infrastruktúra, stb.) le vannak maradva a régió államaihoz viszonyítva, és 2008-at megelőzően nem tekinthetők vonzó célpontnak, még az olcsó munkaerő ellenére sem, a termelő vállalatok számára.

¹² Az ilyen jellegű beruházások során valójában a befektetők 10% felett tulajdonjogot szereznek a vállalatokban azok portfóliójának megvásárlásával

(Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy az indonéz kormány az elmúlt években komoly, nemzetközi „marketingtevékenységbe” kezdett a beruházások ösztönzése érdekében, 2005-ben a teljes tőkeberuházások még nem érték el a 200 milliárd US\$-t, 2010-ben már meghaladták a 400 milliárd US\$-t, 2015-ben pedig megközelítették a 600 milliárd US\$-t.).

6. táblázat. A pénzügyi nyitottság alakulása a GEQGDП alapján.

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Indonézia	9,97%	13,12%	20,18%	22,52%	28,62%	19,14%	28,60%
Malajzia	66,98%	66,25%	69,98%	90,29%	113,20%	81,06%	114,11%
Thaiföld	52,76%	49,07%	53,53%	56,52%	62,07%	48,69%	66,04%
Fülöp-szigetek	19,21%	20,83%	22,46%	24,83%	30,26%	20,16%	24,35%
Argentína	56,39%	46,61%	40,63%	38,99%	35,30%	29,86%	33,77%
Brazília	43,60%	46,33%	43,62%	47,83%	58,84%	35,38%	57,17%
Chile	116,25%	106,23%	108,62%	101,76%	118,13%	96,53%	153,85%
Mexikó	39,90%	43,57%	51,06%	55,18%	56,81%	46,87%	68,40%
Dél-Korea	29,11%	35,52%	42,40%	44,06%	53,86%	37,66%	60,60%
Szingapúr	333,95%	345,75%	364,32%	418,93%	476,89%	381,89%	454,72%
Hong Kong	612,81%	702,15%	760,45%	1040,24%	1457,82%	933,43%	1195,09%
Tajvan	76,72%	83,37%	97,10%	123,22%	147,48%	100,55%	138,44%

Forrás: Saját számítás UNCTAD és IMF adatai alapján, 2003-2009.

4. A VILÁGGAZDASÁGI KÖRNYEZET VÁLTOZÁSA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚTÓL NAPJAINKIG

4.1 A világgazdaság aranykora (1950-1973)

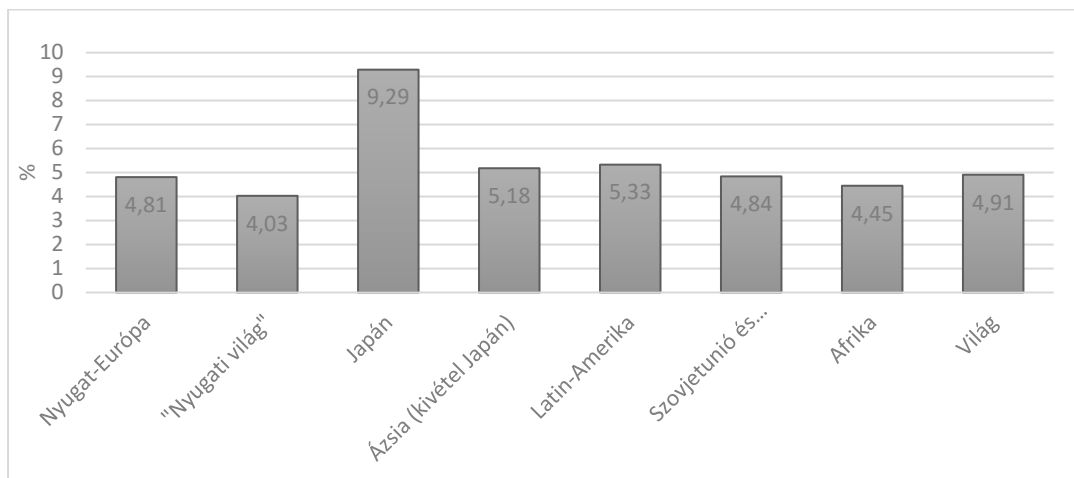
A második világháborút követően egészen az első olajválságig tartott a világgazdaság aranykora, melynek növekedését és fejlődését a háborút követő újjáépítések, a világháborús fejlesztések, a nemzetközi együttműködések intézményesülése, integrációk létrejötte táplálta. 1950 és 1973 között a világgazdaság bruttó kibocsátása évente átlagosan 5%-kal bővült, a jólét pedig (a GDP/fő alapján) évente átlagosan 3%-kal nőtt az OECD adatai alapján. A növekedés két fő forrását a nyugat-európai országok és a japán gazdaság jelentette, míg a fejlődéshez szükséges technológiát és tőkét az Egyesült Államok biztosította. A termelés növekedése és a politikai szándék a gazdasági integrációk iránt, segítette a külkereskedelmi kapcsolatok élénkülését is. A világgazdaság áruexportja az aranykorban évente átlagosan 8%-kal bővült, és bár a világexportból a legnagyobb részesedése a nyugat-európai országoknak volt, a növekedés volumenét tekintve a Szovjetunió és a szovjet blokk áll az első helyen a közel 10%-os értékkel. Ez jól látható a *11. és 12. ábrán*. A világkereskedelem „nyugaton” tapasztalható pozitív változásaihoz nagymértékben járult hozzá a GATT egyezmény, amihez, annak 1947-es aláírását követően, egyre több ország csatlakozott és fogadta el a szerződés által előírt kereskedelmi korlátok mérséklését illetve eltörlését. Hasonlóan pozitív hatást gyakorolt az európai integráció mélyülése és bővülése a kereskedelem intenzitásának növekedésére a különböző akadályok térségen belüli lebontásának következtében.¹³

A kereskedelmi kapcsolatok élénkülésében (és a technológiai fejlődés felgyorsulásában) a vállalatok nemzetköziesedése is komoly szerepet játszott. A 60-as években egyre elterjedtebbé váltak a transznacionális vállalatok. Az UNCTAD 1995-ös World Investment Report¹⁴ jelentése alapján már az évtized végére a világkereskedelem 1/3 valójában cégen belüli kereskedelem volt. A transznacionális vállalatok elterjedése és megerősödése egyre inkább hatalmi pozícióhoz jutatta azokat. Palánkai (1980) úgy tekint rájuk, mint egy az országok

¹³ Igaz a GATT kezdeti lendülete a 60-as évek végére megtorpant, ám ennek hatását csak a 70-es években lehetett érezni, amikor is a válságoknak következtében a fejlődő országok nem ritkán az importhelyettesítő gazdaságpolitikába menekültek. Erről a következő fejezetben még említést teszünk, illetve mind Dél-Amerika, mind Délkelet-Ázsia vizsgálata során részletsen kifejtünk.

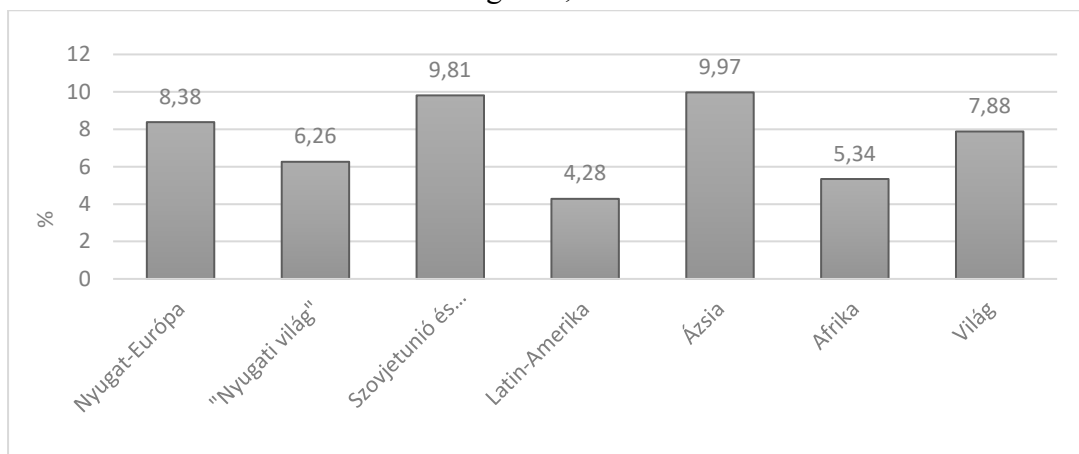
¹⁴ Világberuházási Jelentés

érdekeivel sokszor szembekerülő konszernekre, melyek működését még az államok közötti „kartell-megállapodások” is segítik (pl. Kőolaj-exportáló Országok Szervezete - OPEC).

11. ábra. A bruttó hazai terméke növekedése évente átlagosan 1950 és 1973 között

Forrás: Világbank, 1950-1973

12. ábra. Az áruexport növekedése évente átlagosan 1950 és 1973 között¹⁵

Forrás: Világbank, 1950-1973

A második világháború után kialakult kétpólusú világ egyre inkább hárompólusúvá válik és átrendeződnek a gazdasági erőviszonyok. Nyugat-Európa és Japán megerősödik, míg a Szovjetunió egyre inkább csak politikai, mintsem

¹⁵ A nyugati világ alatt Ausztrália, Új-Zéland, Kanada és az Amerikai Egyesült Államok értendő

gazdasági erőközpont lesz. Ugyanakkor a technológiai fejlődést tekintve továbbra is az Egyesült Államoké a vezető szerep. Csakúgy, mint a nemzetközi pénzügyi világban, amit mi sem tükröz jobban, mint a Bretton-Woods-i rendszer. A Bretton Woodsban tartott konferencia eredményeként jöttek létre azon intézmények és mechanizmusok, melyeket ma a liberális piacgazdaság szimbólumainak tekintünk. Az elsődleges cél egy olyan intézményrendszer felállítása volt, ami Európa újjáépítését hivatott támogatni és gazdaságainak megerősítését, ezért a konferencia résztvevői döntöttek a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank (International Bank for Reconstruction and Development – IBRD) felállításáról. A Bretton Woods-i rendszer másik fő intézménye az Nemzetközi Valutaalap, melyet az amerikai elképzeléseknek megfelelően¹⁶ hoztak létre. Ennek értelmében a szervezet tagjaira egységes szabályozás vonatkozik, a tagok befizetései biztosítják a működéshez szükséges forrást, továbbá a dollár értékét az aranyhoz rögzítik (Blahó, Prandler 2005). Szintén a rendszer részének tekintjük az Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezményt, bár nem Bretton Woodsban született róla döntés, hanem 1947-ben Genfben folyó tárgyalások eredménye lett a szerződés aláírása.

A Bretton Woods-i rendszer intézményei igaz fennmaradtak, de az alapját jelentő rögzített árfolyam a dollár és az arany között a 60-as évek végére egyre tarthatatlanabbá vált és végül 1971-ben Nixon bejelentette annak felfüggesztését, majd az első olajválság következtében egyértelművé vált, hogy ez nemcsak átmeneti felfüggesztése a fix árfolyamnak, hanem egyben a végét is jelenti. A rögzített árfolyam megszűntetése, illetve magát az olajválság nemcsak a Bretton Woods-i rendszer lezárását jelentette, de az aranykor végét is, amiről a későbbiekben még részletesebben szót ejtünk. Ezt megelőzően azonban fontos megemlíteni a korszak egy további jellemzőjét, a dekolonizációt, ami az ázsiai és az afrikai régiót, valamint Európát érintette elsősorban. Az európai gyarmatokon sorra kiáltják ki az új államok a függetlenségüket, amit bár nem néznek jó szemmel a volt gyarmat tartók, és adott esetben politikai és gazdasági eszközökkel is próbálják megakadályozni, végül elnyerik az országok függetlenségüket. A 106 független országból a hatvanas évek végére 163 lett. A világ „felaprózódásával” párhuzamosan egyre élesebb lett a szakadék a centrum országai és a perifériára szorult államok között. Az eltérő fejlődési ütem, illetve annak oka egy új

¹⁶ Harry Dexter White elképzeléseinek érvényre jutását J.M. Keynes és J.M. Williams javaslatával szemben többek között az Egyesült Államok – ekkor már egyértelműen látható – nagyhatalmi erejének is köszönhette (Blahó, Prandler, 2005).

közgazdasági elmélet elterjedését is eredményezte, mégpedig a függőségi elméletét, ami elsősorban Latin-Amerika országaiban hódított és ideológiai háttérrel nyújtott az importhelyettesítő gazdaságpolitikának, azon belül is a fiatalok iparágak védelmének. Az importhelyettesítő gazdaságpolitika természetesen nem egy új gazdaságpolitikai irányzat volt, de elsősorban a latin-amerikai térségnek köszönhetően reneszánszát élte az aranykor során. (Elsőként Európában és az Egyesült Államokban alkalmazták a 19. század közepén és második felében, majd ezt követően Dél-Amerikában és a világháború után Japánban, valamint a függetlenségük elnyerése után a délkelet-ázsiai országokban is. A gazdaságpolitika célja volt az import kiváltása hazai termeléssel a gazdaság fejlesztése és a foglalkoztatás növelése érdekében. A védelmet magas vámtarifákkal, kvótákkal és egyéb protekcionista eszközökkel biztosították. Egyes országokban sikeresnek bizonyult, mint például Anglia, Németország, vagy éppen az Egyesült Államok, míg más országok esetében eladósodáshoz és elszegényedéshez vezetett).

Végül, de nem utolsó sorban fontos megemlíteni, hogy a nemzetközi intézmények és integrációk szempontjából a világgazdaság e korszaka igen termékeny időszak volt. Igaz számos új ország született és a dekolonizáció inkább a világ szétaprózódásának irányába mutatott, egy új ideológia mégis az országokat az együttműködés irányába hajtotta. Ez az új ideológia a regionalizmus volt. Az irányzat eredetileg a globalizáció ellen adott válaszként született, mely segíteni kívánat az országok világgazdaságba bekapcsolódását nemzeti értékek megőrzése mellett. Meglátásunk szerint, a dekolonizáció időszakában, lehetőséget kínált a politikai és gazdasági együttműködésre is. Számos szervezett jött létre a világ különböző területein. Természetesen ezek számát tekintve Európa járt az élen, de ha kitekintünk a világ más kontinenseire, régióira, akkor megemlíthetjük a Latin-amerikai Szabadkereskedelmi Társulást, ami 1960 és 1980 között működött, majd újrászervezve Latin-Amerikai Integrációs Társulás néven folytatta tovább munkáját. A 60-as években hozták létre az ázsiai országok első jelentős szervezetét a Délkelet-ázsiai Nemzetek Társulását is, és szintén az aranykorhoz sorolható az Arab Liga megalapítása, melyre 1945-ben került sor.

Az aranykor jellemzője egy jelentős gazdaságpolitikai fordulat is, ami a fejlődő országok esetében volt megfigyelhető. Ezen időszak során álltak át rendre az importhelyettesítésről az exportösztönzésre. A két gazdaságirányítási elv nem feltétlenül ellentétes egymással, láthattunk a történelem során olyan példát is, amikor együttesen alkalmazta egy-egy állam azokat, mégis inkább egymást

felváltva találkozhatunk velük a gyakorlatban.¹⁷ Az importhelyettesítő politika célja elsősorban az import korlátozása volt a hazai ipar megerősítése érdekében, ezért a kormányok, akik e politikát alkalmazták, megerősítették a szekunder szektort és adott esetben a hozzá tartozó primer területeket (pl. bányászat) erőteljes állami támogatással, míg a helyettesítő termékek importjára magas vámokat és kvótákat vetettek ki. Így nemcsak a hazai ipar növekedését segítették elő, de jellemzően csökkenteni tudták a munkanélküliséget is. Az importhelyettesítés elterjedésében jelentős szerepet játszott a fiatalok/kiskorú iparág védelme is, ami közgazdaságtani érvekkel támasztotta alá az alkalmazott gazdaságpolitika vélt helyességét. A „vélt” jelző használatát, azért tartjuk fontosnak, mert a kormányok függetlenül tényleges szándékuktól, nem mindig alkalmazták megfelelően azt. Tehát nem azon iparágakat fejlesztették, amiben potenciális komparatív előnnyel rendelkeztek – nem ritkán a nehézipar kapott jelentős állami támogatást, holott a feldolgozóipar, vagy a könnyűipar termékei lettek volna igazán versenyképesek a külföldön.

Az aranykor második felében az importhelyettesítést egyre inkább felváltotta az exportösztönző gazdaságpolitika, ami az iparcikkek kivitelét hivatott támogatni és elősegíteni. Az importhelyettesítéshez hasonlóan, e gazdaságpolitika alkalmazása során is, a kormányok az ipart erősítették, azonban nem a munkaerő-intenzív termékek előállítására, hanem a magasabb hozzáadott értéket jelentő, tőkeigényes áruk termelésének fokozásáért. Az export orientált politika „jelszava” a protekció helyett a promóció lett, tehát a külföldön termelő vállalatoknak különböző közvetlen és közvetett kedvezmények nyújtása, mint például adókedvezmények, kedvezményes hitelek, de megemlíthető az infrastruktúra fejlesztése is.

4.2 Az aranykor vége – az 1974-1975-ös világgazdasági válság

Az aranykor a Bretton Woods-i rendszer összeomlásával befejeződött és kezdetét vette a bizonytalanságok és egyensúlytalanságok korszaka. A rögzített árfolyamrendszer problémái már a 60-as évek során megmutakoztak a valuta túlértékeltsége által, amit tovább rontott a Lyndon Johnson elnök „Great Society”

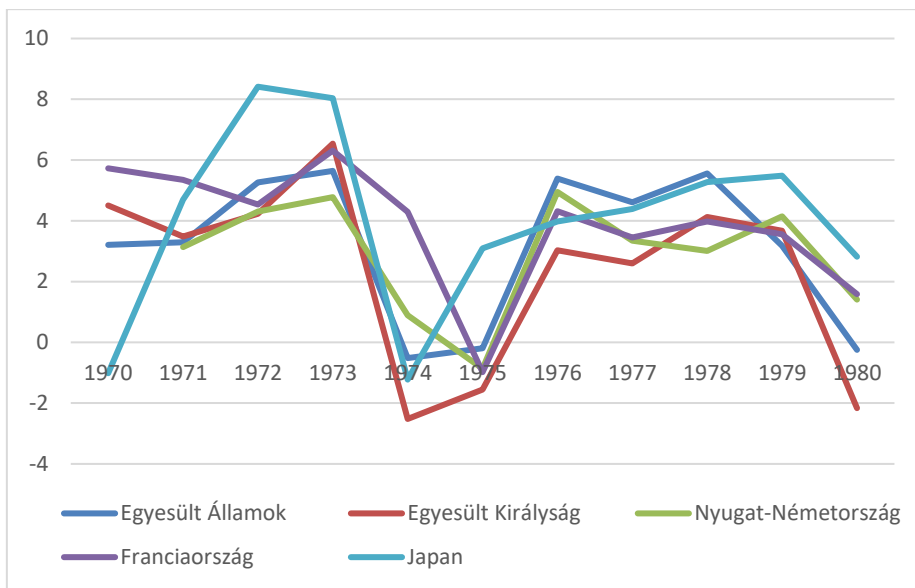
¹⁷ A két gazdaságpolitikai irányzat közös alkalmazása azért jelent problémát, mert az elmélet szerint egymással ellentétes hatást válthatnak ki. Amennyiben egy ország az importtermékekre vámot vet ki, az együtt jár az export csökkenésével is, mert az ország a potenciális exportszektoroktól is elvonja a forrásokat a védelmet élvező iparágak érdekében.

elnevezésű költséges programcsomagja¹⁸ és a Vietnámi háború növekvő kiadásai. Végül 1971-ben – ahogy korábban már említettem – fel kellett függeszteni a dollár aranyra válthatóságát, azonban 1973-ra nyilvánvalóvá vált, hogy nemcsak felfüggesztésről van szó, hanem az aranydeviza-standard megszüntetéséről és a jelentősebb valuták egymással szembeni lebegtetéséről. A helyzetet súlyosbította az arab-izraeli konfliktus, melynek következtében az arab olaj exportáló országok kitermelési korlátozása súlyos energiahiányt¹⁹ okozott, ami leginkább a fejlett országokat (elsősorban az Egyesült Államokat, Nyugat-Európát és Japánt) sújtotta, - amint az a *13. ábrán* is jól látható – de hatást gyakorolt egyes fejlődő államokra is. Nem véletlen, hogy több általunk vizsgált ország is ebben az időszakban hagy fel az importhelyettesítéssel és tér át az exportösztönzésre. Azon országok esetében – mind Latin-Amerikában, mind Délkelet-Ázsiában – ahol a szekunder szektor megerősítése elsősorban a nehézipar támogatását jelentette, ott jelentős energiaigény is megmutatkozott. Az energiahordozók ára azonban drasztikusan megugrott, és az egyébként is költséges ipari szektor további támogatása, forráshiány következtében, sokszor tarthatatlanná vált – nem ritkán egy-egy válság vetett véget annak, ahogy arra több példát is mutatunk az ötödik fejezet során.

A mélypontot az 1974-75-ös évek jelentették, amikor is a világ vezető országainak szembesülniük kellett a GDP stagnálásával, illetve csökkenésével, amire a második világháború óta nem volt példa, az infláció pedig több, mint 10%-kal megugrott, ahogy a *Melléklet II. ábráján* is látható.

¹⁸ A programcsomag része volt a szegénység elleni küzdelem, az oktatás, az egészségügyi rendszer fejlesztése, a környezet állapotának javítása, a Nemzeti Művészeti és Humán Alapítvány létrehozása a művészek, írók és filozófusok támogatása érdekében, hátrányos helyzetű diákok számára „kezdeti előny” program, ami az iskolakezdésüket hivatott támogatni (The Washington Post, 2014).

¹⁹ Fontos megemlíteni, hogy maga az arab-izraeli konfliktus csak a végső, politikai indokot szolgáltatotta, de valójában gazdasági előzményei is voltak a döntésnek. Reza Pehlavi iráni sah 1973-ban az alábbi nyilatkozatot tette a New York Timesnak az olajkitermelés korlátozásával kapcsolatban, ami rávilágít a gazdasági háttérre is a döntésnek: „Persze, hogy emelkedni fog az olaj ára, de még hogy! Önök [a nyugati államok] felemelték a búza árát, amit eladnak nekünk 300%-kal drágábban, ugyanezt tették a cukorral és a cementtel is [...] A tőlünk olcsón vásárolt nyersolajból készült termékeket százszor annyiért adják el nekünk [...] Akkor az úgy igazságos, ha mostantól mi is megemeljük a nyersolaj árát. Mondjuk a tízszeresére”. New York Times: Iran Formally Nationalizes Her Oil Industry, Shah Says, 1973. március 21.

13. ábra. GDP változás 1970 és 1980 között öt fejlett ország esetében
 Forrás: Világbank, 1970-1980

Vége szakadt a keynesiánus gazdaságpolitikának és helyét a monetarizmus vette át. Számos nemzet, hogy ellensúlyozni tudja az olajár drágulása kiváltotta negatív gazdasági hatásokat, hiteket vett fel, ami az eladósodásukhoz vezetett. A fejlett országoknak pedig pénzügyi gondokkal és bankkrízisekkel kellett szembenézniük. Legsúlyosabban Angliát érintette a válság, ahol már az olaj-kitermelési embargó előtt is egy hitelezési válságon esett át a gazdaság, melynek során egy úgynevezett mentőcsónak akciónak volt köszönhető közel 30 másodlagos hitelintézet megmentése a fizetéseképtelenségtől (Jaksity György, 2003). Ezt követően az olajválság az infláció 25 százalékpontos²⁰ megugrását eredményezte, nem beszélve az energiaválságról és az ehhez kötődő megszorításokról, amik együttes eredményeként a munkanélküliség is az 1970-ben mért 2,7%-ról 1976-ban 5,7%-ra²¹ emelkedett. Végül Jim Callaghan, az ország miniszterelnöke az IMF-hez fordult segítségért, mert a banki mentőcsomagot követően a költségvetés nem tudta külső forrásbevonás nélkül ellensúlyozni az olajkrízis következtében még súlyosabbá váló válságot (The National Archives).

²⁰ Világbank adatbázisa

²¹ United Kingdom, Government Statistical Service

Az Egyesült Államok gazdasága már a hetvenes évek elején komoly gondokkal küzdött. A teljes foglalkoztatás érdekében²² tett intézkedések és a Vietnámi háború költségei fizetési mérleg negatívumot²³ és költségvetési deficitet eredményeztek. Az infláció is egyre nagyobb mértéket öltött. Míg 1965-ban 2% alatti volt a pénzromlás mértéke, 1969-ben már megközelítette a 6%-ot (1970-ben pedig meg is haladta azt). A probléma kialakulásához hozzájárult az amerikai gazdaság térszűrése is a világgazdaságban. A világháborút követően, ahogy a német és japán gazdaság elkezdett helyreállni, úgy kezdett el csökkenni az amerikai kibocsátás részaránya a világtermelésben. 1950-ben mért 35%-ról 1969-re 27%-ra esett vissza Angus Maddison adatbázisa alapján²⁴. Végül a Nixon sokk és az olajválság együttes eredményeként az amerikai gazdaság stagnált, két egymást követő évben is nulla alá csökkent a kibocsátása, a munkanélküliség többszörösére emelkedett és az infláció is egyre nagyobb mértéket öltött, ahogy a 7. táblázat is mutatja.

7. táblázat. Az USA gazdasági kibocsátásának, inflációjának és munkanélküliségi adatainak változása 1965 és 1975 között.

Év	GDP változás	Infláció	Munkanélküliség
1965	6,4%	1,7%	4,5%
1966	6,5%	3,0%	3,8%
1967	2,5%	2,8%	3,8%
1968	4,8%	4,3%	3,6%
1969	3,1%	5,5%	3,5%
1970	3,2%	5,8%	4,9%
1971	3,3%	4,3%	5,9%
1972	5,3%	3,3%	5,6%
1973	5,6%	6,2%	4,9%
1974	-0,5%	11,0%	5,6%
1975	-0,2%	9,1%	8,5%

Forrás: Egyesült Államok Munkaügyi Hivatala, Világbank, 1965-1975

Japán szintén súlyos gondokkal küzdött a profitráta csökkenése következtében. A bérekkel együtt a külföldről behozott nyersanyag ára is

²² 1969-re a munkanélküliséget 3,5%-ra szorította le az amerikai kormányzat az Amerikai Munkaügyi Minisztérium adatai alapján.

²³ 1969-re a fizetési mérleg hiány elérte a 7 milliárd dollárt. Bár ez az összeg napjainkban nem számítana kiugró értékben, akkoriban ijesztően nagynak hatott – írja Roger Lowenstein publicisztikájában. <http://www.bloomberg.com/news/articles/2011-08-04/the-nixon-shock>

²⁴ <http://www.ggd.net/maddison/maddison-project/home.htm>

emelkedett,²⁵ ami egyre nagyobb nyomást helyezett a gazdaságra. A nemzetközi pénzügyi rendszer összeomlásával és az olajválsággal az infláció végképp tarthatatlanná vált.²⁶ Az 1972-es és 1973-as 8% feletti gazdasági növekedést, 1,2%-os gazdasági zsugorodás követte. Amiben eltért Japán az előző két országhoz képest az a munkanélküliség volt, ugyanis a munkanélküliség – annak megduplázódása ellenére – továbbra is alacsony, 2%-os szinten maradt.²⁷ Amiben pedig hasonlított a korábbi példákhoz: a kormányzat jelentős állami beruházásokkal kívánta a gazdaságot ismételt növekedési pályára állítani, ennek azonban jelentős költségvetési deficit lett az ára, ami 1978-ban már elérte a 6%-os GDP arányos hiányt a Japán Pénzügyminisztérium adatai alapján.

De nemcsak a nyugati „nagyhatalmakat” érintették a negatív világgazdasági események, hanem az Európai Gazdasági Közösség alapító államait is, melyek közül Olaszországot emelem ki, mert a térségen belül megítélésem szerint a legsúlyosabban ezt az országot érintette. Olaszország az 50-es években Nyugat-Németországhoz hasonlóan gazdasági csodát élt át, bruttó kibocsátásának éves átlaga 1951 és 1963 között megközelítette a 6%-os növekedést, majd kis mértékben mérséklődött az ezt követő évtizedben, de még mindig 4% felett volt az olasz Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján. A fogyasztás, a beruházás és a foglalkoztatási is évről évre növekedett, a kereskedelem pedig bővült. A kormányzat jelentős összegeket fordított az egészségügyre és az újonnan létrehozott nyugdíjrendszer kiadásaira. A szociális biztonságra fordított összegek 1970-ről 1977-re megnégyesződött, azonban az adókat nem növelte meg a kormány, így az adóbevételek nem fedezték a kiadásokat. Ez önmagában is jelentős terheket rótt a kormányra, a Bretton Woods-i rendszer összeomlásának és az olajválságnak a következtében azonban még nehezebb helyzetbe került az ország vezetése (Lubitz, 1978). A kiadások

²⁵ A nyersanyagárak emelkedése Japánt sújtotta a legnagyobb mértékben, mert az ország energiafüggősége 1974-ben már 90%-os volt (Itoh, 1990).

²⁶ A Világbank adatai alapján az 1967-ben, amikor is a válság előtt a legalacsonyabb volt az infláció, 3,9%-os árdrugulást mértek, míg 1973-ban már 11,62%-ot, 1974-ben pedig 23%-ot.

²⁷ Itoh szerint ennek magyarázata részben a japán cégek „élethosszig tartó foglalkoztatás” filozófiájában keresendő, ami azt jelentette, hogy az alkalmazottat 55 vagy 60 éves koráig – ha munkáját illetően nincs kifogás ellene – foglalkoztatják. Másrészt a szolgáltató szektor a válság időszakában bővülésnek indult és az iparban bekövetkezett elbocsátások egy részét fel tudta szívni a terciér ágazat. Harmadrészt pedig az állami támogatásokkal (a bérek egyharmadát vagy felét átvállalta az állam az elbocsátások elkerülése érdekében) magyarázza a kedvező munkanélküliségi adatokat (Itoh, 1990).

biztosítása érdekében a jegybank növelte a pénzkínálatot, ami az infláció²⁸ és az államháztartási hiány²⁹ jelentős megemelkedéséhez vezetett. Az aranystandard rendszer felfüggesztését követően a folyó fizetési mérleg is folyamatosan romlott, 1973-ban már 2,5%-os mínuszban zárta az évet Olaszország, 1974-ben pedig -7,8%-os deficittel. Végül a gazdasági növekedés is megállt és 1975-ben 2,1%-os visszaesés volt megfigyelhető Olaszországban.

Ezeknek a példának az ismertetését, azért tartottuk fontosnak, mert jelentős kihatással voltak az általunk vizsgált országokra is. Ha megfigyeljük a közös pontot minden bemutatott állam esetében, akkor rájövünk, hogy az nem más, mint az államadósság megemelkedése és vele együtt a bizonytalanság növekedése. Egy olyan időszakban, amikor a fejlett államoknak is szükségük van extra forrásokra és a befektetések megtérülése bizonytalanná válik, akkor a fejlődő országok számára még nehezebbé válik a külföldi tőke bevonása saját államaikba.

A gondok forrását az egyes országok esetében egyértelműen meg tudtuk határozni, azonban, arról hogy mi volt az a konkrét ok, ami magának a világgazdaságnak a visszaesését okozta, már eltérő a közgazdászok véleménye. Berend T. Iván kreatív rombolásként, strukturális válságként tekint az 1970-es évek eseményeire, amik időről időre megismétlődnek. 2010-es tanulmányában ezt igazolandón utal a széntermelés csökkenésére, a vas- és acéliparban foglalkoztatottak létszámának visszaesésére, a textil- és hajóipar teljesítményének drasztikus zuhanására. Azonban ezen visszaesésekkel párhuzamosan az új iparágak – melyek már az új technológián alapultak – nem tudták felszívni a munkanélküliséget és csak hosszabb távon tudták a régi iparágak teljesítményének visszaesését kiegyenlíteni – ezért volt megfigyelhető egy újabb visszaesés a 80-as évek elején. Erdősi Tibor 1977-es tanulmányában azonban nem tekintette a '74-'75-ös válságot ciklikusnak. Meglátása szerint bár hasonló jelei volt a válságnak a ciklikus válsághoz, mégis eltért attól. A ciklikus válság egy fő okaként és eredendőjeként Erdősi a profitrátának és beruházásoknak az esését azonosítja. Kutatásai alapján ő viszont arra a következtetésre jutott, hogy a beruházások és a profitráta csökkenése már magának a válságnak a következménye. A válság valós okaként a világpiaci árak (elsősorban az olaj

²⁸ 1968-ban az infláció 0,96%-os volt, 1972-ben már 7,38% majd 1974-ben 24,5% az olasz Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján. Fontos azonban megjegyezni, hogy nemcsak a pénzkínálat bővülése okozta az infláció ilyen nagymértékű megemelkedését, hanem a reálbérek növekedése is.

²⁹ 1970-ben -4,8%-os volt a hiány, 1975-ben már 11,9% az OECD adatai alapján.

árának) hirtelen és jelentős változását tekinti, amik negatív hatást gyakoroltak az országok fizetési mérlegére, azon belül is a folyó fizetési mérlegre. Ha túlzott passzívum keletkezik azt a behozatal csökkenésével próbálják az országok kezelni, ami egyben a kivitel csökkenését is eredményezi. A külkereskedelmi tevékenység mérséklődése pedig kihat magára a termelésre is, a termelés volumene visszaesik, ami végső soron gazdasági válságot eredményez. Ez a válság aztán kihat a beruházásokra és a profitráta is, de nem azok generálják magát a válságot és Erdősi éppen ebben látja az okát annak, hogy nem lehet a '74-'75-ös válságot ciklikus válságnak tekinteni.

Erdősi állításával részben egyetérthetünk, tehát a válság eredetileg a világgpiaci árak hirtelen változása és folyó fizetési problémák kezelésére tett lépések miatt alakult ki. Azonban azt a cikk írásakor még nem láthatta a szerző, hogy ez a válság valóban egy strukturális válsággá alakul és egy új technológiai forradalom veszi kezdetét, tehát Berend T. Ivánnak is egyetérthetünk az állításával, mely szerint az 1974-75-ös válság egyben „schumpeteri” válság is volt. A válság jellegének tisztázása a későbbiekben, Dél-Amerika gazdaságainak tanulmányozása során még fontos szerepet fog kapni.

4.3 A második olajválság és az új technológiai forradalom kezdete

Az első olajválsággal lezárult a nagy gazdasági növekedés, magas foglalkoztatás és alacsony/mérsékelt infláció korszaka. A világgazdaság számára is két év volt szükséges ahhoz, hogy ismét növekedési pályára állhasson. A gazdasági kibocsátás 1976-ban tudott újra pozitív értéket mutatni, amikor is a GDP 5,3%-kal növekedett és az elkövetkező három évben is 4% felett alakult, amint a Világbank adatait tartalmazó 8. táblázat is mutatja. Ez azonban nem jelentette a gazdasági gondok megszűnését. Az infláció, a munkanélküliség és a GDP arányos adósság megemelkedése továbbra is kihívás elé állította mind a fejlődő, mind a fejlett államokat, de még mielőtt megoldást találhattak volna a kormányok egy újabb olajválság tört ki.³⁰ Ennek következtében az inflációval korrigált olajár 1978-ról 1980-ra duplájára emelkedett.³¹ Az olajválság egybeesett

³⁰ 1979-ben tört ki a második olajválság, miután az Amerika-barát, Mahammad Reza Pahlavi iráni sáhot elűzték az országából és helyette a szélsőséges vallási nézeteket valló Khomeini Ajatollah vette át az ország irányítását. Az országban zavargások törtek ki, a forradalom következtében gyakorlatilag leállt az Egyesült Államokba irányuló olajszállítás.

³¹ 54,15 dollárról először 80,89 dollárra emelkedett az olajár, majd 107,36 dollárra az évi átlagárát figyelembe véve. A csúcspont 1979 decemberében volt, amikor is 117,18 dollár volt egy hordó olaj ára az inflationdata.com által összegyűjtött adatok alapján.

az amerikai infláció visszaszorítását célzó jegybanki kamatlábemeléssel, melynek során Paul Volcker³² több lépésben közel 20%-ra emelte a kamatrátát. Ez a két sokk mind a latin-amerikai országok, mint a közép-kelet-európai államok és az afrikai térség számára is súlyos adósságválságot eredményezett. Az Egyesült Államok esetében pedig – bár az inflációt sikerült megfékezni – a másik fő problémát jelentő munkanélküliség okozott³³ gondokat, ami tovább növekedett és 1982-re megközelítette a 10%-os szintet az amerikai Munkaügyi Hivatal adatai alapján.³⁴

8. táblázat. A világ GDP-jének változása 1970 és 2000 között.

Év	GDP változása (%)	Év	GDP változása (%)
1970	4,3	1986	3,3
1971	4,2	1987	3,6
1972	5,7	1988	4,6
1973	6,5	1989	3,8
1974	2,0	1990	2,9
1975	0,9	1991	1,4
1976	5,3	1992	1,8
1977	4,0	1993	1,7
1978	4,1	1994	3,0
1979	4,1	1995	3,0
1980	2,0	1996	3,3
1981	1,9	1997	3,8
1982	0,5	1998	2,5
1983	2,5	1999	3,3
1984	4,5	2000	4,3
1985	3,9		

Forrás: A Világbank adatai alapján saját szerkesztés, 1970-2000

A gazdasági növekedés a többi országhoz hasonlóan megtorpant és stagnálás jellemezte az Egyesült Államokat. Összességében a világgazdaság növekedési üteme a 80-as évek még a 3%-ot sem érte el (és ez a 3% is nagymértékben a dél- és kelet-ázsiai országok 6-9%-os növekedésének volt

³² Amerikai jegybankelnök 1979. augusztus 12. és 1987. augusztus 11. között.

³³ A gazdasági gondok miatt 50%-kal növekedett a csődbement cégek száma az Egyesült Államok Bíróságának Közigazgatási Hivatala adatai alapján, ami elbocsátásokat vont maga után.

³⁴ De voltak szövetségi államok, ahol ennél sokkal magasabb volt a munkanélküliek aránya. Michigan államban például 16%-ot is meghaladta.

http://www.economist.com/blogs/freeexchange/2010/03/volcker_recession

köszönhető). A világkereskedelem 1980 és 1983 között folyamatosan csökkent mind az import mind az export oldalon, ezt mutatja a *Melléklet III.* ábrája is, és megnövekedett a protekcionizmus is, ami ugyanakkor ellentétes volt a kor „mainstream” közgazdasági irányzatával, a liberalizmussal és kihívás elé állította magát a GATT-ot is. A protekcionizmus megerősödésére az egyik legjobb példa az amerikai autóiipar.³⁵ Az import autók részaránya folyamatosan emelkedett és 80-as évekre elérte a 30%-ot, ugyanakkor maga az ágazat jelentős foglalkoztató volt, így annak megmentése érdekében a képviselőház és a szenátus – engedve az ágazat követelésének – elfogadott egy olyan törvényt, ami megkövetelte a külföldi autógyártóktól, hogy az Egyesült Államok területén kell az autók bizonyos részét előállítani. Ennek következtében a külföldi cégek összeszerelő gyárait létesítettek az USA területén. Szintén az ágazathoz köthető, hasonlóan protekcionista „eszköz” volt a fenyegetés, melynek során az Egyesült Államok kormánya kilátásba helyezte a vámok megemelését és a segélyek mértékének csökkentését, de nem riadt vissza nem-vámjellegű korlátozásoktól sem (Botos, 2009).

Az Egyesült Királyság esetében az új gazdaságpolitikai irányvonal hosszabb távon segítette a recesszió leküzdésében, ugyanakkor a társadalomra (azon belül is az alacsonyabb jövedelműekre) jelentős terheket rótt. A privatizáció, az állami kiadások jelentős lefaragása és a dereguláció (ami a szakszervezetek erejét is jelentősen letörte) átmenetileg az infláció további növekedéséhez és a munkanélküliség gyors megemelkedéséhez vezettek. Az infláció megállítása érdekében pedig új adófajtákat vezetett be a kormány, ami tovább rontotta a lakosság életszínvonalát. Ugyanakkor a gazdaságra hosszabb távon pozitív hatást gyakorolt az említett privatizáció és az állami kiadások drasztikus lefaragása. Hozzájárult a vállalatok hatékonyság-növekedéséhez és ennek köszönhetően 1982-ben már ismét pozitív értéket mutatott a bruttó nemzeti kibocsátás (Healey, 2002).

Nyugat-Németországot szintén egy új gazdasági modell bevezetésével próbált úrrá lenni a válságon, ami az állami szerepvállalás csökkentését, a költségvetési hiány lefaragását, az állami korlátozások és szabályozások mérséklését tűzte ki célul. (Ez utóbbi intézkedések a munkaerőpiac rugalmasságának javítását is szolgálták). Tehát privatizációs és deregulációs

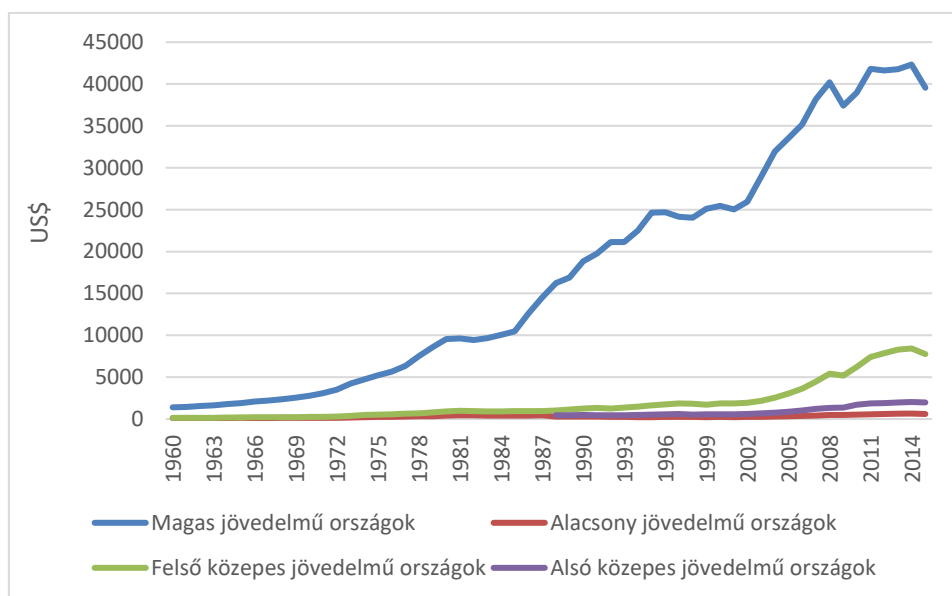
³⁵ Botos Balázs 1983-as cikkében, ami a Figyelő című hetilapban jelent meg, a cipőipart említi, ahol bár nem protekcionizmussal élt a kormányzat, de mindenféle képen beavatkozott az ágazat működésébe mégpedig jelentős mértékű állami támogatással, ami mind a termelést, mind az exportot érintette.

programokat hirdetett a kormány. Ennek ellenére a nyugat-német gazdaság csak lassan regenerálódott 70-es évek válságai után, a 80-as évek során többször is stagnálás volt megfigyelhető, amikor is alig haladta meg a nulla százalékot a gazdasági kibocsátás az előző évhez viszonyítva. A munkanélküliség pedig a szinte teljes foglalkoztatási szintről elmozdulva, folyamatosan emelkedett és a Szövetségi Statisztikai Hivatal adatai alapján elérte a 9%-ot az egyesítés előtt.

Ezen példák alapján is látható, hogy a 70-es évek válságai komoly terheket róttak a fejlett országokra is és egy évtized kellett ahhoz, hogy a gazdaságok ismét növekedési pályára álljanak. Ugyanakkor a fejlődő országok kormányai számára ez még nagyobb kihívást jelentett, hiszen nekik (főleg Dél-Amerikára gondolva) saját gazdasági gondjaik mellett meg kellett küzdeni olyan külső hatásokkal is, melyek újabb válságokat generáltak. Ezen külső hatások elsősorban a fejlett országok (elsősorban az Egyesült Államok) válságkezelésének eredményei voltak. A fejlődő országok által felvett hitelek kamatainak megemelkedése, a világpiacon nyersanyagárak csökkenése és a világkereskedelem általános stagnálása/csökkenése nehezítette válságkezelésüket, vagy éppen súlyosbította a már meglévő gondokat (bevételeik lecsökkentek, kiadásaik pedig jelentősen megemelkedtek). Ahogy Szentés Tamás is írja, a fejlődő országok valójában „mások terhére, illetve a „jóléti állam” szociális kiadásainak rovására” hajtottak végre állami válságkezelést, ami a munkanélküliség megemelkedésével járt (Szentés, 2009).

A recesszió azonban nemcsak a gazdasági gondokra, a nemzetközi egyensúlytanságra, a centrum és periféria országok közötti szakadék mélyülésére, a fejlődő országok függőségének erősödésére irányította rá a figyelmet (amit a későbbi fejezetek során részletesen kifejtek), de egy újabb technológiai forradalomra is, ami igaz már a második világháborút követően megkezdődött, de csak a 70-es, 80-as években kezdett el kiteljesedni. Ez az új technológia nem más volt, mint az információs technológia (elektronika), ami egyben egy új iparág megszületését is jelentette (Székely-Doby, 2006). A mikroprocesszoroknak köszönhetően a hardverek ára a szoftverekhez viszonyítva csökkent és a növekvő igényeknek köszönhetően, az egyre nagyobb sorozatgyártás következtében nemcsak az árány tolódott el a fizikális és szellemi része között a számítógépnek, hanem magának az eszköznek az ára is csökkent. A változás során a számítógépek elterjedése mellett megjelent az internet, ami a mobiltelefonnal együtt forradalmasította a kommunikációt is. Ez az új technológia még inkább hozzájárult a fejlődő és fejlett országok közötti szakadék mélyüléséhez (14. ábra), hiszen a nagyobb hozzáadott értéket jelentő tudás a

fejlett államok számára állt rendelkezésre, míg a fejlődő országokba kiszervezett termelés és alapanyaggyártás – bár biztosított a magas jövedelmű országok cégei számára az olcsó munkaerőt – csak korlátozott fejlődési lehetőséget nyújtott az érintett gazdaságok számára.

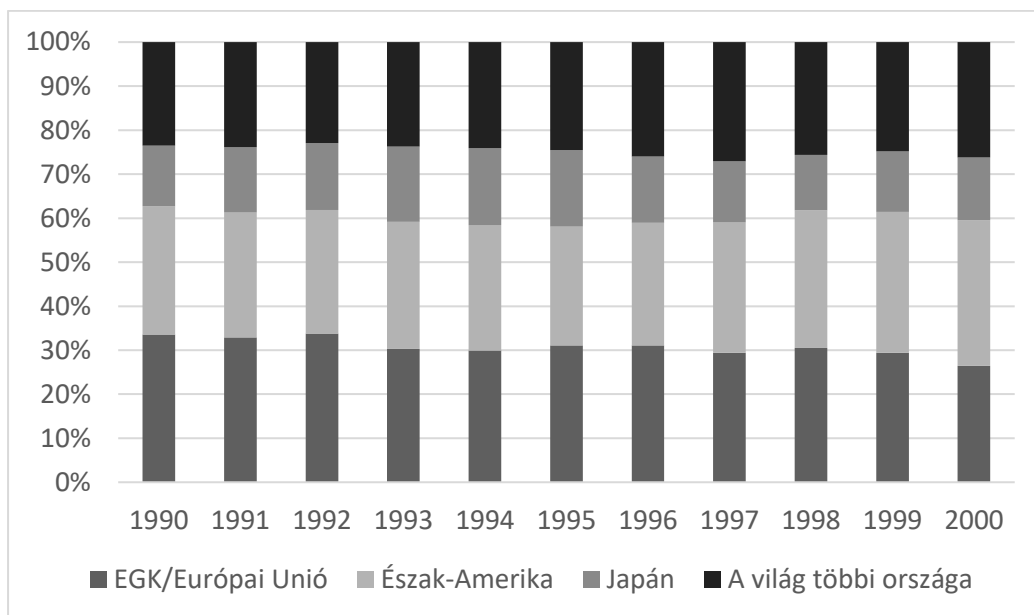
14. ábra. GDP per fő változása a különböző jövedelmű országok között 1960 és 2015 között.

Forrás: Világbank adatai alapján saját szerkesztés, 1960-2015

4.4 Új világrend – a globalizáció kiteljesedése

A következő évtized is változásokkal teli időszak volt a világgazdaság életében. A rendszerváltás következtében a korábbi kétpólusúnak tekintett világrend felbomlott és a központi tervezést a piacgazdaság váltotta fel a keleti tömb országaiban, ami transzformációs válságot eredményezett a térségben. Ezzel közel egy időben Ázsia (azon belsősorban Délkelet-Ázsia) korábbi gazdasági bummja drasztikus válságba fordult ált jelentősen visszavetve az országok fejlődését. Dél-Amerikában továbbra sem tudtak a kormányok az államadóssággal megbirkózni és egymás után kerültek válságban. A szub-szaharai Afrikát pedig a stagnálás, illetve lassú növekedés. Ezen években három világgazdasági centrum uralta a világgazdaságot, akiket Kenichi Ohmae (1985) Triádnak nevezett el. A három ország/térség nem más volt, mint Észak-Amerika,

az Európai Gazdasági Közösség (később Európai Unió) és Japán, akik a világ GDP-jének 75%-át adták, amint az *a 15. ábrán* is látható, ugyanakkor a lakosságnak csak a 15%-át, ami szintén jól jelzi a jövedelmi szakadékot a centrum országai és a világ többi régiója között.

15. ábra: A világ GDP-jének százalékos megoszlása az egyes térségek/országok között 1990 és 2000 között.

Forrás: Világbank adatai alapján saját szerkesztés, 1990-2000

Az új erőviszonyok, amik a rendszerváltás következtében kialakultak, jelentősen befolyásolták a világgazdasági folyamatokat, a politikai kapcsolatokat, az érdekvérvényesítési lehetőségeket és magának a globalizációnak a folyamatát is. A kereskedelem volumene az évtized alatt közel 70%-kal bővült, a külföldi működőtőke áramlás pedig hatszorosára növekedett a Világbank adatai alapján. Japán részesedése a világ áru-kereskedelmében elsősorban az újonnan iparosodott államok és Kína megerősödésének következtében csökkent, hasonlóan az Egyesült Államokhoz és Kanadához, amin még az 1994-ben létrehozott Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Megállapodás sem segített. Az Európai Közösség sem tudta fenntartani részesedésének nagyságát, holott a 90-es években mind vertikális, mind horizontális bővülés jellemezte az integrációt. (A változásokat a *Melléklet IV.* ábrája is jól mutat). A Triád térvészítésének másik „okaként” a kereskedelem „denacionalizálása” is megemlíthető. Egy-egy termék

„nemzetiségének” meghatározása egyre nehezebbé vált a korszak során és napjainkban már nem is országokhoz kötjük azokat, hanem márkákhoz, cégekhez.³⁶ Ennek következtében, bár a termékek előállítására adott esetben továbbra is az Egyesült Államok, Japán, vagy éppen az Európai Közösség „cégeihez” köthető, statisztikai szempontból azok, mint a fejlődő országok exportjai jelennek meg, hiszen a tényleges előállításuk ezekben az országokban történik. (Ezen az úton továbbmenve azonban már nemcsak a termékeknel figyelhetők meg ezek a folyamatok, hanem a szolgáltatások, szolgáltatáskereskedelem esetében is. Szoftverfejlesztő cégek világszerte foglalkoztatnak informatikusokat a világ különböző pontjain, akik ugyanazon szellemi termék, ugyanazon szoftver létrejöttén fáradoznak, gondoljunk csak a Google vagy az Apple csapatára. A mérnökök esetében is megfigyelhetőek ezek a folyamatok. A főmérnök a világ számos pontjáról bérelhet fel mérnököket csapatába, úgy hogy azoknak fizikai valójukban jelen sem kell lenniük a munkafázis jelentős részében).

Az export származási országok és import célországok szerkezete mellett az árukereskedelem összetételében is bekövetkeztek kisebb mértékű változások az új ipari forradalom és a struktúraváltozás következtében. A gépek és berendezések aránya az évtized során kis mértékben csökkent (23%-ról 21%-ra), míg az elektronikai termékek részesedése jelentősen megnövekedett (12%-ról 19%-ra). Említést érdemlő változás következett be még az olaj esetében, ami 6,6%-ról 7,3%-ra növelte arányát az Observatory of Economic Complexity (OEC) adatai alapján. Az országok, valamint az exportált, illetve importált áruk összetétele mellett változás következett be adott árucikkek legfőbb exportálói, illetve importálói között is. Ezek közül elsősorban a textíliákat és ruházati cikkeket, valamint a telekommunikációs és számítástechnikai eszközöket emelném ki, melyek legfőbb exportőrei az ázsiai országok lettek, ahová az olcsó munkaerő miatt a fejlett nyugati cégek kiszervezték a termelést, illetve a ruházati és egyéb textilárúk esetében nem tudták felvenni a versenyt, mert e termékek előállítására a 90-es években jellemzően munka intenzív volt.

³⁶ Napjainkban már nem is csak vállalatok közötti kereskedelemről beszélhetünk, hanem vállalatokon belüli, illetve globális ellátási láncok mentén megvalósuló áru- illetve szolgáltatáskereskedelemről. Ezekben az ellátási láncokban megtalálható a beszállító, a központi vállalat, a logisztikai szolgáltató, a pénzügyi szolgáltató, a piackutatást végző szerv és természetesen maga a végső fogyasztó is. Mind a termékek előállításához szükséges alapanyagok beszerzéséhez (import), mind a késztermékek eladásához (export) köthető folyamatok az ellátási láncban belül valósulnak meg. Az ilyen jellegű kereskedelem volumenének növekedésére elsősorban Richard Baldwin hívja fel a figyelmet.

A termelés kihelyezésével párhuzamosan a tőkeáramlás is intenzívebbé vált. A Világkereskedelmi Szervezet adatai alapján a 90-es évek során hétszeresére nőtt a nettó működőtőke be- illetve kiáramlás és az ezredfordulón már elérte az 1400 milliárd dollárt, ahogy a *Melléklet V.* ábráján is látható. Ez a világ GDP-jének több, mint 10%-át jelentette, míg 1990-ben még csak az 5%-át. A portfólió beruházásoknál szintén nagymértékű növekedés volt tapasztalható az említett időszakban. A tulajdonviszonyt megtestesítő portfólió jellegű befektetések 100 milliárd dollárról 600 milliárd dollár fölé emelkedtek az ezredfordulóra, tehát meghatszorozódott az ilyen jellegű tőkeáramlás is a Világbank adatai alapján. Mind a portfólió, mind a működőtőke-beruházások esetében három fő okot nevez meg Alejandro López-Mejía (1999):

- a fejlődő országok hitelképességének javulását, ami az adósságaik átstrukturálásának lett a következménye;
- a termelékenység növekedését, amit a strukturális reformoknak és a makrogazdasági stabilitás eredménye;
- rögzített árfolyamrendszert, ami a befektetők számára vonzóvá tette az azt alkalmazó országokat, hiszen ezáltal nem kellett árfolyam ingadozásból eredő kockázatot vállalniuk.

További okként pedig megemlíthetjük még a rendszerváltást is, melynek következtében a tőkeáramlás előtt megnyílt az út Kelet-Közép-Európába. Ezen országok nemcsak, hogy demokratizálódtak és átálltak a szocialista tervgazdaságról a piactudóságra, de egyértelművé tették, hogy Európa, illetve a világgazdaság szerves részévé kívánnak válni, illetve magát az uniós tagságot is célul tűzték ki, ami a befektetők szemében a térség kedvező megítélését eredményezte. Ezt igazolja a beáramló működőtőke nagyságának változása is, amint a *9. táblázata* is mutatja a V4 országok esetében.

9. táblázat. A beáramló külföldi működőtőke nagyságának változása a V4 országok esetében 1990 és 2000 között.

	Magyarország	Szlovákia	Csehország	Lengyelország
1990	554	n.a	n.a	89
1991	1462	n.a	n.a	291
1992	1479	n.a	n.a	678
1993	2350	199	654	1715
1994	1144	270	878	1875
1995	4804	236	2568	3659
1996	3289	351	1435	4498
1997	4155	174	1286	4908
1998	3343	562	3700	6365
1999	3308	354	6313	7270
2000	2748	2183	4987	9335

Forrás: Világbank adatai alapján saját szerkesztés, 1990-2000

A tőkeáramlás nagyságának és célszágainak változása mellett magának a tőkének a jellege is megváltozott. Áttekintve az IMF adatbázisát észrevehető, hogy az 1970-es és 1980-as években a tőkeáramlást jelentős mértékben – főleg a fejlődő országokban – a külföldről felvett hitelek határozták meg, illetve fő összetevői voltak annak. 1990-es években azonban egyre nagyobb mértéket öltött a működőtőke beruházás elsősorban az ázsiai régióknak köszönhetően – a korábban már említett okok miatt.³⁷ A tőkeáramlás mellett megélnéült a személyek mobilitása is, melynek elsődleges célja a munkavállalás volt. Az ENSZ adatai alapján³⁸ ebben az időszakban Ázsia, Latin-Amerika és Karibi-térség volt a kibocsátó, míg befogadó országok jellemzően Európában, Észak-Amerikában és Óceánia területén voltak és vannak napjainkban is. Mind a tőkeáramlás, mind a munkaerő-áramlás élénkülése a globalizáció szerves része. Magának a globalizációnak a folyamata, ahogy korábban már említettem, az 1980-as, 1990-es években felgyorsult, köszönhetően a termelési tényezők nemzetközi áramlásának, ami a korábbi évtizedekhez viszonyítva jelentős

³⁷ Megjegyzendő, hogy ugyanebben az időszakban az afrikai térséget továbbra is az úgynevezett egyéb típusú beruházások jellemezték, amiben az említett külföldi hitelek is szerepelnek. Az közép-kelet-európai államok esetében pedig az egyéb beruházásokat a portfólió beruházások váltották fel, de egyre nagyobb mértékben jelent meg a térségben a külföldi működőtőke beruházás is az IMF World Economic Outlook adatbázisa alapján.

³⁸

http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/policy/InternationalMigrationPolicies2013/Report%20PDFs/g_Ch_1.pdf

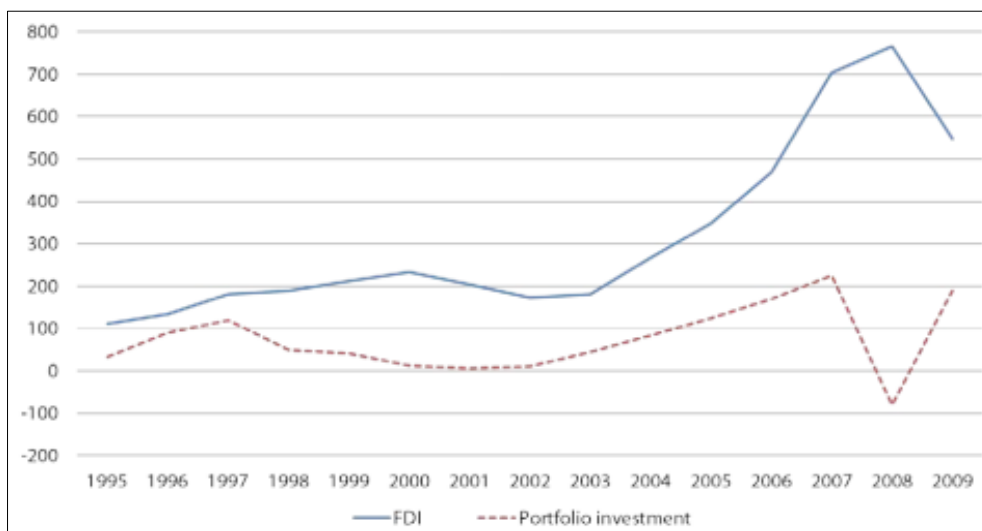
méreteket öltött a liberális kereskedelempolitika elterjedésének és a tőke egyre szabadabb áramlásának következtében. Ahogy Szentés Tamás (2002) is fogalmaz a globalizációs „... folyamat lényege egyfelől a gazdasági kapcsolatoknak, pontosabban a gazdasági folyamatoknak és viszonyoknak mind több országra, illetve területre való kiterjedése, másfelől a közöttük kialakuló kölcsönös (bár nem szimmetrikus) függőség, vagyis az (aszimmetrikus) interdependencia elmélyülése, intenzitásának fokozódása. E történelmi folyamat voltaképpen a nemzetgazdaságok formálódásával párhuzamosan, azzal kölcsönhatásban haladt, azonban a világgazdaság lökésszerű kitágulásának és összehúzódásának, illetve nagyobb lendületet vett integrálódásának és azt átmenetileg visszavető vagy korlátozó dezintegrációjának ciklikus mozgását is magában foglalja. E történelmi folyamat minden ciklikussága, átmeneti megtorpanása ellenére megállíthatatlanul halad előre”.

4.5 Az ezredforduló utáni világgazdaság új fejlődési tendenciái és kihívásai – a 2008-2009-es „világgazdasági” válság

Az új évezred a fejlett országok (elsősorban az Egyesült Államok és az Európai Közösség) számára tőzsdeválságot hozott, ami összefüggött a technológiai forradalommal is, hiszen annak kiváltó oka az internet volt. Az internet megjelenésének következtében egyre több cég jött létre, melyek online üzletkötéssel foglalkoztak (pl. technológiai fejlesztésekkel, amik a befektetők számára magas hozammal kecsegtettek). Ezek a cégek azonban nemcsak a kereskedelem valamilyen formájával foglalkoztak, vagy hirdették magukat honlapjaikon keresztül, de kiléptek a tőzsdére is, ahol kezdetben a részvényvásárlási láz miatt a fiatal tehetségekből hamar jelentős jövedelemmel rendelkező vállalkozók lettek. A láz nem tartott sokáig. Egyre több cégről derült ki, hogy nem váltja be a hozzá fűzött reményeket, tényleges produktív tevékenységet nem végez, és valójában túl van árazva a tényleges értéke a tőzsdén. Amikor a tőzsde erre reagálva zuhanni kezdett, számos vállalkozás ment csődbe és sok patinás, de az internet adta lehetőséggel élni kívánó cég is veszteségeket szenvedett el beruházásai miatt (Menedzsment Fórum, 2001). A fejlődő országok számára az ezredforduló pozitív változást hozott. A 90-es évek válságait³⁹ követően a gazdaságok elkezdtek helyreállni, ami jelentős mértékben

³⁹ Ázsiai válság, Latin-Amerikai adósságválság, Oroszország és a volt szovjet tömb transzformációs válsága.

hozzájárult a világ GDP-jének 4-5% körüli növekedéséhez. A gazdasági kibocsátás élénkülése pozitívan hatott a kereskedelmi kapcsolatokra is. Az áruk és szolgáltatások kereskedelmének bővülése 2004-ben még a 10%-ot is meghaladta, de az azt követő években is 7% feletti volt a Valutaalap adatai alapján.⁴⁰ Tőkeáramlás szempontjából is kedvező helyzetben voltak a fejlődő országok. 2002 és 2007 között a fejlődő országokba érkező magántőke közel ötszörösére emelkedett az ENSZ adatai alapján, és ennek nagyobb hányada működőtőke beruházás volt, amint az a 16. ábrán is látható. Fontos azonban megjegyezni, hogy a beáramló tőke nagysága minden régióban emelkedett, de legnagyobb mértékben az ázsiai térségben növekedett meg, azon belül is Kína volt az elsődleges célország, majd kevesebb, mint fele annyi beruházással India és Brazília a második, illetve harmadik (UNDP, 2011).

16. ábra. A fejlődő országokba érkező tőke (FDI – külföldi működőtőke beruházás, Portfolio investment – portfólió beruházás) összetétele, 1995-2009.

Forrás: UNDP (2011)

⁴⁰ Megjegyzendő, hogy a kereskedelem bővülése egyenlőtlen volt. Kínának és Indiának dinamikusan bővült a kivitele, és azon fejlődő országok, melyek többek között olajt is exportáltak, ők javítani tudták kereskedelmi egyenlegüket. Azonban azon olajimportáló fejlődő országok számára, melyek exportját jellemzően mezőgazdasági termékek tették ki, a kereskedelmi egyenleg negatívan változott (United Nations, 2006).

A világgazdaság kedvező kereskedelmi és tőkeáramlási folyamatai ellenére a munkanélküliség tartós problémának bizonyult mind a magas, mind az alacsony jövedelmű országokban. Ez előbbi esetében a 2000-2001-es gazdasági stagnálás után nem tudott az azt megelőző szintre csökkenni a munkanélküliek száma, míg a közepes és alacsony jövedelmű országok esetében a tartósan magas (5% feletti) szintje jelentett gondot, ami egyben megnehezítette a szegénység elleni küzdelmet. Végül a 2008-2009-es események új kihívás elé állították a világot, azon belül is a fejlett országokat, amikor is a – a figyelmeztető előjeleknek megfelelően⁴¹ – a „nyugati” nagyhatalmak gazdasági recesszióba kerültek. Ez a válság azonban – igaz mutatott hasonlóságokat – más volt, mint a korábbi válságok. Az elmúlt évtizedek pénzügyi szférában jelentkező visszaesései nem érintették mélyen a reálgazdaságokat, vagy egyáltalán nem is terjedtek át azokra; továbbá regionális jellegűek maradtak. (Ebben persze az IMF-nek is szerepe volt, védve az USA gazdaságát, hiteleket nyújtott különféle konstrukcióban a rászoruló országoknak, így enyhítve a válság pénzügyi aspektusát). A túltermelési válságok pedig jellemzően nem, vagy csak lassan terjedtek át a pénzügyi szférára. Miben volt más tehát a 2008-2009-es válság? Egyszerre pénzügyi, túltermelési és rendszerválság volt (Szanyi, 2009). (De mit is értünk rendszerválságon? Mielőtt továbbhaladunk a gondolatmenetben ennek értelmezését szükségesnek tartjuk. Egy társadalmi-gazdasági rendszer különböző területein válságok alakulnak ki (politikai, gazdasági, társadalmi, ökológiai és intézményi válság⁴²), melyeket a beépített „fékek” nem képesek megakadályozni és a „stabilizátorokkal” együtt helyes mederbe terelni. Maga a politika is alkalmatlan az egyensúly visszaállítására ezeken a területeken, és ez végső esetben a rendszer felbomlásához is vezethet).

A 2008-2009-es válság a pénzügyi szektorból indult ki, nagyon gyorsan megmutatkozott a hatása a reálgazdaságban, és nem maradt regionális, hanem kiterjedt a világra, tehát globális méreteket öltött. Ahogy az 1970-es évek

⁴¹ Elsőként Nouriel Roubini „jósolta” meg a válságot 2006-ban a Valutaalpnál, közgazdászok előtt tartott előadásában (IMF, 2006). Az IMF World Economic Outlook 2007-es októberi kiadványában is jelezte, hogy a gazdasági növekedés lelassult, a világgazdaság egy nehéz és bizonytalan szakaszba lépett. Igaz a makrogazdasági válság kialakulásának lehetőségét ekkor még mindig csak fenyegetésként és nem tényként kezelték a szervezet szakemberei (IMF, 2007). Hasonló megállapítást tett az ENSZ World Economic Situation and Prospects 2007-es tanulmányában.

⁴² Intézményi válságról akkor beszélhetünk, ha valamely intézmény (vonatkozik ez a nemzetközire is) költségvetési gondokkal küzd; képtelen döntéshozatalra, vagy a meghozott döntések betartására; az intézmény tagjainak nincsenek közös céljai; illetve az intézményrendszerrel szemben megnő a bizalmatlanság.

válságait a keynesiánus gazdaságpolitika kudarcának tekintették, így a 2008-as válságot a neoliberais gazdaságpolitika csődjének mondhatjuk.

A korábbi válságoknál megfigyelhető volt a vállalatok és az ő teljesítményüket ellenőrző tanácsadó szervek összefonódás, melynek során tulajdonképpen az ellenőrző-minősítő cégek is részt vettek a döntéshozatalban, ezáltal saját maguk döntéseit kellett minősíteniük. A 2008-as válságnál hasonló szisztéma figyelhető meg, csak ezúttal a bankok és a hitelminősítők között. A bankok a hitelminősítők előirányzatai alapján alakították ki a különböző konstrukcióikat, melyeket aztán a hitelminősítőknek kellett jónak vagy rossznak minősíteni. Ez az összeférhetetlenség – a válság mellett – oda vezetett, hogy a lakosság, az üzleti és a kormányzati szféra egyaránt kiábrándult a teljes pénzügyi (mind a szolgáltatást nyújtó, mind a szolgáltatásokat ellenőrző) rendszerből, megvonva a szektortól a bizalmat, amire eddig még nem volt példa a válságok történetében (a neoliberais gazdaságpolitika kudarca).

A 2008-2009-es válságra jellemző volt a tőke egyfajta perverz áramlása is. A fejlett országokba áramló külföldi működőtőke befektetéseket beruházásokra fordították, melyek hozzájárultak az export volumenének bővüléséhez, a világpiaci nyersanyagárak pedig az exportból származó bevételek növekedéséhez. A fogyasztás színvonala és a magas kamatrata (ami ösztönözte a megtakarítást) mellett a plusz bevételek nem kerültek elköltésre, hanem visszaáramlottak a fejlett országok pénzpiacaira. A visszaáramlott tőke átmenetileg egyensúlyozta a fizetési mérleg hiányt a fejlett országokban, elfedve a problémákat. Azonban amikor a gazdasági gondok jelentkeztek a pénzügyi szektorban, felszínre került a jelentős hiány is, ami tovább súlyosbított a kialakulófélben lévő krízist. Milyen befektetésekre fordították a fejlődő országok tőkéjüket? Elsősorban strukturált értékpapírok vásárlásába,⁴³ melyben helyet kaptak jelzálog alapú adóssághkötvények is, hozzájárulva az ingatlanpiaci buborékok kialakulásához. A disszertációnak nem témája az amerikai ingatlanpiaci buborék részletes bemutatása, ezért a továbbiakban csak annak hatásaival foglalkozunk. Ezekben az értékpapír csomagokban különböző kockázatú jelzáloghitelek is belekerültek, valamint egyéb hitelek és kötvények, és

⁴³ A strukturált értékpapírok egy értékpapírból, értékpapírok kosarából, egy indexből, egy áruból, egy adósságpapírból és/vagy egy devizából származtathatók, vagy ezeken alapulnak. A strukturált értékpapírral a befektetési bank általában arra vállal kötelezettséget, hogy egy meghatározott időpontban egy meghatározott képlet alapján teljesít valamely kifizetést. (Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0204:FIN:HU:PDF>)

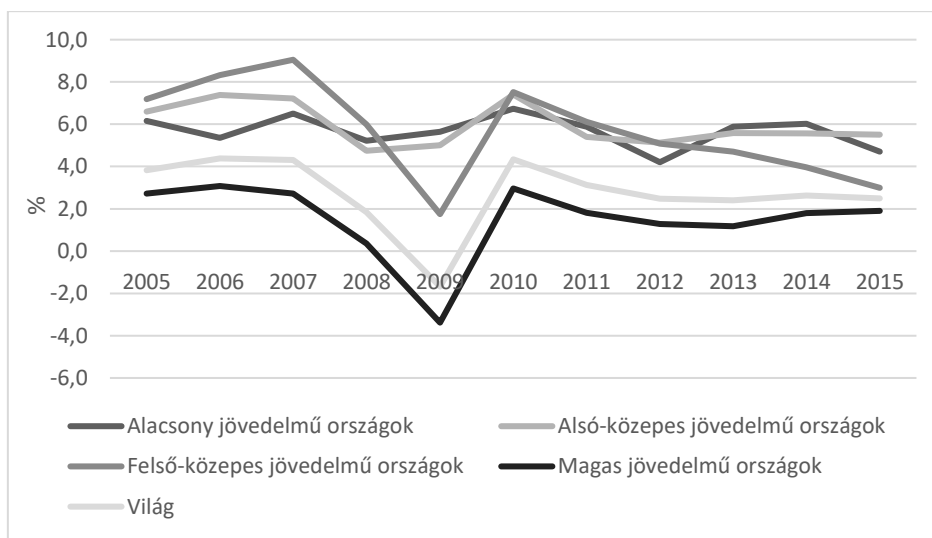
ezekből úgynevezett⁴⁴ CDO-kat alakította ki, amik tulajdonképpen adósságkötelezvények voltak. Ezek a kötelezvények nem adtak többletjövedelmet a befektetőknek, sőt a válság kirobbanásakor a selejtes konstrukció veszteséget okozott. A bedőlő ingatlanpiac magával rántotta a CDO-k piacát is. A CDO-k jelentős részét nem amerikai, hanem a világ számos pontján élő befektetők vásárolták meg, ezért terjedhetett át az amerikai ingatlanválság a világra. A jelzálogpiac összeomlása, és a pénzügyi válság azon túl, hogy a világ számos pontján zavarokat okozott, kihatott a reálgazdaságokra is. A hitelfelvétel lehetősége jelentősen lecsökkent, így a gazdaság motorját jelentő pénz (ami a likviditáshoz szükséges) nem állt rendelkezésre megfelelő mennyiségben; ezen felül a hitelkihelyezések csökkenése nemcsak a vállalkozói szférára és jelzálogpiacra terjedt ki, de érintette a személyi kölcsön-piacot is, ami a lakossági keresletet vetette vissza a fogyasztási cikkek piacán.⁴⁵ Természetesen a jól működő gazdaságokban, ha a pénzügyi szféra krízisbe kerül, az nem feltétlenül okoz ilyen súlyos reálgazdasági problémákat, a 2008-as válság előtt azonban a reálgazdaságok sem voltak „egészségesek”, csak elfedte a tüneteiket a viszonylagos gazdasági növekedés (Szanyi, 2009). A fejlődő ország piacain ezek a CDO-k nem jelentek meg olyan mértékben, mint a fejlett államok tőzsdéi esetében, ezért pénzügyi piacaik sebezhetősége – ezúttal – kisebb volt, így reálgazdaságaiknak csak a külső hatásokkal kellett megküzdeniük (lásd *16. ábra* tőkebefektetés visszaesése – a portfólió beruházások már a tőzsde- és bankválság következtében visszaestek 2007-ben, a működőtőke beruházások pedig 2008-ban).

A számok tükrében ma már tudjuk, hogy a globálisnak nevezett válság 2008-2009-ben, valójában a fejlett országok válsága volt, ami bár hatást gyakorolt a fejlődő régiókra, de nem generált tényleges, tartós gazdasági visszaesést. A korábban már említett IMF és ENSZ kiadványok igaz folyamatosan figyelmeztettek e régiók várható visszaesésére, negatív gazdasági kibocsátást jósoltak nekik, végül csak a növekedési ütemük lassult, illetve egy-egy ország esetében átmeneti stagnálás volt megfigyelhető. Ugyanakkor a fejlett országokat nemcsak a válság sújtotta, hanem az azt követő években az alacsony gazdasági növekedés is, ami nehezítette a gazdaságok regenerálódását. A magas jövedelmű

⁴⁴ Collateralized debt obligation

⁴⁵ Miért is tudta a hitelkihelyezések nagyságának csökkenése a fogyasztási cikkek piacát beszűkíteni? Példaként a válság gócpontjának számító Amerikai Egyesült Államok fogyasztás/hitel arányát érdemes megnézni, mely jól tükrözi, hogy már az 1970-es években is a fogyasztás több mint 50%-ka hitelből volt finanszírozva (*VI. Melléklet*)

országok együttes teljesítményét tekintve – a 2010-es évet leszámítva – a válságot követően még 2%-os kibocsátás növekedést sem tudtak elérni, míg az alacsonyabb jövedelemkategóriába tartozó országok 4% feletti növekedéssel zárták az egyes éveket (2015-ben a felső-közepes jövedelmű országok együttesen 3%-os eredmény érték el), amint az a 17. ábrán is látható.

17. ábra. A világ és az egyes jövedelemcsoportba tartozó országok aggregált kibocsátásának változása az előző évhez viszonyítva

Forrás: Világbank adatai alapján saját szerkesztés, 2005-2015

A világhandkereskedelmi folyamatok volumene, hasonlóan a gazdasági növekedéshez, a várakozásoktól messze elmaradt. A válság során 2009-ben 11%-kal esett vissza az áruk és szolgáltatások kereskedelme, melyhez a fejlett országok export-import tevékenységeinek zsugorodása nagyobb mértékben járult hozzá, mint a fejlődő térségé. Ezt követően, 2010-ben egyszeri, jelentős bővülést tapasztalhattunk, ez okot adott a bizakodásra és a pozitív jövőbeli kilátásokra, azonban 2011-től kezdve a növekedés mértéke folyamatosan csökkenni kezdett és 3% körüli értéken stabilizálódott. Ez a válság előtti évekhez viszonyítva 2-7%-kal marad el világszinten, aminek az oka mind a fejlett, mind a fejlődő országok export- és importbővülésének mérséklődése.

A kereskedelem és a kibocsátás lassú növekedése mellett komoly problémát jelent a foglalkoztatás tartósan alacsony szintje. Az elmúlt években nem tudott a „világ” megfelelő mennyiségű és termelőképességű új munkahelyet létrehozni, és egyes térségek geopolitikai konfliktusai csak tovább nehezítik a nem kielégítő

munkaerőpiacai helyzetet. Az új munkahelyteremtések elmaradásának hátterében még egy fontos tényezőt meg kell említenünk, amiről érdemes részletesebben szót ejteni. A tőkeáramlás mértéke és magának a beruházásoknak a termelékenysége a felső-közepes és alacsony jövedelmű országok esetében nem elégséges.⁴⁶ Az OECD Post-2015 című tanulmányában felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy a helyi gazdaságok nem minden esetben rendelkeznek a szükséges kapacitásokkal és gazdaságpolitikai eszközökkel, hogy a várható előnyeiket egy-egy beruházásnak teljes mértékben ki tudják használni. Például nincs megfelelő minőségű (mennyiségű) munkaerő a beruházás kivitelezéséhez, nem tudják kielégíteni a haza beszállítók a beruházó igényeit, ezért külföldi beszállítókat alkalmaznak, vagy adott esetben a megfelelő technológiájú berendezések, gépek, eszközök hiánya is lehet probléma, amit ezért szintén külföldről hoz be a beruházó, a befektetés helyétől eltérő ország gazdaságát segítve ez által. A másik problémát az jelenti, hogy a lehető legnagyobb hasznot akarják elérni egy-egy beruházás kapcsán az adott ország vagy régió, de nem fordítanak kellő figyelmet az innovációra, annak ösztönzésére. Természetesen nem szabad mindig csak a fogadó országot hibáztatni. Artner Annamária (2014) a Tőke, munka és válság a globalizáció korában című könyvében rámutat arra, hogy a fejlett országok miként használják ki a fejlődő régiókat a nagyobb profit elérése érdekében, és hogyan állandósítják a fejlettségbeli különbségeket, ami aszimmetrikus függőséghez vezet és ennek következtében nem, vagy csak nehezen tudnak kitorni periférikus, félperiférikus helyzetükből az országok. Ez utóbbi tényre már korábban, több írásában Szentes Tamás is felhívta a figyelmet.⁴⁷

A munkaerő azonban nem csak a fejlődő országoknak okoz problémát. Ahogy korábban már említettem a fejlett országok esetében is elmarad a foglalkoztatás a kívánt szinttől és számos ország küzd a magas munkanélküliséggel. Az állástalanok számának magas aránya sakkban tartja a béreket. Az ENSZ (2015) tanulmánya megállapította, hogy 2010 és 2013 között az euró övezetben és Japánban a reálbérek nemhogy növekedtek, de még 0,1%-kal csökkentek is és az Egyesült Államokban is csak 0,2%-kal növekedtek. Az OECD Employment Outlook 2014-ban pedig a szervezet kimutatta, hogy minden újonnan felvett munkás bére 3%-kal csökken, ahogy a munkanélküliség egy

⁴⁶ A termelékenység mellett, megvizsgálva a statisztikai adatokat – amit a *Melléklet VII.* ábrája szemléltet – megállapítható, hogy az említett térségbe érkező működőtőke beruházások nagysága is stagnál.

⁴⁷ Szentes, T. (2009): *Ki, mi és mért van válságban?* Napvilág Kiadó, Budapest. Szentes, T. (2011): *Fejlesztés-gazdaságtan*, Akadémiai Kiadó, Budapest.

századponttal emelkedik, ez pedig kihatással van a háztartások életére, hiszen azok elsődleges jövedelemforrása a bérekből ered. A jólétük színvonalának csökkenése mellett egyre több családot veszélyeztet a szegénység, ahol a főkeresők alacsonyán képzetek, mert az ő bérük reálértéke nagyobb mértékben csökken a többi munkavállalóhoz képest. 2014-ben az Eurostat adatai alapján a dolgozó szegénység a munkaképes korúak közel 10%-át veszélyeztette (és még az euró övezet esetében is ez a szám meghaladja a 9%-ot, tehát nem az unió kevésbé fejlett országainak „köszönhető” a rossz eredmény⁴⁸). Az Egyesült Államok esetében sem jobb a helyzet, a munkaerő-állomány 7% tartozik a dolgozó szegénység körébe.

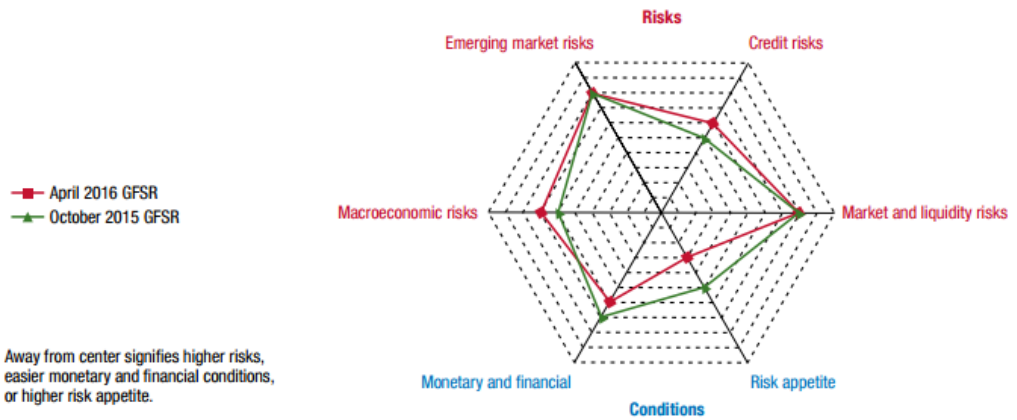
A bérek stagnálása kihat a lakosság fogyasztására is, ami a magas jövedelmű országok esetében még mindig nem éri el a válság előtti növekedési szintet, ahogy *Melléklet VIII.* ábrája is mutatja. A gazdasági kibocsátás és a fogyasztás növekedésének alacsony szintje hatást gyakorol az inflációra is, ami a fejlett országokban 2011 óta folyamatosan csökken, nem egy esetben defláció veszélye is fenyeget. (Az Európai Unió aggregált fogyasztói árváltozása 2015-ben például -0,06% volt). A háztartások mérsékelt fogyasztásának másik magyarázata a gazdasági bizonytalanság lehet, ami kihat azok (és a vállalkozások) jövőbeli döntéseire. Amikor választania kell a fogyasztónak a fogyasztás és a beruházás között, akkor figyelembe veszi a gazdasági kilátásokat, amit a bizonytalanság jelentős mértékben befolyásol. Ez a bizonytalanság lehet pozitív, ami fogyasztásra ösztönöz és a gazdasági növekedést elősegíti. Napjainkban azonban – ahogy Knotek és Khan (2011) is rámutatott tanulmányában – negatív bizonytalanság figyelhető meg, tehát mind a háztartások, mind a vállalkozások visszafogják fogyasztásukat tartva egy gazdasági válságtól. Jövőbeni negatív várakozásaik nem megalapozatlanok. 2016 első félévében többször is figyelmeztetett Roubini a gazdasági gondokra. Az év elején Henry Blodget készített vele interjút Svájcban a Világgazdasági Fórumon. A közgazdász elzárkózott a globális recesszió, illetve a pénzügyi válság lehetősége elől, de utalt regionális sokkok/válságok kialakulására. Kína esetében a tőzsde és a valutapiac összeomlásának lehetőségét vetette fel. Míg a feltörekvő országoknak és magának Kínának a csökkenő kereslete az Egyesült Államok piacára lehet negatív hatással.

⁴⁸ Az Európai Unióban jellemzően a mediterrán országok jelentik a gondot. Spanyolországban 12,6%, Görögországban 13,2%, Olaszországban 11,1%, Portugáliában pedig 10,7% volt azok aránya a munkaképes korúak között, akit a szegénység veszélyeztet. De mégsem ezekben az országokban a legrosszabb a helyzet, hanem Romániában, ahol az említett csoport közel 20%-a van kitéve a szegénységnek.

De az Európai Unió esetében is több kritikus pont van, aminek a helyes kezelése (a rájuk adott megfelelő politikai válasz) megnyugtathatja a piacokat, ellenkező esetben viszont feszültté teszi azokat (Businessinsider, 2016).⁴⁹ Soros György a brit népszavazást követően nyilatkozott úgy a Bloombergnek, hogy az a pénzügyi piacok válságával járhat, ami a 2007-es és 2008-as eseményekhez hasonló, globális megrázkódtatás lehet. Megjegyzi, hogy ugyanakkor maga a válsághoz vezető folyamat már a Brexit előtt is megfigyelhető volt, a népszavazás, illetve az azt követő kiválási folyamat csak felgyorsítja az eseményeket (Bloomberg, 2016). Végül, de nem utolsó sorban meg kell említenünk magát a Valutaalapot is. A szervezet 2016 áprilisi jelentésében figyelmeztet a fejlett piacok gazdasági kilátásainak romlására (ahogy azt az előző év során más szervezetek is megtették, ahogy korábban már említettem), a globális pénzügyi rendszer instabilitására. Összehasonlítva a 2015-ös kockázatelemzési eredményeikkel a monetáris és pénzügyi feltételek/állapotok kismértékű javulását leszámítva minden főbb területen romlás figyelhető meg, ahogy az a 18. ábrán is látható (IMF, 2016). A négy kockázat közül a hitelkockázatokat és a feltörekvő piacok kockázatát emelném ki. Ez előbb esetében a romlást a bankszektor hitelkockázatának jelentős és a vállalati szektor kisebb mértékű romlása eredményezte, míg a háztartások esetében pozitív változás tapasztalható. Ez megegyezik a korábban már említett negatív bizonytalansággal és megerősíti a háztartások mérsékelt fogyasztását. Roubinihez hasonlóan, a szervezet is felhívja a figyelmet a politikai döntéshozók felelősségére, akik megfelelő válasza a jelenlegi helyzetre a pénzügyi stabilitás, gazdasági növekedés és a javuló inflációs kilátások záloga lehet. A feltörekvő piacoknál a legfőbb problémát Kína gazdaságában, pontosabban a gazdasági növekedés ütemének lassulásában látja a szervezet, de hasonló folyamatokat figyeltek meg más államok esetében is. Ennek hátterében elsősorban az olajárak és más árucikkek világgpiaci árának csökkenését látják (IMF, 2016).

A disszertáció során vizsgálni fogjuk egy újabb válság kialakulásának lehetőségét, figyelembe véve mind a világgazdasági környezet változását, mind a szerkezetátalakulásra utaló változásokat.

⁴⁹ Véleményét a Világgazdasági Fórum egy későbbi Tiencsinben megrendezésre került közgyűlésén is fenntartotta, kiegészítve a britek kiválásának hatásáról, mely sokkot okoz a piacon (ahogy ezt a 2016. június 23-i választás után a piacok bizonyították is), de ez nem lesz a 2008-2009-eshez hasonló mértékű (Project Syndicate, 2016).

Source: IMF staff estimates.
 Note: GFSR = *Global Financial Stability Report*.

18. ábra. Globális pénzügyi stabilitási térkép: Kockázatok és körülmények
 Forrás: IMF (2016)

5. A STRUKTÚRAVÁLTOZÁSOK ÉS VÁLSÁGOK KAPCSOLATÁNAK GYAKORLATI VIZSGÁLATA

A struktúraváltozások és válságok kapcsolatának elméleti áttekintése és a világgazdasági folyamatok elmúlt fél évszázadának bemutatását követően a disszertáció fő kutatási kérdésének gyakorlati igazolására teszünk kísérletet az alfejezetekben, melynek során vizsgálni fogjuk Délkelet-Ázsia és Latin-Amerika négy-négy országának gazdasági folyamatait különös tekintettel a szerkezetátalakulásra. Célunk igazolni első és egyben fő feltételezéseinket, mely szerint a gazdasági válságok és a szerkezetátalakulások között kapcsolat áll fenn és a 2008-2009-es időszakban a vizsgált országok azért nem szenvedtek gazdasági visszaeséstől – ellenben a fejlett államokkal – mert azok szerkezetében nem történt jelentős változás. Délkelet-Ázsiában a „kistigrisek” második hullámához tartozó országokat választottuk mintául, tehát Thaiföldet, Malajziát, Fülöp-szigeteket és Indonéziát. Latin-Amerikában pedig a fő szempont a működő piacgazdaság, a demokratikus berendezkedés, a gazdaságok fejlődő jellege volt és az előző évtizedek során át kellett, hogy éljenek jelentős gazdasági válságot. Ezen szempontok figyelembe vételével Argentínát, Brazíliát, Chilét és Mexikót választottuk.

5.1 Délkelet-Ázsia

5.1.1 Importhelyettesítő gazdaságpolitika vezérelte szerkezeti átalakulások

A térség országainak függetlenedését követően a vizsgált délkelet-ázsiai országok jelentős növekedésnek és fejlődésnek indultak. A növekedés motorja az ipar volt, ugyanis Malajzia, Indonézia és Fülöp-szigetek a függetlenség után importhelyettesítő gazdaságpolitikát kezdett el folytatni. A kormányok vámokkal védték a belső piacot és különböző kedvezményeket nyújtottak az egyes ipari alágazatoknak. **Indonéziában** az ország vezetése vissza akarta szorítani a feldolgozott termékek importját, ezért a hazai feldolgozóipart támogatta és megerősítette az olajkitermeléshez kapcsolódó ipari szubszektorokat. 1960-ban az ipar GDP arányos részesedése még csak 15% volt, 1970-ben 18,7%, 1975-ben már 33,5%.⁵⁰ Az ágazatok egymáshoz viszonyított arányának változását tekintve

⁵⁰ Világbank adatai

pedig a 60-as évek volt a legintenzívebb időszak. A boxplot vizsgálat (3. ábra) több alkalommal is kiugró értéket mutatott az évtized során. Az importhelyettesítő gazdaságpolitika következtében azonban pénzhiány alakult ki, amit annak nyomásával próbált orvosolni az ország első elnöke, Sukerano, ez azonban elszabaduló inflációhoz vezetett és végül katonai puccsal Suharto hivatalosan is átvette az ország irányítását, és egy új korszak kezdődött ezzel a gazdasági életben is. **Malajziában** kedvezményes hitellehetőséget biztosított a kormány az ipar szereplői számára, ipari zónákat alakított ki, és elzárkóztak a külföldi működőtőke-befektetések elől megkímélve a hazai ipar szereplőit a külföldi cégekkel folytatott versenytől. Az 1960-as években mért 19,4%-ról 1970-re 27,4%-ra erősödött az ipar GDP arányos részesedése. A külföldi versenytársak hiányában azonban a hazai cégek nem törekedtek a költséghatékonyságra, az innováció elmaradt és csökkent a termelékenység. A szektor termékei a nemzetközi piacokon nem tudták felvenni a versenyt más országok hasonló termékeivel, így a külkereskedelmi veszteséget – amit a primer szektor termékeinek világpiacon cserearány romlása váltott ki – sem tudták ellensúlyozni. (A 60-as években ugyanis az exportban még a mezőgazdasági termények és az ásványkincsek domináltak, és a GDP harmadát adták. A folyamatosan romló cserearány miatt azonban az ország külkereskedelemből származó bevételei csökkentek, ami visszahatott a gazdaság teljesítményére (Yusoff, 1992)). **Fülöp-szigeteken** az importhelyettesítés egyfajta félreértelmezett exportösztönzéssel társult. Félreértelmezett volt, mert olyan ágazatokat támogatott a kormány az iparon belül (elektronika, ruházat), amihez import alapanyagokra volt szükség, míg a primer szektor korábban kiváló exporttermékeinek felvásárlási árát (cukor és kókusz) a kormány engedélyével a felvásárlók olyan szintre csökkenthették, hogy a termelőknek egyszerűen nem érte meg termesztani az adott növényeket. A környező országokhoz viszonyítva Fülöp-szigeteken nem is erősödött meg jelentős mértékben a szekunder szektor. 1960-ban, a Világbank adatai alapján, az ipar GDP arányos részesedése 31,3% volt, 1965-re 31%-ra csökkent és 1970-ben is csak 31,9%-ot ért el. Ezzel ellentétben a kevésbé támogatott mezőgazdasági kibocsátás az 1960-ban mért 27%-os részesedésről 1971-re 30% fölé emelkedett.

A világháborút követően **Thaiföld**⁵¹ a leggyorsabban fejlődő és legsikeresebb államok közé tartozott, ez azonban nem jelentett tartósan fenntartható, sikeres gazdaságpolitikai irányt. Fülöp-szigetekhez hasonlóan egyszerre volt jelen az országban az importhelyettesítő és exportösztönző gazdaságpolitika, melynek során megerősödtek az állami tulajdonú cégek és velük együtt a korrupció, a hatékonyságuk pedig valódi versenytársak hiányában folyamatosan romlott. Az ipar mindösszesen 7%-os erősödést ért el a többi szektorhoz viszonyítva a GDP arányos részesedésben (1960-18,5%; 1970-25,3%).

Az importhelyettesítő gazdaságpolitika végül a 70-es, 80-as évek során sorra bukott meg az egyes országokban, aminek részben politikai, részben világgazdasági okai voltak. Ahogy a korábbi fejezet során bemutattam, a 70-es évek az aranykor végét jelentette és kezdetét vette a bizonytalanságok és egyensúlytalanságok korszaka. **Indonézia** esetében Sukerano sikertelen gazdaságpolitikája társadalmi feszültségeket, elégtelenségeket eredményezett és végül 1967-ben Suharto – Sukarno hadsereg tábornoka – katonai puccsal átvette az ország vezetését. Hatalmának kezdeti időszakában fenntartotta az importhelyettesítő gazdaságpolitikát, ami elsősorban a tartós és nem tartós fogyasztási cikkekre irányult. Ennek finanszírozását segítette az első és második olajárrobbanás is, ugyanis Indonézia az olajexportáló országok közé tartozott. A válság lecsengése után azonban az exportbevételei csökkentek az országnak és a kormánynak több, jelentős projektet is el kellett halasztania. Végül nem tudta fenntartani az importhelyettesítő gazdaságpolitikát és az arra fordított összegeket átcsoportosították az export támogatására (Luiten van Tanden & Marks, 2012). **Malajziában** a 60-as évek végére láthatóvá vált az importhelyettesítő gazdaságpolitika sikertelensége. A korlátozások ellenére „kiskapukon” keresztül beszivárgott a külföldi tőke az országba. Végül a kormány az „exportorientált”

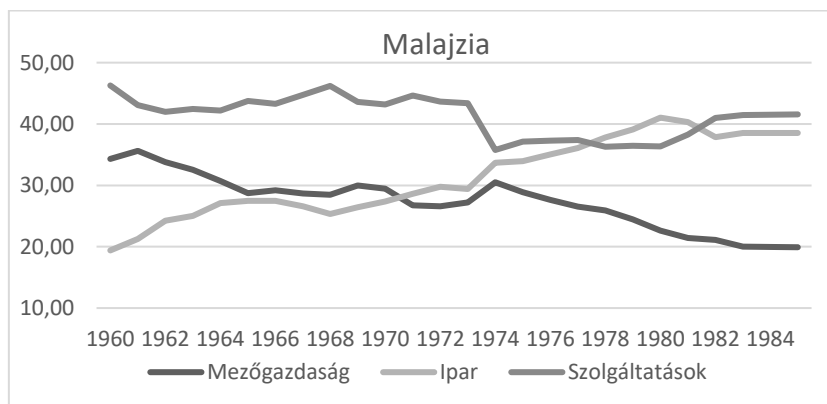
⁵¹ Thaiföld sajátos helyzetben volt a délkelet-ázsiai régióban, hiszen az ország nem volt egyetlen más állam gyarmata sem (a Szabadság Földjének is nevezték), de a gazdasága mégis gyarmati gazdaságként működött a második világháború előtt (Ingram, 1971). A britekkel kötött Bowring szerződés alapján az importra és exportra kivetett vám és illeték nem haladhatta meg a 3%-ot. Az alacsony vámok miatt kedvező áron juthattak brit importhoz a thai lakosok és a helyi ipar nem tudott fejlődni. A helyi ipar fejletlenségéhez hozzájárult a kínai kereskedő- és vállalkozóréteg. Thaiföldön nem alakult ki természetesen módon a vállalkozói-kereskedői középosztály, ezen osztályt európai és kínai vállalkozók és kereskedők helyettesítették. Hiány volt képzett és képzetlen munkásokból is (azok ugyanis jobb megélhetés reményében Kínába vándoroltak), ezért kínai munkások emigráltak Thaiföldre pénzkereseti lehetőség érdekében. Végül Thaiföld függővé vált mind Kínától, mind Nagy-Britanniától gazdasági értelemben. Fordulatot a második világháború hozott.

gazdaságpolitika alkalmazása mellett döntött. Singer és Alizadeh (1988) úgy vélte, hogy Malajziában az importhelyettesítés komplementere volt az exportorientált iparpolitika, mert ez utóbbi során olyan iparágakat hoztak létre és erősítettek meg, amiről úgy vélték, a későbbiekben helyettesíteni tudják az importot. Állításuk igazolásaként a második importhelyettesítő korszakot említették, ami a második olajválság után vette kezdetét. Megítélésünk szerint, a 60-as évek végétől alkalmazott gazdaságpolitika valóban exportorientált és nem exportösztönző-importhelyettesítő gazdaságpolitika volt, hiszen nem járt az import évről évre történő csökkenésével, épp ellenkezőleg. A 70-es évek során a Világbank adatai alapján évente átlagosan 10%-ot emelkedett a behozatal (de fontos megjegyezni, hogy annak változékonysága jelentős volt az évtized során). Fülöp-szigeteken sem tudták fenntartani az importhelyettesítő gazdaságpolitikát. A '70-es évek elején az importhelyettesítés egyre inkább háttérbe szorult és a korábban két gazdaságpolitikai irányzat alkalmazása helyett a kormány már csak az exportösztönzést tartotta szem előtt. Ezzel párhuzamosan elkezdődött a gazdaság liberalizálása is, ami az iparosok ellenszenvét váltotta ki. Hozzájuk hasonlóan a lakosság is elégedetlenségének adott hangot a magas munkanélküliség miatt. Végül Marcos tartva egy forradalomtól kihirdette a hadiállapotot és így folytatni tudta az új gazdaságpolitikai irányvonalat. **Thaiföld** az importhelyettesítő gazdaságpolitika felhagyásával kissé „megkésett” a vizsgált országokhoz viszonyítva és egészen a 80-as évek közepéig kitartott amellett, természetesen továbbra is promotálva a külkereskedelmet folytató cégek exporttevékenységét.

Ezek a gazdasági változások (mind az importhelyettesítés, mind az exportösztönzés) erőteljes iparosítással jártak a térségben, ami a mezőgazdaság GDP arányos teljesítményének csökkenését eredményezte. A hetvenes évek derekán az ipar teljesítménye nemcsak, hogy megelőzte az agrárium kibocsátását, de Thaiföld kivételével elérte a szolgáltató szektor szintjét, amit a *19-22. ábra* vonaldiagramjai is szemléltetik. A gazdaság szerkezetének ilyen jellegű változása megfelel Lewis, illetve Chenery modelljének – tehát a mezőgazdaság GDP arányos kibocsátásának csökkenésével párhuzamosan egyre nagyobb lesz az ipar, majd azt követően a szolgáltatások hozzáadott értéke.

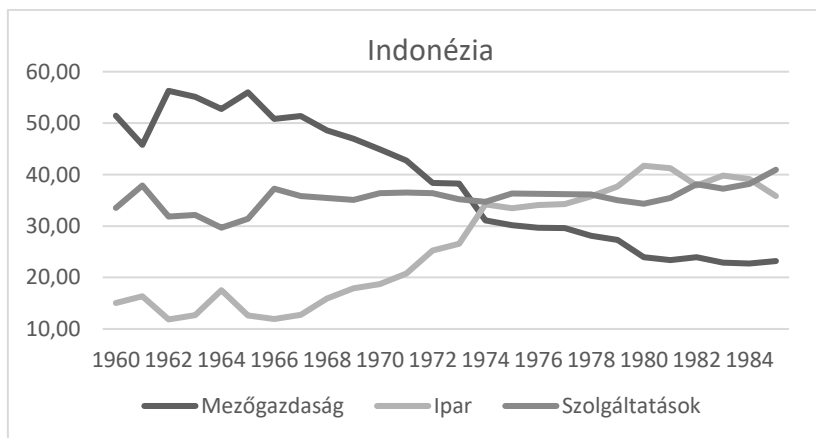
Malajziában a struktúraváltozása két periódusra osztható. Az első periódus során a mezőgazdasággal szemben az ipar folyamatosan megerősödött és 1971-re a bruttó hazai kibocsátáson belül meghaladta az agrárium teljesítményét. Majd a következő változás 1977-ben következett be, amikor is az erőteljes iparosítás következtében – megítélésem szerint szerkezeti torzulást

okozva – az ipar teljesítménye átmenetileg meghaladta a szolgáltatások kibocsátásának szintjét. Ebben az időszakban a bányászat és feldolgozóipar teljesítménye évente átlagosan 7,6%-kal, az energetikai szektor 12,5%-kal, az építőipar pedig 12,4%-kal erősödött a Knoema adatbázisának adatai szerint, ezzel ellentétben a mezőgazdaság, vadászat, halászat és erdészet csak évente átlagosan 7,3%-os növekedést mutatott.

19. ábra. A gazdasági szektorok GDP arányos kibocsátásának változása 1960 és 1985 között Malajziában

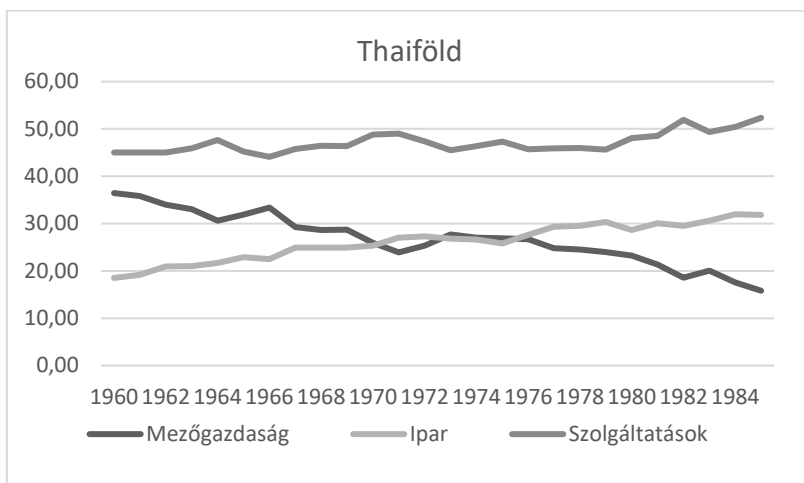
Forrás: Világbank adatai alapján saját szerkesztés

20. ábra A gazdasági szektorok GDP arányos kibocsátásának változása 1960 és 1985 között Indonéziában

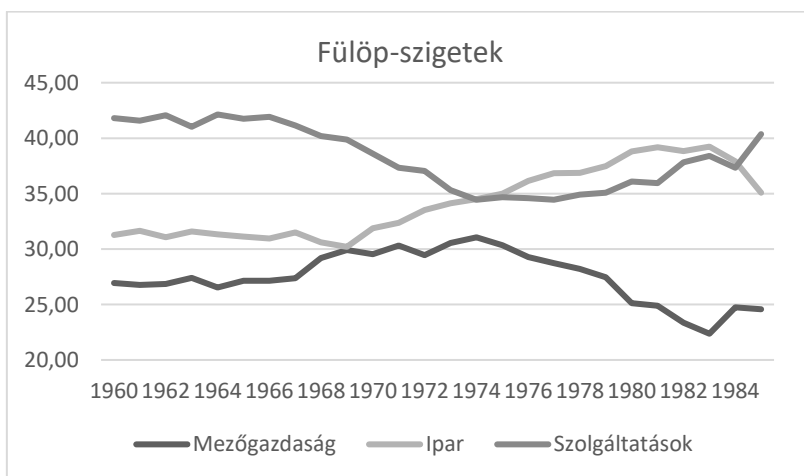
Forrás: Világbank adatai alapján saját szerkesztés

Indonéziában a szerkezetváltozás 1973-1974 során teljesedett ki. A 60-as évek közepe óta folyamatosan erősödő ipar meghaladta a mezőgazdaság kibocsátását. Ezt követően egy „nyugalmi időszak következett”, amikor is a szolgáltatások és az ipar, annak erőteljes támogatása következtében közel, azonos kibocsátási szintet értek el. Ez az időszak egészen 1995-ig fog tartani és csak azt követően tud a szolgáltató szektor az iparhoz viszonyítva megerősödni.

21. ábra. A gazdasági szektorok GDP arányos kibocsátásának változása 1960 és 1985 között Thaiföldön

Forrás: Világbank adatai alapján saját szerkesztés

22. ábra. A gazdasági szektorok GDP arányos kibocsátásának változása 1960 és 1985 között Fülöp-szigeteken

Forrás: Világbank adatai alapján saját szerkesztés

Fülöp-szigetek és Thaiföld szerkezetátalakulása eltért Malajziától és Indonéziától. Ez előbbi ország esetében már az 50-es évek után kialakult a gazdasági szektorok klasszikus felosztása, tehát a szolgáltatások járultak legnagyobb mértékben a GDP-hez, ezt követte az ipar és a mezőgazdaság. Az ipar és a mezőgazdaság azonban egyre élesebben vált el egymástól 1969-et követően, majd az ipar 1974-ben elérte a szolgáltatások szintjét. A közel azonos kibocsátás egészen 1984-ig fennállt, ezt követően azonban a szolgáltató szektor járult legnagyobb mértékben a GDP-hez. Thaiföld pedig azért tért el a vizsgált országoktól, mert bár a mezőgazdaság részarányának csökkenésével folyamatosan emelkedett az ipar hozzájárulása a kibocsátáshoz, de az nem érte el soha a szolgáltatások szintjét. Tehát az ipar állami támogatása ellenére sem történt olyan drasztikus változás a gazdaság szerkezetében, mint amit a másik három országnál tapasztalhattunk. Ezért is volt „szüksége” az iparnak hat évre (1970-1976), hogy megelőzze a mezőgazdaságot, amint az a 16. ábrán is látható. (Indonézia és Fülöp-szigetek esetében az 1995-ös, illetve 1984-es változásokat a későbbi alfejezet során fogjuk tárgyalni, jelen részben a 70-es évek változásaira koncentrálnunk).

A szerkezeti átalakulások **Indonéziában és Malajziában** nagyobb volumenűek voltak és éppen ezért egyértelműen kiugró értéket is mutatnak az Michaely/Stoikov-index alapján, amint az a 4. ábrán is látható és boxplot diagram segítségével azt is megállapítottuk, hogy nemcsak kiugró, hanem extrém értékekről beszélhetünk 1973-1974 között. **Fülöp-szigetek** esetében a '80-es évek hoz Michaely/Stoikov-index szerint szignifikáns változást, de így is látható 1970 és 1973 közötti időszak folyamatos változása, amikor is a mutató értéke 0,017; 0,013; 0,012 és 0,017 volt. Tehát a gazdaság szerkezetében évente átlagosan 1,5%-os váltás következett be. **Thaiföldön** szintén nem következett be kiugró változás, de az index több éves (1970-1976) közel állandó szintje jelzi a változásokat, amik Fülöp-szigetekhez viszonyítva azonban erőteljesebbek voltak. Az említett időszakban nem egyszer meghaladta a gazdaság szerkezetváltozása a 2%-ot, évente átlagosan pedig 1,77%-os volt. Ezek a változások a fejlett országok szerkezetváltozásának kiteljesedésével egy időben kezdődtek el, melynek során a vegyipar, az elektronika és a közlekedés robbanómotornak köszönhető fejlődése helyett a termelés középpontjába az információs technológiai eszközök kerülnek, ami nemcsak az ipart, de a szolgáltató szektort is megváltoztatja. A szoftverek hozzáadott értéke egyre nagyobb mértékben jelenik meg a számítástechnikai eszközök árában. Ezzel párhuzamosan az ipar gépesítése tovább folytatódik és egyre több cég kiszervezi termelését fejlődő országokba, ahogy azt a

világgazdasági áttekintés során ismertettük. A folyamat során a „rég” iparban csökkent a munkaerő szükséglet, az új iparhoz viszonyítva új tudásra volt szükség, ezért a változás (ha átmenetileg is) munkanélküliséget okozott. Hasonló változások kezdődtek a munkaerőpiacon a délkelet-ázsiai régióban, de azokat a fejlett országok vállalatainak megjelenése segítette elhárítani/elodáztatni. Malajzia esetében például az 1970-ben mért 7,8%-os munkanélküliség 1980-ra 5,7%-ra csökkent (Jomo, 1990). A szerkezetváltozással járó gazdasági visszaesést is el tudta ez által kerülni, a „legmélyebb ponton” is 0,8%-os kibocsátás növekedést ért ez az ország. Hasonló folyamatok figyelhetők meg a többi ország esetében is. Fülöp-szigeteken a folyamatosan növekvő munkanélküliség 1970-ben 7%-ot is elérte, majd ezt követően, azonban a működőtőke beruházások jelentősen megemelkedtek és ezzel párhuzamosan a munkanélküliség hirtelen csökkenésnek indult.⁵² A gazdasági visszaesésében szerepet játszott az állam által finanszírozott infrastruktúra fejlesztés és a turizmus támogatása is (külföldi hitelekből). Thaiföldön a munkanélküliség tartósan alacsony szinten volt – aminek nem feltétlenül a magas foglalkoztatás, hanem az alulfoglalkoztatás volt az oka. 1960-ban 0,6%-a volt a munkaerő állománynak munkanélküli és 1970-ben is csak 1,1%-a. Ezt követően azonban jelentősen megemelkedett, ami szintén egybeesik a szerkezeti változásokkal. 1973-ban már 6,7%-a volt munkanélküli a munkaképes korúaknak, és 1974-ben 8,7%-on tetőzött a Kelet-Ázsiai és Csendes-óceáni Regionális Hivatal adatai alapján. Ebben az időszakban a thai gazdasági növekedés is átmenetileg lelassult, de a többi országhoz hasonlóan a termelő beruházások pozitív változást hoztak, melyek elsődleges „célállomása” a feldolgozóipar volt. A külföldi működőtőke mellett a többi országhoz hasonlóan a gazdasági növekedés fenntartása, valamint az első és második olajár-robbanás negatív hatásainak ellensúlyozása érdekében az állami költségek és a költségvetési hiány rohamosan emelkedett. 1970-ben a GNI arányos adósság még csak 11,1% volt, 1985-ben már 36%.⁵³ Indonézia helyzete olajexportáló

⁵² 1970-ben a működőtőke beruházások nagysága még csak 4 millió dollár volt majd 1973-ban már 83 millió dollár, 1977-ben pedig 208 millió dollár (Központi Bank, Fülöp-szigetek). A munkanélküliség 1970-ben 7,6%- volt, 1973-ban már csak 1,6%- Ez után némi emelkedés volt figyelhető, de egészen 1982-ig nem haladta meg az 5,5%-ot (Munkaügyi és Foglalkoztatási Minisztérium, Fülöp-szigetek). Fontos megemlítenünk, hogy a működőtőke-beruházások háttérben a politikai események is szerepet játszottak. Marcos elnök kihirdette a hadiállapotot, mégpedig a civil felkelés és a kommunista hatalomátvétel veszélyére hivatkozva. Ezt követően a külföldi beruházások területén az elnök deregulációs intézkedéseinek köszönhetően pozitív változások következtek (Mercado-Aldaba, 1994).

⁵³ Thailand a country study - <http://www.country-data.com/cgi-bin/query/r-13748.html>

országként eltért. Az erőteljes iparosítás következtében a bekövetkezett szerkezetváltási folyamat tetőpontja – amikor a mezőgazdaság teljesítményét meghaladta, illetve elérte a szolgáltató szektor kibocsátásának nagyságát – egybe esett az olajválságokkal, amik további lendületet adtak az iparnak, így a két olajválság között is fenn tudott tartani a gazdaság évi 6%-os növekedést, azonban a második olajválság lecsengését követően egyértelmű mélypont mutatkozott. Az 1981-es 8,15%-os GDP növekedést egy 1,1%-os stagnálás követte. Ennek ellenére a foglalkoztatást 3%-os szinten tudta tartani a kormányzat, ami a térség többi államához hasonlóan nem feltétlenül a magas foglalkoztatás, hanem az alulfoglalkoztatás következménye volt. Másrészt a kormányzati beruházásokkal az ország az olajválságok után is fent kívánta tartani a gazdasági növekedést és további stagnálást pedig el akarta kerülni. A csökkenő bevételek mellett erre csak egy lehetősége kínálkozott, mégpedig a hitelfelvétel. A külföldi hitelek nagysága 1970-hez képest 1980-ra több mint hússzorosára növekedett. A gazdaság növekedésének következtében ez GDP arányosan azonban csak 0,6%-os emelkedést jelentett, ugyanakkor hozzájárult a már említett fejlődéshez és kibocsátás bővüléshez (Wing Thye & Nasutin, 1989).

Összegezve tehát az 1970-es évek folyamatait, a vizsgált országok mindegyikében valamilyen formában szerkezeti átalakulás történt, ami a gazdaság három fő szektorát is érintette. A folyamat során azonban az országok el tudták kerülni a gazdasági visszaesést a külföldi tőke valamely formájának (hitel/működőtőke beruházás) köszönhetően fenntartva a gazdasági növekedést és az alacsony foglalkoztatást. A hitelből történő növekedés és az erőltetett iparosítás költségeit azonban nem tudta a kormányzat a végtelenségig finanszírozni⁵⁴ és a '80-as évek során reformokat hajtottak végre. Fülöp-szigeteknek pedig az IMF-fel készenléti hitel-megállapodást is kötnie kellett nem egy alkalommal.⁵⁵ Végül mind a négy ország felhagyott az importhelyettesítő gazdaságpolitikával, deregulációs intézkedéseket hoztak a kormányok és liberalizálták a piacokat. A

⁵⁴ Ahogy a 4. fejezet során is kitértünk rá, a 70-es évek közepén a világgazdaságot több sokk is érte, és maguk a fejlett államok is nemzetközi hitelekre szorultak. Ennek következtében a külföldről bevonható források lecsökkentek, illetve megdrágultak.

⁵⁵ Az IMF által nyújtott hitelért cserébe strukturális igazításokat kellett végrehajtania a kormánynak és a gazdaságot piacorientáltabbá kellett tenni. A reformok kihirdetése és magának a hitelfelvételnek a ténye azonban pánikot váltott ki és a befektetők nagymértékben vonták ki a tőkéjüket, ami több kereskedelmi bankot is nehéz helyzetbe hozott (Solon, Floro, 1993). A Department of Economic Research International and Central Bank adatai alapján 1980-ban még 134 millió US\$ volt a befektetett tőke nagysága, míg 1984-ben már csak 102 millió US\$.

kormányzati bevételek nem hitelből történő növelése érdekében pedig privatizációs programokat hirdettek.⁵⁶

5.1.2 Exportorientált gazdaságpolitika és liberalizáció hatása a gazdasági struktúrára

A '70-es évek gazdasági nehézségeinek lecsengése után gyors fejlődésnek indult a régió. Az importhelyettesítő gazdaságpolitikával felhagyva a kormányok rendre áttértek az exportösztönzésre és ezzel együtt – felismerve az olcsó munkaerőben rejlő lehetőségeket – elkezdték kiaknázni a munkaigényes-termékek előállításában rejlő komparatív előnyeiket, majd alkalmazkodva a világpiazi igényekhez, egyre nagyobb szerepet kapott a technológia-igényes termékek gyártása is. A változás következtében az ipar és a szolgáltató szektor kibocsátása (Thaiföld kivételével) több éven keresztül közel azonos mértékű volt, és amikor élesebben elvált egymástól a szekunder és a terciér szektor, akkor a Michaely/Stoikov-index – ha nem is kiugró, de – emelkedett értéket mutatott, ahogy a *10. táblázat* is szemlélteti. Ezen túlmenően megállapíthatjuk, hogy egy-egy kiugrástól eltekintve, a 80-as évek derekától a 90-es évek második feléig, a gazdasági növekedés egy nyugodtabb periódusa következett a vizsgált országokban.⁵⁷ Ezt támasztja alá a bányászat és feldolgozóipar, az energetika és az építőipar egyenletes növekedése, ami az ipar szerkezetének stabilitását jelzi (*4.,5.,6. ábra*), valamint a szolgáltató szektor folyamatos bővülése is.

⁵⁶ Thaiföldön a gazdasági nehézségek mellett politikai válság alakult ki a megugrott infláció és munkanélküliség, valamint a csökkenő jólét miatt, ami a lakosság növekvő elégedetlenségét váltotta ki. A bizonytalan politikai légkörnek végül Prem Tinsulanonda miniszterelnökké választása vetett véget, de ekkora már az állami költekezés és a költségvetési hiány rohamos növekedése következtében az államadósság az 1970-es 11,1%-hoz képest 1985-re 36% fölé emelkedett.

⁵⁷ Az 1990-es évek kiugrásának oka Indonéziában az ipar teljesítményének megugrása, Thaiföldön a mezőgazdaság GDP arányos részesedésének nagyobb mértékű csökkenése, csakúgy, mint Malajziában.

10. táblázat. A Michaely/Stoikov-index változása a vizsgált délkelet-ázsiai országokban 1980 és 1990 között.

	Indonézia	Malajzia	Fülöp-szigetek	Thaiföld
1980	0,040	0,019	0,023	0,024
1981	0,011	0,019	0,004	0,019
1982	0,033	0,027	0,019	0,034
1983	0,019	0,011	0,010	0,026
1984	0,009	0,000	0,024	0,025
1985	0,033	0,001	0,030	0,019
1986	0,021	0,001	0,011	0,012
1987	0,025	0,001	0,001	0,003
1988	0,010	0,002	0,010	0,017
1989	0,011	0,020	0,005	0,017
1990	0,022	0,029	0,012	0,026
1991	0,013	0,010	0,014	0,016
1992	0,008	0,010	0,012	0,010
1993	0,008	0,018	0,004	0,053
1994	0,010	0,002	0,004	0,007
1995	0,012	0,014	0,008	0,008
1996	0,017	0,021	0,010	0,002
1997	0,009	0,010	0,017	0,005
1998	0,029	0,022	0,041	0,012
1999	0,019	0,026	0,013	0,015
2000	0,040	0,022	0,014	0,003

Forrás: A Világbank adatai alapján saját számítás és szerkesztés, 1980-1990. (Megjegyzés: a vastagon szedett számok jelölik a **kiugró értékeket**, a **magasan kiugró értékeket** pedig a piros számok)

Az említett nyugalmi periódus során Fülöp-szigetek kivételével a gazdaságok 1985 és 1997 között évente átlagosan 7%-ot meghaladó ütemben növekedtek, a GNI/fő alapján mért jólét pedig több mint duplájára emelkedett. A növekedésnek azonban voltak árnyoldalai. Indonéziában például fennmaradt az úgy nevezett „high-cost”, tehát magas költségű gazdaság, amit a „haveri kapitalizmus” teljes mértékben átszőtt. A dereguláció ellenére továbbra is számos monopólium fennmaradt, mint például a szegfűszegé, az olajé, az autóiparé. (Az ezekhez kapcsolódó három cég részben Suharto gyerekeinek tulajdonában állt.) (Bird, Mannin, 2003). Összegezve tehát a kedvezően alakuló mutatók, csökkenő vámok, nem-tarifális korlátok eltörlése és a látszólag prosperáló gazdaság miatt az ország a befektetők bizalmát élvezte, amit jól mutat a külföldi működőtőke áramlás egyre növekvő, pozitív egyenlege.

A gazdasági növekedés és fejlődés, valamint az ipar erősödésének ellenére a foglalkoztatás szerkezete nem követte le a változásokat és duális gazdasági

szerkezet alakult ki, ami azt jelentette, hogy a mezőgazdaság a legkisebb mértékben járult a GDP-hez mégis a legnagyobb foglalkoztató volt, míg az ipar és a szolgáltató szektor – ami a GDP közel 90%-át adta – által foglalkoztatottak aránya messze elmaradt a primer szektorhoz viszonyítva. A duális szerkezet kialakulását megerősítette az módosított Lilien-index, ahol Malajzia kivételével nem volt extrém érték a vizsgált adatok között, tehát a foglalkoztatás nem követte le a gazdasági szerkezet változását. (Igaz Thaiföld kiugró értéket mutatott 1980-1981 között, azonban ez nem volt extrém eltérés és csak a mezőgazdasági foglalkoztatás aránya mérséklődött,⁵⁸ de a foglalkoztatási struktúra érdemben nem változott, ahogy a *Melléklet IX.* négy ábráján is látható).

De nemcsak a foglalkoztatás, hanem maguk a kormányzatok sem tudtak megfelelően alkalmazkodni a megváltozott gazdasági körülményekhez **Thaiföldön, Indonéziában és Fülöp-szigeteken.** A félresiklott liberalizációs politikáikkal torzulásokat okoztak pénzügyi rendszereik szerkezetében, gyengítve azok hatékonyságát és védekező képességét egy esetleges külső sokkal szemben, ami majd 1997-ben be is következik. Ahogy Ito is megjegyzi egy 2001-es tanulmányában, a kereskedelmi liberalizációt megelőzte a pénzügyi liberalizáció és a külföldi működőtőkét érintő korlátozások felszámolása előtt liberalizálták a délkelet-ázsiai országok a portfólió befektetéseket, ami valójában a haza bankok külföldi eladásához vezetett. A rendszer torzulását erősítette, hogy maguk a tőke- és pénzpiacok sem álltak még készen a nyitásra. A gyenge pénzügyi felügyeleteknek köszönhetően a rövid lejáratú külföldi tartozások Thaiföldön, Fülöp-szigeteken és Indonéziában is meghaladhatták a tartalékokat; megsokasodhatott a nem teljesítő hitelek aránya a teljes hitelállományhoz viszonyítva, amit a bankokhoz kapcsolódó cégeknek nem megfelelő körültekintéssel nyújtott hitelek okoztak. Ehhez kapcsolódóan, amikor Japán és Kína is leértékelte valutáját, a délkelet-ázsiai országok előtt két választás volt, vagy a külföldi valutában felvett hitelek visszafizetését „nehezítik meg” saját valutájuk leértékelésével, vagy hagyják meggyengülni külkereskedelmi versenyképességüket a túlértékelt valuta miatt; végül az ázsiai válságig kitartottak az erős valuta mellett az országok.

Malajzia eltért a környező államoktól. A 80-as évek első felében, amikor gondokkal küzdött gazdasága, számos reformintézkedést hozott a kormány, amelyek érintették a pénzügyi ellenőrző, szabályozó rendszert is. Ennek

⁵⁸ 1980-ban a foglalkoztatottak 70,8% mezőgazdaságban, 10,3%-a az iparban, 18,9%-a a szolgáltató szektorban dolgozott. 1981-ben ez az arány 64,2%-12,8%-22,9% volt.

következtében, Goldstein adatai alapján (Goldstein, 1998), közvetlenül a válság előtt, 1997 júniusában a rövid lejáratú hitelek aránya a nemzeti tartalékokhoz viszonyítva (0,6%) a vizsgált országok közül Malajziában volt a legalacsonyabb. A nem teljesítő hitelek teljes hitelállományhoz viszonyított arányát is sikerült az 1990-es 20%-os arányról a válság előtt 5% alá szorítani. Az országban működő külföldi tulajdonossal rendelkező bankoktól szigorúbb feltételek mellett lehetett hitelt felvenni, erősebb volt az állami ellenőrzés, így e bankok is kisebb mértékben adósodtak el „külföld” felé, mint a környező államok bankjai (Athukorala, 2010). A hitelek korlátozása mellett a bankrendszer stabilitását segítette a 80-as évek során bevezetett minimum tőke-megfelelési követelmény, ami a válság előtt 8,1% volt. Az államháztartás szempontjából is jól teljesített az ország. Míg Indonéziának szigorúbb szabályokat kellett bevezetnie a hiány mérséklése és az IMF előírások miatt, addig Malajzia a tartósan pozitív költségvetési egyenlegnek köszönhetően a válság alatt még növelni is tudta a kiadásait, támogatva a gazdaságot és a társadalmat. A politikai rendszerben és az alkotmányos struktúrában sem következett be az indonéziaihoz hasonló változás. Thaifölddel ellentétben, Malajziában a szociális ellátórendszer is kiterjedt volt, és már a '70-es évektől kiemelt figyelmet fordítottak a kormányok az alacsony jövedelmű családok helyzetének javítására, aminek kezdetben a mezőgazdaság volt a fő „eszköze”, majd annak helyét az évek során átvették az állami támogatások, a foglalkoztatás-ösztönzés, a rehabilitációs programok. Többek között ennek volt köszönhető az alacsony, 3% körüli munkanélküliségi ráta is, (ami nemcsak régiós, de világviszonylatban is kiemelkedően jó eredménynek számított), ahogy a nemzeti szegénységi küszöb alatt élők 6,1%-os aránya is (Economic Planning Unit Malaysia). A kormány minden intézkedésének ellenére az 1997-ben Thaiföldön kezdődő válság Malajziára is áttért, igaz ez még az IMF szakembereit is meglepte.

Összegezve elmondható, hogy Malajzia kivételével az elemzésbe bevont országok esetében mind magának a gazdaságnak az alapszerkezetén, mind az egyes alszektorokon (elsősorban a pénzügyi szférán) belül jelentős változások zajlottak le. Ezek a nem mindig kedvező folyamatok a korábban már elődázott gazdasági problémákkal együtt végül a 90-es évek második felében felszínre kerültek, azonban ezúttal a külföldi működőtőke beáramlás és hitelfelvétel nem tudta megmenteni az országokat.

5.1.3 Az ázsiai válság és annak kezelése (a szerkezeti torzulások letisztulása)

Az ázsiai válság kiindulópontja **Thaiföld** volt. 1996-ban a rövid távú külföldi tartozás állomány meghaladta a rendelkezésre álló nemzetközi valutatartalékot, amikor is a valutaárfolyamot rögzítettről lebegőre módosították és a bath gyengülni kezdett. De miért döntött a thai vezetés a valuta lebegtetése mellett? 1995-ben a Credit Lyonnais figyelmeztette az országot, hogy a pénzügyi mutatók változása hasonlít a mexikói valutaválságot megelőző helyzetre és annak elkerülése érdekében át kell állnia az országnak lebegő vagy sávós rendszerre. A javaslatot támogatta a Világbank is (Sangsubhan, 2008). A másik ok, amiért a lebegő árfolyamrendszer mellett döntött az ország, hogy 1996-ban a nagyarányú folyó fizetési mérleghiányra a befektetők is felfigyeltek, átértékelték Thaiföld befektetési pozícióját, felfedezték az ingatlanpiaci túlkínálatot és az abban rejlő veszélyeket, a magas hitelállományt. Első lépésben a portfólió befektetéseket vonták ki az országból, ami a devizatartalékok kiürülését eredményezte, ezért a központi bank már nem tudta volna sokáig tartani a nemzeti valuta árfolyamát (Lámfalussy, 2008). A gazdasági körülményeknek és a Credit Lyonnais ajánlásának fogadása hozzájárult a bath elleni spekulatív támadáshoz, mely a gyenge lábakon álló pénzügyi rendszert bedöntötte. Ezt követően a térség befektetői felülvizsgálták a többi ország hitelképességét, és felfedezték ugyanazon problémákat, melyek Thaiföld esetében a pénzügyi krízishez vezettek. Ennek nyilvánosságra kerülése és a valuták leértékelésének „versenye” a válság más államokra történő átterjedéséhez vezetett. Amint az egyik ország leértékelte a valutáját, azonnal követte a régió többi országa is, spekulatív támadások célpontjává téve saját magukat és megbontva az egyensúlyi valutaárfolyamukat. Végül, de nem utolsósorban az országok kereskedelmi kapcsolatai is „felelősek” voltak a válság gyors tovaterjedéséért (Goldstein, 1998).⁵⁹ Ezen közvetlen kiváltó okokkal mindenki egyetértett, azonban a válság tényleges eredetéről már elérő nézetek láttak napvilágot.

Stiglitz egy 1998-as előadásában úgy vélte, hogy a délkelet-ázsiai régió nem volt sebezhetőbb, mint más régiók és igenis jó példája a térség a gyors ütemű fejlődésnek. Az ázsiai csoda valóságos „csoda” volt és szilárd gazdaságpolitikaira alapokra épült. Ezek az országok, bár nem követték a Washingtoni Konszenzus

⁵⁹ A világ gazdaságban, azon belül is fejlett államokban, egy általános lassulás volt megfigyelhető. Visszaulva a negyedik fejezetben található 14-es ábrára, jól látható, hogy a magas jövedelmű országok GDP/fő alapján mért jóléte 1994 és 2002 között stagnált.

előírásait, de inflációs politikájuk és a fiskális fegyelem tekintetében teljesen megegyeztek annak irányvonalával. Ezzel ellentétben Corsetti, Pesenti és Roubini (1998) úgy látták, hogy strukturális problémák játszották a fő szerepet „Ázsia összeomlásában” és meglátásunkhoz hasonlóan, az ázsiai válságot megelőző gazdaságpolitikai változásokat (liberalizációs, dereguláció, privatizáció, duális gazdaság) szerkezeti torzulást generáló folyamatoknak ítélték meg és arra a következtetésre jutottak, hogy a gazdaságban – ellenben Stiglitz nézetével – igenis megfigyelhetők voltak fundamentális problémák. Meglátásunk szerint is strukturális problémák okozták az ázsiai válságot, melyek már a 70-es évek végén elkezdtek kialakulni, de az ismertett gazdaságpolitikai folyamatoknak és külső forrásoknak köszönhetően azok felszínre kerülése az időben eltolódott. A válság kialakulásában az országok struktúraváltozásai mellett, további tényezők is szerepet játszhattak. Ha Artner Annamária korábban ismertett elméletét elfogadjuk, mely szerint a fejlett országok szerkezetátalakulásának hatásai 5-7-10 éves „késéssel” jelentkeznek a fejlődő országokban, akkor a fejlett országok struktúraváltozásának késleltetett hatása is befolyásolta a vizsgált országok gazdasági teljesítményét.

A szerkezeti változások/torzulások letisztulásában maga a válság és annak kezelése fontos szerepet játszott. A térség országai számára az IMF állított össze mentőcsomagot (ebben az IMF mellett az IBRD⁶⁰, a Bank of Japán és az USA támogatása volt). Az első 1,1 milliárd dolláros támogatást Fülöp-szigetek kapta 1997. július 14-én. A második csomagot Thaiföld 17,2 milliárd dollárral, a harmadikat Indonézia 40 milliárd dollárral, a negyediket Dél-Korea 57 milliárd dollárral (Saito, 1998). A hitelért cserébe pedig elvárta a Valutaalap bizonyos strukturális reformok végrehajtását, melyek középpontjában a pénzügyi és vállalati szektor állt. Ez előbbi esetében a legfontosabb intézkedés volt, hogy azon bankok és pénzügyi tevékenységet folytató cégek, amelyek életképesnek bizonyultak megerősödésük/megerősítésük érdekében támogatást kaptak az államtól, míg az életképtelen intézmények (Thaiföldön 56, Indonéziában 16) felszámolásra kerültek, ezzel is segítve a pénzügyi szektor letisztulását és stabilizálódását. Intézkedéseket tettek a kormányok későbbi bankcsődök kockázatának mérséklésére is és szabályokat hoztak a jövőbeni ellenőrizetlen likviditás-bővülés megakadályozására. Ezzel párhuzamosan megerősítették a

⁶⁰ International Bank of Reconstruction and Development – Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank

pénzügyi felügyelő és ellenőrző rendszert. Végeredményként a külföldi bankoktól felvett rövid lejáratú hitelek száma megegyezett.

A vállalati szektort érintő legfőbb változás az állam támogatását élvező monopóliumok, kartellek felszámolása, a versenyszabályozás megerősítése és természetesen privatizációs program meghirdetése volt, ami plusz bevételi forrást jelentett a kormányok számára. További bevételi forrást biztosított az adóemelés, ami érintette mind a tartós, mind a nem-tartós fogyasztási cikkeket, így azon cégek melyek nem rendelkeztek megfelelő tartalékkal fizetésekképtelenné váltak. Indonéziában, ennek következtében, a kis-és közepes vállalkozások 24%-a, összesen a magáncégek fele hagyott fel tevékenységének folytatásával, ami tovább segítette a piacok letisztulását, igaz szociális szempontból negatív hatást gyakorolt (Wee, 2002). Ezen két fő szektor mellett a reformok által érintett terület volt a külkereskedelem is, ahol az IMF-fel szerződést kötő országoknak liberalizációs intézkedéseket kellett végrehajtaniuk (menyiségi korlátok felszámolása, vámtarifák csökkentése), amelyek azért voltak szükségesek, hogy korrigálják a félresikerült szerkezetátalakulást, melynek során a külkereskedelem liberalizációját megelőzte a pénzügyi szféra liberalizálása.

Malajziában és Fülöp-szigeteken hasonló folyamatok játszódtak le, de a 80-as évek válsága miatt náluk már a változások 1997 előtt bekövetkeztek, ezért is érintette őket az ázsiai válság enyhébben és ez volt az oka többek között annak is, hogy Fülöp-szigeteknek 1,1 milliárd US\$ elegendőnek bizonyult a válság elleni küzdelemhez, Malajzia pedig vissza tudta utasítani az IMF által felajánlott segítséget. Helyette, saját utat bejárva, igazodva a korábban megkezdett reformjaihoz az ország maga kezelte a válságot. A jegybank magasan, 7-8 százalékos körüli tartotta a kamatlábakat és a kormány elhalasztott néhány nagy volumenű projektet. Ezt követően felállítottak egy tanácsot, ami a kormány miniszteriből, szakemberekből (pl. bankárokból) és közgazdászokból állt, akik együttesen dolgozták ki a Nemzetgazdasági Fellendülési Tervet. A terv hat kulcsterületet jelölt meg: (1) a ringgit árfolyamának stabilizálása és (2) megerősítése, (3) a pénzpiaci stabilitás fenntartása, (4) a gazdasági alapok megerősítése, (5) a jövedelmi egyenlőtlenség csökkentésének folytatása és (6) a válság által súlyosan érintett ágazatok helyreállítása. A közgazdászok 40 konkrét akciótervet és 580 ajánlást is megfogalmaztak, amihez kapcsolódóan a kormány elfogadott egy fiskális ösztönző csomagot (National Economic Action Council, 1998). Ehhez a csomaghoz az állam 1,7 milliárd USA dollár értékben biztosított fedezetet, továbbá lazított a korábbi évek szigorú költségvetési politikáján és az államháztartási hiányt 3% fölé tervezte. A válság mélyülése miatt a kormány úgy

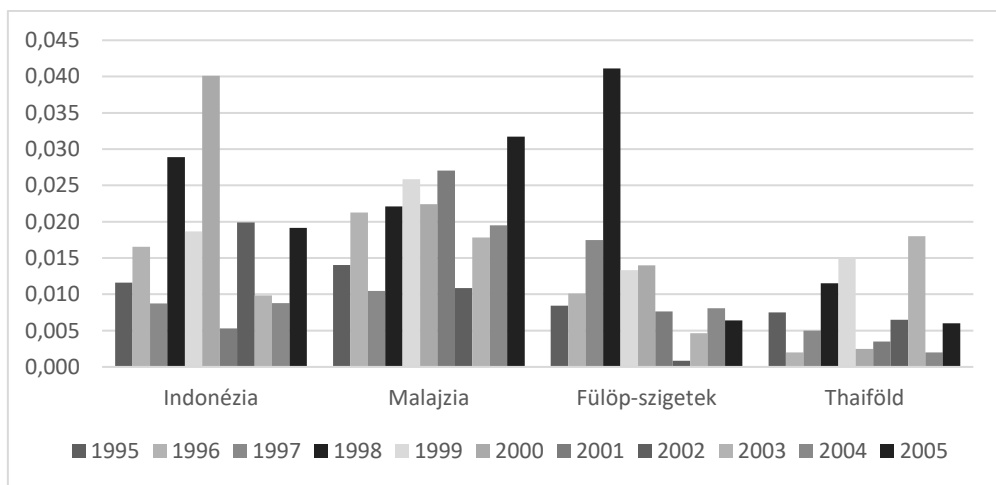
döntött, hogy tőke-szabályozási intézkedéseket hoz és a ringgit árfolyamát rögzíti az amerikai dollárhoz 3,8 RM/USD váltási aránnyal. Ez elsősorban sokkolta a világgazdaságot, negatívan hatott a tőzsdére, a befektetők elkezdtek menekülni, próbálták kivonni tőkéjüket az országból és a hitelminősítők is leminősítették az országot (Bassegy Okposin & Ming Yu, 2000). A Nyugatnak és magának az IMF-nek is a „rosszallását váltotta ki”, mégis a kormányzat döntött jól, amit a későbbiekben a Valutaalap is elismert (IMF, 1999). Az árfolyam rögzítése segítette a kamatlábak gyors csökkenését és a tőke stabilizálódását; az ösztönző programot a kormány tovább tudta finanszírozni az államkötvények hazai eladásával. A megszorítások elsősorban a rövid távú tőkeáramlást mérsékeltek, nem befolyásolva a hosszú távú folyamatokat és amint a gazdasági regenerálódás jelei mutatkoztak a kormány folyamatosan enyhítette a tőkeáramlási korlátokat, 2003 pedig szinte teljesen megszüntette azokat. 2005-ben fel lehetett már oldani a ringgit dollárhoz kötött árfolyamát is (Sheng, 2009).

A meghozott intézkedéseknek köszönhetően a gazdaságok regenerálódása épp olyan gyorsan következett be, mint amilyen gyorsan a válság lezajlott. 1999-re a gazdaságok kibocsátása már növekedést mutatott, holott az előrejelzések még legalább 3-4 év stagnálást jósoltak a krízist elszenvedett ázsiai országoknak. A pénzügyi pánik enyhülését követően a kamatlábakat lecsökkentették, támogatva ezzel a gazdasági vállalatok fellendülését. A magas kamatlábak mellett ugyanis a vállalatok egy része tönkrement (nem tudtak hitelhez jutni, illetve nem tudták a meglévő hiteleket visszafizetni), vagy képtelen volt reformok végrehajtására, melyek segítették volna élhetőségüket és versenyképességüket (Jomo, 2001). Azon külkereskedelmet is folytató cégek, amelyek túlélték a legnehezebb időszakokat, őket a valuták gyengesége is segítette, hiszen exporttevékenységükből befolyó bevételeik megemelkedett. A növekvő bevételek következtében egyrészt elkerülték a csődöt, másrészt képesek voltak megőrizni a munkahelyeket és lehetőségük nyílt saját maguk fejlesztésére beruházások révén, melyekkel új munkahelyeket is tudtak teremteni.

A vállalati szféra és a munkanélküliség elleni küzdelem mellett lépéseket tettek az országok „szociális biztonsági háló” kialakítására és a humántőke fejlesztésére, amiben a működőtőke-beruházások növekedését és maguknak a gazdaságoknak a fejlődését látták. Thaiföld esetében például iskolai étkeztetési programmal, az alacsony jövedelműek egészségügyi biztosításának támogatásával, a Tambon Development Program-mal (ami a foglalkoztatás bővítését tűzte ki tervül közmunkával és földreform programmal), a szegény háztartások számára mikrohitel program indításával (mely kamatmentes hitelt

nyújtott a számukra) kívánt a kormányzat segíteni az állampolgárokon. Indonéziában közmunka programot hirdetett a kormány (amihez az üzleti szféra vállalkozói is csatlakoztak) a munkanélküliség csökkentése és a fizetőképes kereslet növelése érdekében. Megalkották egy ösztöndíj programot is, hogy a gyerekek taníttatása ne rójon extra terhet a családokra a válság következtében, és hogy fejleszteni tudják a humántőkét. Malajziában az alacsony jövedelmű háztartásokat elsősorban az élelmiszerek (és egyéb létfontosságú termékek) árváltozásától kívánták megvédeni, így támogatva megélhetésüket. Az ösztöndíj- és a hitelrendszert kibővítették, hogy minél kevesebb diák essen ki az oktatási rendszerből. A foglalkoztatás bővítésében bízva pedig támogatták a kkv-k hitelfelvételi lehetőségeit. Fülöp-szigetek esetében a szakirodalom feldolgozása közben konkrét programokról nem találtam említést, olyan általánosságokat fogalmaztak meg a tanulmányok, mint a szociális rendszer és a nyugdíjrendszer megerősítése, a munkanélkülivé vált emberek számára a létfontosságú szolgáltatások biztosítása.

A válságnak és a reformoknak következtében a gazdasági szerkezetben **Fülöp-szigeteken és Indonéziában** a Michaely/Stoikov-index alapján jelentős változások következtek be, amint a 23. ábrán is látható. **Malajziának** a 80-as évek végén megfigyelhető változatlanságát egy intenzívebb időszak követte egészen 2005-ig. Ez azzal magyarázható, hogy az ország már az ázsiai válságot is megelőzően (még Fülöp-szigetek előtt) reformintézkedések sorozatát vezette be, ezek pedig a gazdaságot folyamatos változásra készítették, így kiugró értéket az 1997-es események miatt nem mutatott az index

23. ábra. Michaely/Stoikov-index változása 1995 és 2005 között.
 Forrás: A Világbank adatai alapján saját számítás és saját szerkesztés

A gazdasági alszektorokban a válságokra jellemző folyamatok zajlottak. Tehát mind a három kiemelt terület visszaesést mutatott. A legnagyobb mértékben az építőipar teljesítménye zuhant, amit a válságot megelőzően rendre meghaladta a 10%-ot, ezt követte az energetika, ami 1998-at megelőzően évente átlagosan – Fülöp-szigetek kivételével – 14%-ot meghaladó ütemben növekedett és végül pedig a bányászat és feldolgozóipar, aminek a teljesítménye 5% és 10% között ingadozott.

Thaiföld azonban a feltételezéseinkkel ellentétes eredményeket mutatott. A struktúraváltozás mérésére használt másik mutatónk alapján (7. ábra) sem következett be az előző évekhez viszonyítva jelentős változás, a mezőgazdaságban dolgozók arányának csökkenése a szolgáltató szektorban dolgozók arányának növekedésével azonos mértékben és ütemben változott, de egészen 2009-ig az agrárium volt a legnagyobb foglalkoztató. Ennek legfőbb okát – az IMF 2000-es jelentésére⁶¹ alapozva – abban látjuk, hogy bár a reformintézkedéseket az ország vezetése végrehajtotta, de a kormányzati tevékenység nem lett hatékonyabb, a kormány nem indult el a – a céljaival ellentétben – a „good governance”⁶² irányába és mind a versenyszféra, mind a pénzügyi-banki szektor sebezhetősége veszélyforrás maradt. Ennek a következményeivel a kormánynak a 2008-2009-es válság során kellett szembenéznie.

5.1.4 A 2008-2009-es globális válság hatása Délkelet-Ázsiára

Az ázsiai országokat sokkal kedvezőbb gazdasági pozícióban találta a válság, mint nyugati társaikat. Az 1997-es reformoknak köszönhetően a kialakított monetáris és fiskális rendszer és a működésükhöz biztosított eszközök képesek voltak megbirkózni a 2008-as válság negatív hatásaival. További segítséget jelentett az országok számára, hogy pénzügyi piacaikon nem volt másodlagos jelzálogpiaci válság. Gazdasági növekedésük is rendre meghaladta a nyugati gazdaságok kibocsátás-bővülését az ezredforduló utáni években. A nyugati országokat is meglepő teljesítmény háttérében ezeken túlmenően a gyors

⁶¹ Az IMF 2000 januárjában kiadott jelentésében – melyben felülvizsgálták az ázsiai válság által érintett országok gazdasági kondícióit – Thaiföldet továbbra is problémás országnak ítélte és figyelmeztetett sebezhetőségének megerősödésére. A pénzügyi szektor átalakítása túl lassú volt, csakúgy, mint a vállalati szféra versenyképességének javítása. De kritikával illették a jegybanki függetlenség mértékét, a piaci versenyt szabályozó jogi környezetet és társadalmi területen is tettek javaslatokat (szociális háló kiterjesztése, a humántőke fejlesztése) (IMF, 2000).

⁶² Átláthatóság, hatékonyság, részvételi demokrácia, elszámoltathatóság.

kormányzati reagálást is meg lehet említeni. A kormányok kivétel nélkül (az erejüknek megfelelően) különböző gazdaságösztönző programokat és jóléti intézkedéseket hirdettek. **Indonéziában** például egy 6,1 milliárd US\$-os gazdaságélénkítő csomagot fogadtak el, mely a lakossági fogyasztás szinten tartását, illetve növelését hivatott szolgálni. A csomag része volt az adócsökkentés, az általános forgalmi adó mérséklése és az adómentes jövedelem nagyságának növelése. Támogatták a munkanélkülivé vált szakképzett munkaerő átképzését és a szakképzetlen munkaerő képzését. A befektetéseket gátló, visszafogó rendeleteket csökkentették (dereguláció) és ösztönözték az információs szektor növelését. A szociális hálónak és a kormány gyors és megfelelő intézkedéscsomagjának köszönhetően a gazdaság növekedési és bővülési üteme 2010-re visszaállt a válság előtti szintre. Amit mi sem bizonyít jobban, hogy 2010-ben a GDP változás újra meghaladta a 6%-ot, az életszínvonal emelkedése elérte a 29%-ot, a munkanélküliségi ráta pedig 7,1%-ra csökkent (World Bank, Asian Development Bank). **Malajzia**, hasonlóan Indonéziához, elsősorban a lakosság támogatásával kívánta fenntartani gazdasági növekedését. A szociális támogatások helyett a foglalkoztatás bővítését helyezték a középpontba, ezért a munkaerő képzésére/átképzésére, a kis- és középvállalkozások (mint elsődleges foglalkoztatók) és jelentős munkaerőt igénylő strukturális fejlesztések megvalósítására körülbelül 30 milliárd ringgitet fordítottak 2008 és 2009 során (Goh Soo Khoo & Lim Mah-Hui, 2010). Az államháztartási hiány megugrását a piacokról akarta a vezetés finanszírozni, hogy ezt alacsony kamatok mellett megtehesse, meg kellett erősítenie a befektetői bizalmat, ezért az állami garanciavállalás összeghatárát kiterjesztette mind a hazai, mind a külföldi devizában lévő betétekre.⁶³ Csökkentette a Bumiputra⁶⁴ tulajdonosok arányára vonatkozó előírást 27 szolgáltatás esetében, ezzel párhuzamosan a külföldi cégek számára lehetővé tette, hogy teljes tulajdonjogot szerezzenek regionális disztribúciókban és nemzetközi vásárcentrumokban (A.T. Kearney, 2010). **Thaiföldön** a kormány az összesen 650 milliárd bahtos három csomagja szintén adócsökkentéseket és a lakossági mellett vállalati kedvezményeket is tartalmazott. Azon farmerek például, akik a Mezőgazdasági és Szövetkezeti Banktól 100 ezer bahtnál kevesebb kölcsönt vettek fel, három év haladékot kaptak annak visszafizetésére; az Állami Takarékbank pedig

⁶³ 2008 októbere előtt a betétvédelem összeghatára 60.000 ringgit volt. 2008 novemberétől 1.200.000 ringgit lett.

⁶⁴ Malajziai őslakos megnevezése Malajziában.

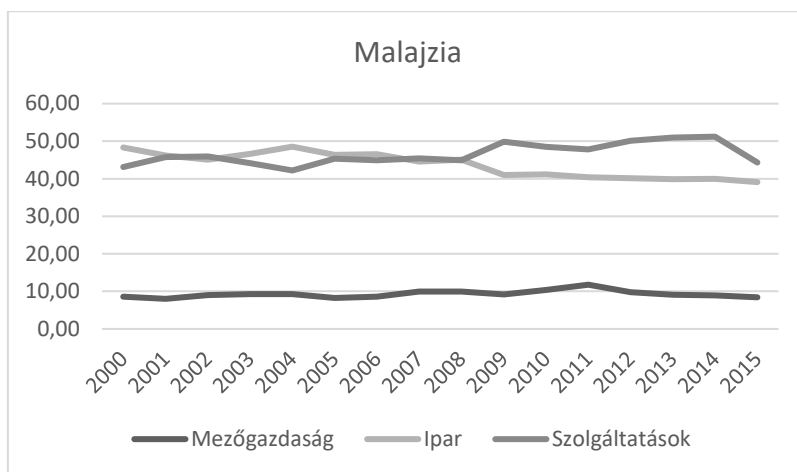
kamatcsökkentéssel segítette a kisvállalkozásokat. A csomag részét képezte az ingyenes csapvíz, ami több mint 3 millió háztartást érintett, vagy például a közel 10 millió fogyasztási hely számára nyújtott elektromos áram díjának támogatása. A legnépszerűbb intézkedés azonban a tömegközlekedés ingyenessé tétele volt (Chomthongdi, 2009). **Fülöp-szigeteken** szintén a csomag alapját képezte az adócsökkentés és a munkahelyteremtés (elsősorban infrastrukturális beruházás és PPP projektek segítségével). A szociális intézkedéseket pedig összekötötték egészségügyi és oktatási feltételekkel, amelyek egyébként is a kormányzati tervek között szerepeltek. Azon családok, ahol 0 és 5 év közötti gyerek volt, havi 500 pesóban részesültek, amennyiben a kicsiket elvitték a rendszeres orvosi ellenőrzésekre és megkapták a szükséges védőoltásokat. De hasonló módon a nagyobb gyerekek után is kaptak a családok támogatást (300 peso), a feltétele az iskolába járatásuk volt.

Összességében elmondhatjuk, hogy ezek a csomagok valóban gazdaságösztönző és nem mentőcsomagok voltak, melyek olyan reformintézkedéseket tartalmaztak, amiket idővel a kormányok bevezettek, illetve végrehajtottak volna. A programcsomagok és az állam igyekezete ellenére Malajzia és Thaiföld gazdasága kis mértékben (1,5%-kal, illetve 2,3%-kal), de visszaesett a válság következtében. Ennek okaként felmerülhetnek a jelenleg is zajló struktúraváltozási folyamatok (24-26. ábra), melyek a gazdaság alapvető szerkezetét, illetve a foglalkoztatás struktúráját érintik, és ez által kihatnak annak stabilitására. Azonban a háttérben mégsem ezek a változások nevezhetőek meg tényleges okként. Ha ugyanis szerkezetváltásról lenne szó, a válság egy sokkal súlyosabb, elhúzódóbb visszaesést generált volna a vizsgált országokban, és nemcsak Malajziában és Thaiföldön járt volna a GDP kis mértékű csökkenéssel, másrészt a külön kiemelt gazdasági alszektorok visszaesése is tartósabbnak kellett volna, hogy bizonyuljon. Ugyanakkor, már az elméleti rész feldolgozása során is, felvetettünk egy további lehetőséget a válságok kialakulása kapcsán, mégpedig az országok nyitottságának mértékét. 2008-ban külkereskedelmi szempontból Indonézia és Fülöp-szigetek 25,0%-ban és 31,4%-ban volt csak nyitott, addig Thaiföld 60,9%-ban, Malajzia pedig 71,2%-ban. Pénzügyi oldalon hasonló megállapításokat tettünk az IFIGDP⁶⁵ és a GEQGD⁶⁶ alapján. Indonézia nyitottsága 60,44%, Fülöp-szigeteké pedig 91,25%. Ezzel szemben Thaiföld

⁶⁵ Az IFIGDP a teljes külső kötelezettség és követelésállomány nagyságát viszonyítja a GDP-hez.

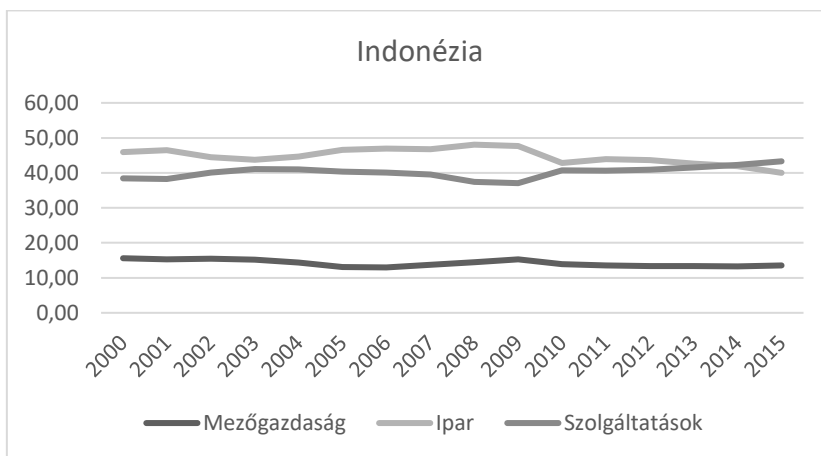
⁶⁶ A GEQGD a tulajdonviszonyt megtévesztő portfólió befektetésekből, valamint a működőtőke-beruházásokból eredő tartozásokat és követeléseket viszonyítja a GDP.

IFIGDP-je 135,57% volt, Malajziáé pedig 189,73%. A Gross Equity Integration mutató alapján Indonézia nyitottsága 19,14% volt, Fülöp-szigeteké pedig 20,16%. Thaiföldé és Malajziáé viszont 48,69% és 81,06%. Tehát ezen kiemelt két ország esetében, a visszaesés háttérében, a külkereskedelmi és pénzügyi kapcsolatok állnak, melyeken keresztül a válság beszivárgott az országokba.

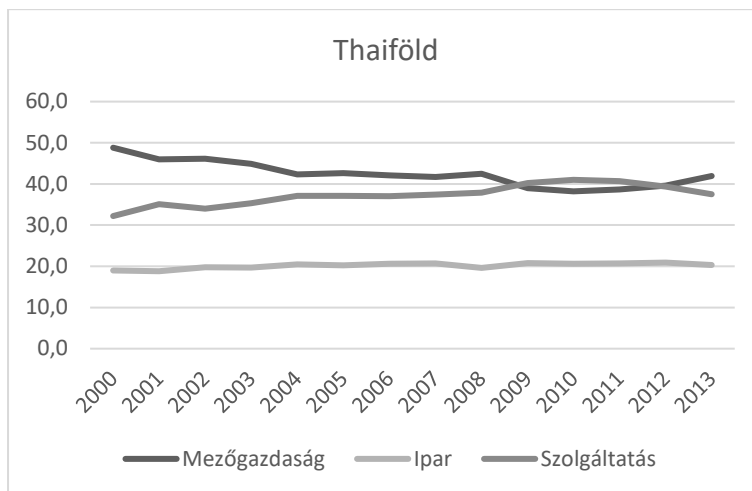
24. ábra. Malajzia gazdasági szerkezetének változása 2000 és 2015 között.

Forrás: A Világbank adatai alapján saját számítás és saját szerkesztés

25. ábra. Indonézia gazdasági szerkezetének változása 2000 és 2015 között.

Forrás: A Világbank adatai alapján saját számítás és saját szerkesztés

26. ábra. A foglalkoztatás szerkezetének változása Thaiföldön 2000 és 2013 között.

Forrás: Világbank adatai alapján saját szerkesztés

Fenntartva legfőbb hipotézisünket, mely szerint a struktúraváltozásokat válságok zárják le, a fent leírt folyamatok alapján a délkelet-ázsiai régióban egy újabb gazdasági válság kialakulása fenyeget, amit a szektorális változások mellett más folyamatok is előrevetítenek. Malajziában a kormányzat a költségvetés terhére hozott jóléti intézkedéseket, ami 6%-ot is meghaladó költségvetési hiányt eredményezett 2010-ben, és 2011-ben is 5% feletti volt. A deficit finanszírozása az államadósság megemelkedését eredményezte.⁶⁷ Ezek mellett veszélyt jelent a valutatartalékok csökkenése és a ringit dollárral szembeni árfolyamának gyengülése. Egy év alatt a ringit 20%-ot veszített értékéből az amerikai dollárral szemben annak ellenére, hogy a valutatartalék 13%-át felhasználták a fizetőeszköz védelmére. Datuk Dr. Mohamed Ariff professzor arra is felhívta a figyelmet, hogy a fent említett mutatók negatív változásának következtében egy esetleges pénzügyi krízissel szemben lecsökkent a kormányzat mozgástere (Ananda, 2015). **Thaiföldön Malajziához** hasonló folyamatok játszódtak le: megemelkedett az államadósság és az államháztartási hiány, a dollárral szemben csökkent a hazai fizetőeszköz értéke és vele párhuzamosan a jegybanki tartalék is. (Igaz a baht árfolyamának gyengülése nem annyira gazdasági, mind inkább a politikai okokra vezethető vissza, ugyanis 2013-2014-ben politikai válság volt az országban, de így is a valutatartalék több mint 13%-os visszaesését

⁶⁷ 2009-ben a GDP arányos államadósság még csak 41% volt, 2014-be már közel 55%.

eredményezte). Mind Malajziában, mind Thaiföldön a kormány retorikájából az derül ki, hogy meg kívánják állítani ezeket a kedvezőtlen folyamatokat, ugyanis tisztában vannak azok veszélyével, és fiskális szigorot alkalmazva mérsékelni kívánják az államadósságot elkerülve egy esetleges újabb pénzügyi krízis kialakulását.

Indonézia esetében egyelőre nem találkozhatunk olyan angol nyelvű tanulmánnyal, ami válságot vizionál (igaz megjegyzendő, hogy napi hírek között olvashatunk olyan cikkeket, amik felhívják az ország gyengeségeire a figyelmet), de ha megnézzük a gazdasági folyamatokat (figyelembe véve természetesen a struktúraváltozásokat), felfedezhetünk intő jeleket. Az ország erős valutája gyengíti termékeinek világpiaci versenyképességét és a jólét tekintetében is 2013 óta folyamatos, kismértékű csökkenés tapasztalható. Az infláció magas (6%) mértéke is aggodalomra adhat okot, amit 2013 óta szintén nem tud mérsékelni a kormány. A valuta erősödése ellenére 2011 óta folyamatosan növekszik az államadósság is, 2014-ben meghaladta a GNI-hoz viszonyított 34%-ot, ami az elmúlt három évet tekintve közel 10%-os emelkedést jelent. Valamint nem szabad megfejtenünk Japán és Kína gyengülő gazdasági teljesítményéről sem. A két ország Indonézia legfőbb kereskedelmi partnerei közé tartozik és amennyiben romlik gazdasági kibocsátásuk, az visszavetheti exportigényüket, ez által csökkentve az ország bevételeit.

5.2 Latin-Amerika

Az általam vizsgált latin-amerikai országok Délkelet-Ázsiához képest előbb, már az 1800-as évek során elnyerték függetlenségüket⁶⁸, ennek ellenére évtizedeken keresztül instabilitás jellemezte a politikai helyzetet. Argentínában 1950 és 1970 között a katonai és a polgári adminisztráció folyamatosan váltakozott, majd 1983-ig katonai junta irányította az országot. Chilében, a második világháborútól egészen Pinochet leváltásáig, az ország élén szintén katonai diktatúra volt egy rövid, átmeneti időszakot kivéve. Braziliában csak az 1980-as években tért vissza a demokrácia az 1964-es katonai hatalomátvétel után. Mexikóban 1929-től az ezredfordulóig egy párt, az Intézményesült Forradalmi Párt irányította az országot, ami azonban nem jelentett stabilitást, gyakoriak voltak a kormányellenes megnyilvánulások.

⁶⁸ Kikiáltás dátuma: Argentína 1816, Brazília 1822, Chile 1818, Mexikó 1810.

A politikai helyzet befolyásolta a gazdaság működését, és sokszor az erőteljes iparosítás következtében maguknak a gazdaságoknak a szerkezete is megváltozott, amint az látható a *Melléklet X. ábráin*. Ez nem ritkán gazdasági stagnálást vagy visszaesést is okozott. A válságok Argentína kivételével azonban nem elhúzódó, permanens válságok voltak, hanem egy-egy struktúraváltozási/torzulási időszakot zártak le, ahogy arra majd az értekezés folyamán rámutatunk. (Fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy az 50-es évek után tapasztalt erőteljes iparosítás az importhelyettesítő gazdaságpolitika második szakasza volt a térségben. Az elsöre az 1930-as világgazdasági válság után került sor, és akkoriban nem közgazdasági elméletek hatottak annak alkalmazására, hanem egyszerű, gyakorlatias okok miatt (mint például a válság kezelése, a hazai ipar fejlesztése, modernizálása) választották a kormányok. Ezzel ellentétben az 50-es évek után már elméleti alapokra építették fel azt és nem ritkán hivatkoztak a strukturalista közgazdászok (Prebisch, Furtado) nézeteire, akikről az elméleti részben már említést tettünk).

A térség részletes ismertetése előtt, meg kell, hogy jegyezzük, hogy Délkelet-Ázsiához viszonyítva más megközelítést kellett alkalmaznunk az elemzés során. Ezek az országok ugyanis eltérő arcot mutattak mind a válsághoz vezető folyamatok, mind azok kezelését illetően. Ahol közös pontokat találtunk ott felhívtuk erre a figyelmet és lehetőségeinkhez mérten törekedtünk az összehasonlító elemzésre, azonban több ponton is külön kellett ismertetnünk az egyes országokban zajló folyamatokat, azok egyedisége miatt.

5.2.1 Szerkezeti változások és torzulások

Argentína az 1900-as évek elején még a világ egyik legdinamikusabban fejlődő, legnagyobb gazdasággal rendelkező országa volt, aminek az alapja a mezőgazdaságban rejlő komparatív előnyök kihasználásán alapul. Növekedése ezen időszakban megelőzte az Egyesült Államokét és Kanadát (Mundlak, Cavallo, Domenech, 1989). Az 1929-es gazdasági világválság és az 1930-as államcsíny azonban megtörte Argentína fejlődési ütemét. Ezt követően a katonai junták által irányított kormányok importhelyettesítő gazdaságpolitikát folytattak, ami a mezőgazdaság háttérbe szorítását és az ipar megerősödését eredményezte. **Brazília**ban és **Mexikó**ban a második világháborút követően kezdett el a kormány importhelyettesítő gazdaságpolitikát alkalmazni, ami a szekunder szektor megerősödése mellett szerkezeti torzulásokat is okozott, ahogy erre a disszertáció során rá fogunk világítani. **Chile** esetében – a környező országokhoz

viszonyítva – a torzulások később, csak a 70-es évek elhibázott gazdaságpolitikájának következtében alakultak ki, és gazdasági szempontból nem is volt egy hosszasan elhúzódó állapot, azonban politikai és társadalmi oldalról vizsgálva sokkal nagyobb ára volt.

A szerkezeti változások/torzulások Argentínában, Brazíliában és Mexikóban az 50-es éveket megelőzően elkezdődtek az importhelyettesítő gazdaságpolitika következtében, és ez előbbi két ország esetében már a 60-as évek során egyértelműen felszínre kerültek az ezzel járó problémák. **Argentínában** Peron hatalomra kerülésével erőteljes államosításba és centralizálásba kezdett. A kormány kezébe került elnökségének első ciklusa alatt a franciák, illetve britek által tulajdonolt vasúthálózat, létrehozták a Kereskedelmi Támogatási/Ösztönzési Intézetet, ami a külkereskedelmet, azon belül is elsősorban az exportot hivatott koordinálni és felügyelni. Jelentős infrastrukturális beruházások történtek: bővült a vasúti hálózat, gázvezetéseket fektettek le és vízerőműveket építettek. A szekunder szektor erősödésével párhuzamosan a mezőgazdaság, illetve annak technológiai felszereltsége folyamatosan romlott, ami végül a kibocsátás csökkenését eredményezte. Az iparban és a mezőgazdaságban dolgozók közötti jövedelemegyenlőtlenségek belső feszültségeket eredményeztek, amit súlyosbított az elszabaduló infláció. A társadalmi elégedetlenség következtében végül Peront 1955-ben, katonai puccsal, eltávolították. Unagyanakkor az öt követő kormányok továbbra sem változtattak az importhelyettesítő gazdaságpolitikán, így jelentős fordulat az ország gazdasági életében a 60-as évek második feléig nem következett be.

Brazíliában az ipar fejlődéséhez az első jelentős lendületet Juscelino Kubitschek elnök Target Plan programja adta, ami meghatározta az ország fejlődési irányát 1956 és 1961 között. A tervek középpontjában Brazíliaváros felépítése állt, ami az építőipar teljesítményét pozitívan befolyásolta, de hangsúlyos szerepet kapott a tartós fogyasztási cikkek termelésének növelése a nem tartós, úgynevezett tradicionális termékek⁶⁹ előállításával szemben, az energiahálózat bővítése vízi erőművek építése által, valamint a közlekedési infrastruktúra fejlesztése. A fejlesztési tervben foglaltak végrehajtásának köszönhetően Kubitschek elnöksége alatt a brazil gazdaság évente átlagosan 8%-kal⁷⁰ növekedett a nemzeti statisztikai hivataluk adatai alapján. Argentínával

⁶⁹ Elsősorban élelmiszeripari és textilipari termékeket jelentett.

⁷⁰ A növekedés tartóssága természetesen megkérdőjelezhető volt, a politikai változások miatt azonban nem lehet egyértelműen pozitív hosszútávon fenntarthatónak vagy átmeneti, rövidtávú eredménynek tekinteni.

ellentétben nem is a társadalmon belüli feszültségek vezettek az egyébként máig egyik legnépszerűbb elnök leváltásához, hanem a Brazíliaváros építése kapcsán felmerült korrupciós vádak miatt nem választották újra 1961-ben.

A 60-as évek tehát mind a két ország számára fordulatot hozott. Felszínre kerültek az iparosítással, illetve importhelyettesítő gazdaságpolitikával együtt járó problémák, melyek középpontjában a pénzhiány, illetve ennek kezelése következtében elhatalmasodó pénzromlás állt. Ezért az újonnan hatalomra kerülő kormányok már nem a szekunder szektor megerősítését tűzték ki elsődleges célul, hanem az infláció megfékezését. **Argentínában** az 1966 és 1970 között regnáló kormány befagyasztotta 1968-ig a béreket, amit a szakszervezetekkel való tárgyalás eredményeként végre is tudott hajtani. 1966-ról 1969-re 40%-ról 10% alá sikerült szorítani a kormány az Instituto Nacional de Estadística y Censos adatai alapján. A pénznyomás helyett a tőke bevonásával és privatizációval kívánta az elnök az ország bevételeit növelni, valamint a peso árfolyamának⁷¹ leértékelésével (Smith, 1991).

Brazíliában Kubitschek elnök leváltását követően politikai instabilitás jellemezte az országot. A bizonytalanság miatt a kormányok laza fiskális és monetáris politikát alkalmaztak, ami deficités költségvetési egyenleghez és megemelkedett inflációhoz vezetett, ezért amikor Humberto Castelo Branco vette át az elnöki posztot (1964-1967) első és egyben legfontosabb feladatának tekintette az infláció megfékezését és az államháztartás rendbe tételét szigorú monetáris politikával és fiskális kiigazítással. Ennek érdekében megszüntette az alapvető fogyasztási cikkek úgy, mint a búza és az olaj támogatását, befagyasztotta a béreket és árszabályozást alkalmazott. Intézkedései gazdasági értelemben sikeresek voltak, az inflációt leszorította és a GDP a '63-as stagnálást követően ismét növekedésnek indult. A lakosság a bérfagyasztások miatt azonban elégedetlenkedett, a meghirdetett földreformok miatt a földesurak támogatását is elveszítette és végül távoznia kellett az ország éléről. Utódja, Artur da Costa e Silva a népszerűségének fenntartása érdekében enyhített azon szabályokon, amik az inflációt hivatottak alacsonyan tartani (termékek árának befagyasztása) és könnyített a vállalatok hitelfelvételi korlátozásán is. Ugyanakkor a bérfagyasztáson nem változtatott sem az állami, sem a magánszférában, ami a cégek számára lehetővé tette nagyobb haszon elérését, hiszen költségeik alacsonyak maradhattak. A vállalati szektort érintő pozitív

⁷¹ 245 dollárról 350 dollárra értékelték le a pesot Juan Carlos Onganía elnöksége alatt (Treasury Yearbooks, 1965-1968).

változásoknak köszönhetően a GDP 10%-ot meghaladó mértékben növekedett. Az infláció megfékezése érdekében hozott, átmenetileg kedvező intézkedések a 70-es évek elejére kifutottak. Ekkor már nem Costa e Silva irányította országot, hanem a halála után hatalmat magához ragadó katonai hunta és gyengekező elnökök, akik a populista politika és a nacionalizmus jegyében az importhelyettesítő gazdaságpolitikához fordultak. Braziliában a 70-es évek során megerősödött az ipar – ahogy ezt korábban ismertettük –, és egy elhúzódo szerkezeti átalakulás kezdődött meg, ami egészen a 90-es évek derekáig tartott. A gazdasági alágazatokat megfigyelve (1-3. táblázat) 1970 és 1980 között mind a bányászat és feldolgozóipar, mind az energetika és az építőipar évente átlagosan 9,4%-kal bővült. A gazdasági szektor változását lekövette a foglalkoztatás szerkezetének változása is. (A MLI indexen végzett kiugró érték vizsgálat az 1983-1984-es év során tapasztalható szektorok közötti munkaerő-áramlást kiemeli). Megnézve a teljes évtized adatsorát, azt tapasztalhatjuk, hogy évente átlagosan 2% feletti mozgás következett be az ágazatok közötti munkaerő-elosztásban. (A GDP szektorális megoszlását és a foglalkoztatás arányának változását a 4. és 5. ábra szemlélteti). A változás oka a 70-es évek során tapasztalt ipari és infrastrukturális beruházások számának megnövekedése volt, amelyek a szolgáltató szektorral szemben megerősítették a szekunder ágazatot. Az importhelyettesítő gazdaságpolitika a „klasszikusnak” tekinthető eszközöket jelentette Brazília esetében is:

- magas vámok és kvóták, kiemelten azon termékek esetében, amelyeknek helyettesítő vagy közel helyettesítő terméke volt a hazai piacon;
- a tőkejavak behozatalának szelektív korlátozása, tehát azon iparágak, amelyek megerősítését célul tűzte ki a kormány, korlátozásmentesen férhettek hozzá külföldi tőkejavakhoz;
- állami beruházások az ipar számos támogatott területén, ami Brazília esetében elsősorban az elektromos áramszolgáltatást, a telekommunikációt, olajszektor és az acélgyártást jelentette;
- export ösztönzése különböző állami támogatások, kedvezményes hitelek által (Barbosa, 1998).

Maga a folyamat a gazdasági növekedésre kedvezően hatott, a bruttó hazai kibocsátás évente átlagosan közel 8,5% volt a Világbank adatai alapján. Azonban ez a növekedés hitelből volt fenntartható, ugyanis a költségvetési hiány állandó jelenséggé vált, és külföldi forrásból tudta csak a kormány a deficitet finanszírozni. Amíg Argentínában az infláció mellett a politikai instabilitás

okozott ismételt gondokat, addig Brazíliában a Silva után hatalomra kerülő elnökök jelentős költségei következtében megnövekedett államadósság és a begyűrűző olajválság⁷².

Mexikó szerkezeti torzulásának folyamata Argentínához és Brazíliához viszonyítva eltérő képet mutatott. Ezek a folyamatok ugyanis stabil politikai környezet⁷³ mellett következtek be, ami a kedvezően alakuló gazdasági teljesítménnyel együtt sokáig elfedte a problémákat. Az 1945 és 1970 közötti időszakot a csoda időszakaként is szokták emlegetni, ami során Mexikó – a kormány importhelyettesítő gazdaságpolitikája által nyújtott védelem mellett – töretlenül tudott növekedni és fejlődni. A magas importvámok védték a hazai termelőket, ugyanakkor a kormány kiemelt figyelmet fordított a feldolgozóipar fejlesztésére, ezért kezdetben a tőkejavak behozatalára enyhébb szabályok vonatkoztak, így segítve a fogyasztók igényeinek belső forrásból történő kielégítését (Merill, Miró, 1996). A környező országokhoz hasonlóan jelentős állami beruházásokat hajtottak végre az út- és áramhálózat kibővítése, az oktatás és egészségügy fejlesztése érdekében is. Antonio Aspra 1977-ben írt egy összefoglaló értékelést Mexikó importhelyettesítő gazdaságpolitikájáról. Úgy ítélte meg, hogy a hazai kereslet megerősödése és az átmeneti külföldi kínálat hiánya kedvezően hatott a piac- és iparvédelmet szolgáló gazdaságpolitika bevezetésére, melynek első fázisában az akkori vezetés törekedett a nem tartós termékek hazai termékekkel történő kiváltására, későbbiekben pedig a tartós cikkek termeléséhez is támogatást nyújtott. Az iparosítás költségeit a külföldi árucikkek megadóztatásával, illetve az ezekből származó adóbevételekkel biztosította a kormány. Az ország számára a második világháború is kedvező gazdasági változásokat eredményezett, hiszen a háborúban álló hatalmak átálltak a hadigazdaságra és az erőforrásokat a mindennapi fogyasztási cikkekről átirányították a hadi célokot szolgáló termékek termelésébe. A mexikói piacon ezért tovább emelkedtek az importtermékek árai, ami újabb lendületet adott az importhelyettesítő termelésnek és a helyettesítő termékek gyártásának, továbbá nagyobb profitot tudtak elérni a hazai termelők is az áremelkedés következtében. A második fázisban a kormányzat bevezette az importengedélyezési rendszert, melynek keretében az importőr cégek értékesíthették a piacon áruikat, de csak akkor, ha azok tényleges összeállítása Mexikóban történt, tehát az alapanyagot, a

⁷² Brazília olajszükségleteinek 80%-át importból fedezte.

⁷³ Az Intézményes Forradalmi Párt 70 éven keresztül volt hatalmon 1929 és 2000 között és adta Mexikó elnökeit.

technológiát importálhatták az országba, de a végterméket már az országon belül kellett legyártani, előállítani. Ez a fajta piacvédelem a háború után is fennmaradt. A 60-as években egy újabb hulláma következett az iparosításnak, amikor is a teljes energia szektor az állam irányítása alá került, központi szerepet kapott a tőkejavak hazai előállítása a technológiai függőség csökkentése érdekében, az ipar szélesebb területein hajtott végre az állam beruházásokat: petrokémia, gumi- és műanyaggyártás, gyógyszeripar, kozmetikai ipar területén. Mindezek, a gazdaság növekedését hosszabb távon magasan⁷⁴ tartó intézkedések következtében az ipar GDP arányos teljesítménye 1970-re már meghaladta a 30%-ot és egyértelmű szerkezeti változást eredményezett, melyet boxplot vizsgálat is megerősített (*Melléklet IX*).

A 70-es évek azonban Mexikó életében is változást hoztak. A fejlesztések és importkorlátozások ellenére sem volt képes a kormány oly mértékben visszaszorítani a behozatalt, hogy az ne haladja meg a kivitel mértékét, és rendre folyó fizetési mérleg deficittel zárta a gazdaság az egyes éveket, illetve az évek előre hallatával a hiány egyre csak növekedett, holott az 1948-as fizetési mérleg krízis óta egyértelműen ennek jövőbeli, újbóli bekövetkezésének elkerülése állt az intézkedések háttérében. 1970-re végül a teljes külföldi adósságállomány megközelítette a 7000 millió dollárt, ez az adott évi GNI 20%-át jelentette, ami a vizsgált országok között a legmagasabb volt az ObELA⁷⁵ adatai alapján. Ezzel véget is ért a gazdasági csoda időszaka és egyre több problémával kellett megküzdenie az országnak. Tehát Mexikóban, Argentínához és Brazíliához hasonlóan az államadósság és a költségvetési deficit kezelhetetlenné válása okozta a legnagyobb gondokat, (ugyanakkor az infláció kedvezőbb alakult a térség országaihoz viszonyítva). Egységesen megfigyelhető mind a három ország esetében, hogy az alkalmazott gazdaságpolitikák következtében szerkezeti változások/torzulások alakultak ki. Argentínában és Mexikóban már a 70-es évek első felében kimutathatóak voltak a változások a Michaely/Stoikov-index alapján, Brazíliában pedig a 70-es évek második felében.

Chile Mexikóhoz hasonlóan külön említést kíván. Az országban ugyanis már a 1930-as évektől kezdődően komoly gondokat okozott az infláció, ellentétben a többi országgal, ahol jellemzően a 60-as években vált csak súlyos problémává a pénzromlás. Chilében ezért nem a térségre és a korra jellemző

⁷⁴ 1945 és 1970 között Mexikó GDP-je évente átlagosan 6%-kal növekedett. Az ipar kibocsátása pedig 1940-ről 1945-re megduplázódott és összességében 1960-ig meghatszorosodott Dale Story (1986) által összegyűjtött statisztikai adatok alapján.

⁷⁵ Observatorio Económico Latinoamericano

importhelyettesítés, hanem az infláció megfékezése állt a kormányok gazdaságpolitikájának középpontjában. Szerkezeti változásokat/torzulásokat igazából csak az 1960-es évek politikai fordulata és az ezzel együtt járó – meglátásunk szerint elhibázott – gazdaságpolitika eredményezett, melynek időszaka messze nem volt olyan elhúzódó, mint az elemzett másik három latin-amerikai ország esetében. Az 1964-es választásokat követően Eduardo Frei Montalva került az elnöki székbe, aki erőteljes iparosításba kezdett. (Megjegyzendő, hogy elődei politikájának is része volt bizonyos mértékig a szekunder szektor erősítése, de jelentős méreteket csak Montalva elnöksége alatt öltött). Kormányja a chilei rézbányákat irányító amerikai cégekben 51%-os tulajdonjogot szerzett, és annak növekvő bevétele magának a költségvetésnek a bevételeit növelte. Támogatta több új iparág (mint például a telekommunikáció és petrokémia) meghonosodását is Chilében, és az új szektorok által termelt termékek exportját is ösztönözte. A társadalmi elégedetlenség, a jövedelemkülönbségek megszüntetése és az életszínvonal növelés volt agrárreformjainak elsődleges célja. Ennek érdekében földet sajátított ki a kormány azzal a szándékkal, hogy szétossza a közösségeknek és a családoknak művelés céljából. A föld-újraosztás azonban messze elmaradt a tervezett mértéktől és a lakossági várakozástól, és még feszültséget is gerjesztett a földműves parasztok és a földtulajdonosok között, ez utóbbiak ugyanis félték, hogy elveszítik tulajdonukat (Hudson, 1994). További elégedetlenséget váltott ki a földtulajdonosok körében a földadó kivetése is, míg a felső- és középosztály körében a vagyonadó és az adórendszer progresszívvá tétele, amire azért volt szükség, hogy a jóléti és szociális kiadásokat ellensúlyozni tudja. Az otthonteremtési program, ami során a legszegényebbek számára körülbelül 250 ezer házat építettek fel, jelentős forrásokat emésztett fel. Ezt a költségvetés bevételeiből nem tudta a kormány fedezni, ezért hiteleket vett fel. A végeredménye a külföldi közepes és hosszú lejáratú hitelállomány 815 millió dollárról 2218 millió dollára történő emelkedése lett elnöksége alatt (Angell, 1991).⁷⁶ Az infláció megfékezése érdekében tett intézkedései is csak átmenetileg voltak sikeresek és 1968-tól gyors ütemben újra elkezdett emelkedni, 1969-ben már meghaladta a 25%-ot a pénzromlás mértéke. Végül az elégedetlenség Montalva leváltásához vezetett és egyben megkezdődött a szerkezeti változások/torzulások időszaka is. 1970-ben kihívóját, Salvador Allendet választották meg Chile elnökének. Allende nem változtatott jelentősen a politikai

⁷⁶ Montalva programja Chile komparatív előnyeire

irányon, inkább csak annak mértékén. Az államosítás nagyobb méretekben zajlott, jelentős béremeléseket hajtott végre a kormány és tovább növelte a szociális kiadásokat, hogy a még mindig jelentős jövedelemkülönbségeket lefaragja. Követte elődjének egészségügyi és oktatási politikáját is, ahogy a földújraosztás is része volt programjának (Ffrench-Davis, 1973). Allende a bankszektort is az állam ellenőrzése alá kívánta vonni, ezért tárgyalásos úton megegyezett a külföldi tulajdonú pénzüzetek, kompenzáció ellenében történő államosításáról. A hazai bankok szigorúbb felügyelete érdekében pedig pénzügyi szabálytalanságra, illetve munkaügyi problémákra hivatkozva avatkozott be azok működésébe. Ezzel elérte, hogy a hazai tulajdonosok is – a kialakult bizonytalanság miatt – inkább eladásra kínálták tulajdonrészüket. 1971 novemberében maga a pénzügyminiszter, Americo Zorrilla jelentette be, hogy tulajdonképpen a teljes bankrendszer az állam ellenőrzése alatt áll, ami 16 bankot és a hitelek 90%-át jelentette (Larraín, Meller, 1991). Rövidtávon az intézkedések pozitívan hatottak és a gazdaság 1971-ben 9%-kal bővült, az ipar teljesítménye 10%-ot meghaladó mértékben javult. Az inflációt is sikerült több mint a felére csökkenteni, 35%-ról 16%-ra. A Michaely/Stoikov-index alapján, ezen időszak során, a többi elemzett dél-amerikai országokhoz is viszonyítva, extrém változás figyelhető meg a gazdaság struktúrájában (ahogy a 11. táblázat adatai alapján is látható), a fent leírtaknak megfelelően az ipar javára, ami szerkezeti torzulást okozott.

11. táblázat. Michaely/Stoikov-index változása 1970 és 1980 között Chilében

Időszak	71-70	72-71	73-72	74-73	75-74	76-75	77-76	78-77	79-78	80-79
NAV	0,030	0,009	0,032	0,080	0,109	0,040	0,037	0,022	0,010	0,006

Forrás: A Világbank adatai alapján saját számítás, 1970-1980

5.2.2 Válságos évtizedek

Az importhelyettesítő gazdaságpolitika, ami Latin-Amerikában egyet jelentett az erőteljes iparosítással, mindegyik vizsgált országban szerkezeti változásokat/torzulásokat eredményezett. A kormányok államosítása, az állam irányította beruházások, olyan irányba befolyásolták a gazdaságok fejlődési irányát, ami végül válságokat eredményezett. A vizsgált országok közül a szerkezeti változások/torzulások, pontosabban azok során felhalmozódott adósságállomány, a '70-es években először Chilében okozott válságot, majd Argentínában, a '80-as években pedig Brazíliában és Mexikóban.

Chilében Allende kormánya által végrehajtott gazdaságpolitikai fordulat emésztett fel jelentős forrásokat. Az ipari vállalatok kisajátítását a tartalékokból finanszírozták, míg a kisajátított cégek adósságának átvállalását közepes és hosszú lejáratú külföldi hitelekkel, ami az államadósságot jelentős mértékben megemelte. 1973-ra tarthatatlanná vált a rendszer, az infláció ismét meghaladta a 100%-ot, az ipar teljesítménye 7%-kal zsugorodott, a költségvetési hiány pedig meghaladta a GDP 20%-át. Végül politikai és gazdasági válság tört ki az országban 1973-ban.

Chiléhez hasonlóan **Argentínában** is egy politikai változás áll a 80-as évek válságának hátterében. Amikor Allende-t eltávolították a hatalomból Chilében, akkor tért vissza spanyolországi száműzetéséből Peron, aki bár rövid ideig vezette (ismételten) az országot, de felesége, Isabel Peron egészen az 1976-os katonai puccsig hatalmon volt. Kezdetben Peron személye és pénzügyminiszterének, Ber Gelbardnak a sikeres stabilizációs programja az argentin gazdasági mutatók kedvező változását eredményezte, ami Isabel első két évében is fenntartható volt. Az infláció elleni küzdelem része volt az árak befagyasztása, az adók emelése és a bérek rögzítése. Ezek rövidtávon eredményesek voltak, azonban hosszabb távon problémákat okoztak a kínálati oldalon. Egyes termékek piacán hiány mutatkozott és ez kihatott a külkereskedelemben is, aminek egyensúlya felborult és 1975-ben deficitese külkereskedelmi egyenleget eredményezett. Az ezt követő fiskális és monetáris politikai lazítás már nem volt elégséges a válság elkerüléséhez. A fizetési mérleg gondok, az infláció, a reálbérek csökkenése, az Európai Gazdasági Közösség Argentínát érintő kedvezőtlen agrárpolitikája és az első olajválság végül a kibocsátás folyamatos csökkenéséhez vezetett.

Braziliában az olajválság következtében egyre nőttek a költségvetésre rótt terhek, a folyó fizetési mérleg pedig tartósan deficitessé vált. Ezek együttesen az államadósság további emelkedéséhez vezettek, ami Geisel⁷⁷ elnöksége alatt több mint duplájára nőtt, meghaladva az 50 millió US\$-t. Végül a gazdaságpolitika fenntartását finanszírozó hitelállomány a második olajválságot követően már Joao Figueiredo⁷⁸ elnöksége alatt válságot eredményezett.

Mexikóban is az első olajválság⁷⁹ jelentette a gyújtópontot. A kormány törekedett a kedvezőtlen gazdasági folyamatok ellensúlyozására és lazított az

⁷⁷ Brazília 29. elnöke 1974. március 15 és 1979. március 15. között.

⁷⁸ Brazília 30. elnöke 1979. március 15. és 1985. március 15. között.

⁷⁹ Az első válság még olajimportörként érte az országot, a második – több felfedezett olajlelőhelynek köszönhetően – már exportörként. Indonézia esetén, azonban már láthattuk, hogy a különbség a

importkorlátozáson, pénzügyi támogatást biztosított az exportőröknek és adó-visszatérítésben részesítette őket; ugyanakkor a késztermékek importkorlátozásán szigorított. Ennek ellenére Mexikó sem tudta elkerülni a valuta leértékelését és a fizetési mérlegegyensúly romlást. A költségvetési deficit pedig eddig nem látott méreteket öltött, 1975-ben elérte a GDP 10%-át, az infláció meghaladta a 20%-ot, és az ösztönző eszközök ellenére a folyó fizetési mérleg deficitje elérte a bruttó kibocsátás 5%-át. 1976-ban pedig a peso leértékelése annak összeomlását eredményezte. Az adósságválságot ekkor még mindig el tudta kerülni a kormány két oknak köszönhetően. 1976-ban az akkori elnök, Lopez Portillo megállapodott az IMF-fel egy stabilizációs programról. Másrészt több kisebb és egy óriási olajmezőre bukkantak a 70-es évek során, amiknek a kiaknázása az évtized második felében kezdődött⁸⁰ és ezek jelentős bevételi forrást jelentettek Mexikó számára (főleg a második olajválság idején), olajimportőrből újra exportőrré válhatott. Az olajkrízis enyhülése azonban (Indonéziához hasonlóan) ismételten felszínre hozta a gondokat. Az olajválság idején a kormány nem fordított megfelelő figyelmet a nem olajból származó exportkereskedelem támogatására, az ugyanis a világpiacon kereslet visszaesésével párhuzamosan csökkent. Figyelmet kívül hagyta a nemzetközi kamatlábak emelkedését is, ami következtében a dollár árfolyama növekedett, és ez által Mexikó adósságszolgálati terhe is megnőtt, ami megnehezítette az adósság visszafizetését, az olajválság után pedig egyenesen fizetéképtelenné tette az országot. A kormányzati kiadások is megemelkedtek, a költségvetés hiánya 1981-ben elérte a 14,7%-ot és az államadósság is meghaladta a GDP 40%-át. Végül 1982 augusztusában a Mexikói pénzügyminiszter bejelentette, hogy országa nem tud eleget tenni az aktuális törlesztési kötelezettségének (FDIC, 1997).

Az első két ország – Chile és Argentína –, ami gazdasági gondokkal szembesült, nemcsak a válság kirobbanásának körülményeiben mutatott hasonlóságot, hanem az ahhoz vezető út is több közös vonással rendelkezett. **Chile** esetében nagyon sok tanulmány foglalkozik az 1982-es válsággal (Harberger, 1982; Diaz-Alejandro, 1985; Remmer, 1991), de annál kevesebb a 1972-1975 közötti recesszióval, ami megítélésem szerint a 70-es évek előtti,

válság begyűrűzése között volt csupán az importőrök és exportőrök között. Azon országok, melyek behozatalra szorultak, az áremelkedés miatt kerültek nehéz helyzetbe; míg azoknak az országoknak, akik a világpiacon eladóként jelentek meg (és nem vettek részt az arab-izraeli konfliktusban) a válság lecsengését követő olajárcsökkenéssel és az ennek következtében visszaeső bevételek jelentette gondokkal kellett megküzdeniük.

⁸⁰ Látható is a IX. Melléklet Mexikót bemutató ábráján, hogy a 70-es évek során folyamatosan emelkedett az ipar GDP arányos kibocsátása.

illetve Allende elnöksége alatt bekövetkezett szerkezeti torzulások következménye. Maga az 1982-es válság már csak a Pinochet féle reformok következménye. Egyrészt a változások túl gyorsan, túl drasztikusan történtek (ha megfigyeljük az 1-3. táblázat adatit is láthatjuk, hogy a gazdasági alszektorokban a 70-es évek során milyen nagyarányú az eltérés a kibocsátás maximum és minimum pontjai között), ez által nagy nyomást gyakoroltak a lakosságra és annak jólétére. Másrészt a privatizáció nem volt teljes körű, aminek a következtében nem szűntek meg teljes mértékben a gazdaságban bekövetkezett torzulások, ahogy erre a későbbiekben rávilágítunk. 1973-ban, amikor a politikai válságot követően Pinochet került hatalomra, radikális gazdaságpolitikai fordulat következett be a „chicagói fiúk” tanácsára. A korábbi importhelyettesítést és államosítást felváltotta a szabad piac, a privatizáció és a liberalizmus. Hasonló jellegű változások valószínűleg a többi államhoz hasonlóan a 70-es évek végén a 80-as évek elején egyébként is bekövetkeztek volna, amikor már tarthatatlanná válik az állandó költségvetési és folyó fizetési mérleg hiány, valamint az államadósság, a katonai puccs azonban előrébb hozta a reformokat. Allende elnökségének következtében az ipar GDP arányos részesedése 39%-ról 49%-ra növekedett, míg Pinochet hatalomra kerülését követően 1975-re visszaesett 38%-ra, tehát a 11%-os GDP csökkenés nagymértékben az ipar visszaesésének volt köszönhető. Ezen változás jól mutatja, hogy milyen hatást gyakorolt a gazdaságra a strukturális kiigazítás. A gazdaságpolitika irányítói abban bíztak, hogy a piaci mechanizmusok hatására ki fog alakulni az egyensúly a gazdaságban, megváltozik a feldolgozóipar szerkezete az ország komparatív előnyeinek megfelelően és ez által versenyképesebb lesz a világpiacon. A szakértők azonban tévesen ítélték meg az új egyensúly kialakulásának az árát, a visszaesés még őket is meglepte. Számos ipari alszektor termelése – mint például a vegyipar, üvegyártás, közlekedési eszközgyártás – a vártnál nagyobb mértékben esett vissza, ami magával vonta a tervezett exportbővülés elmaradását is (Bartók, Onodera, 2007). Az export elmaradásának másik oka a túlértékelt valuta volt, ami a csúszó leértékelések ellenére sem tükrözte az escudo tényleges árfolyamát. A Világbank adatai alapján 1975-ben mindössze 2,35%-kal bővült a kivitel az előző évek viszonyítva, ami messze elmaradt az 1974-es 46%-os növekedéstől. Ugyanakkor a várakozásokkal ellentétben az import nem esett vissza számottevő mértékben az 1975-ös válságot leszámítva és egészen 1982-ig meghaladta az exportot is, ami negatív külkereskedelmi mérleget eredményezett és rontotta a folyó fizetési mérleget. Kitekintve Délkelet-Ázsiára, az 1997-es válságot követően, ott például egyértelműen visszaesett a krízis hatására az import, míg az exportból származó

bevételek a leértékelt valutának köszönhetően növekedtek, ami hozzásegítette a gazdaságokat a regenerálódáshoz. Tehát Chile ettől a „segítségől” elesett, külkereskedelme nemhogy nem növelte az ország bevételeit, de még pénzkiáramlást is eredményezett. A kereskedelem liberalizálásának ellenére a nem megfelelően megválasztott árfolyam(politika) következtében továbbra is fennmaradt a torzult szerkezet.

Argentínában Peron által 1973-ban meghirdetett Három Terv, illetve annak fő eleme, az ipar megerősítése, eredményezte a szektor GDP arányos részesedésének megemelkedését, ami a korábban említett nemzetközi folyamatokkal együtt 1974 és 1975 között komoly szerkezeti vártlozáshoz/torzuláshoz vezetett a Michaely/Stoikov index alapján, amit az SPSS programmal végzett kiugró érték vizsgálat is megerősített. Az ipar kibocsátásához viszonyítva mind a mezőgazdaság, mind a szolgáltató szektor teljesítménye jelentősen eltolódott (Melléklet X. ábrája is mutatja). A szerkezeti átalakulások természetesen nem egyik évről a másikra zajlottak le, egészen 1979-ig megfigyelhető volt a folyamat és bár az 1981-1982-es válságot tekinthetnénk a lezárásának, de meglátásunk szerint, az csak a problémák felszíni kezelését jelentette és nem oldotta meg az igazi gondokat, melynek következménye lett a több mint egy évtizedig tartó, 1990-ben kitört válság. (Chile esetében is valójában két egymást követő válság volt szükséges a szerkezeti átalakulásokat követően kialakuló torzulások kezeléséhez, azonban az ország kedvezőbb gazdasági helyzetének köszönhetően a második válság kezeléséhez két év elegendőnek bizonyult). Chiléhez hasonlóan, az 1980-1982-es válság kirobbanásának gyújtópontja a piaci nyitás volt, ami mind a külkereskedelem, mind a tőkepiacok oldalán megfigyelhető volt. Ahogy korábban már említettük, a külkereskedelem egyenlege a korábbi pozitívumból negatívba fordult, az export bővülése elmaradt a behozatal növekedésétől. A tőkepiacok megnyitása pedig egyenesen oda vezetett, hogy az egyébként is instabil pénzügyi rendszer összeomlott. Az importhelyettesítő gazdaságpolitika mellőzése, a protekcionizmus megszüntetése negatívan érintette a teljes ipari szektort, egyes iparágak csődbemenetelét eredményezte, eliminálva ez által a korábban alkalmazott importhelyettesítő, iparosítást erősítő gazdaságpolitika eredményeit (Palotás, 2003). Ezzel nem azt kívánjuk sugallni, hogy a nyitás önmagában egy a gazdaságra ártalmas folyamat lett volna, hiszen – ahogy a későbbiekben majd bemutatjuk – Mexikó esetében pozitív változásokat hozott az élénkülő külkereskedelem által. Argentína esetében azonban a nyitással párhuzamosan a gazdaság nem alkalmazkodott a

megváltozott világgazdasági környezethez⁸¹, állandó küzdelemmé vált számára az új kihívásoknak történő megfelelés, amit nehezített az instabil politikai hatalom (Klaus, 2009). Végül, de nem utolsó sorban a nemzetközi piacok kedvezőtlen változása is hozzájárult a válság kitöréséhez, hiszen az az egész világot érintő adósságválság volt, ami a fejlett országokban is stagnálást okozott.

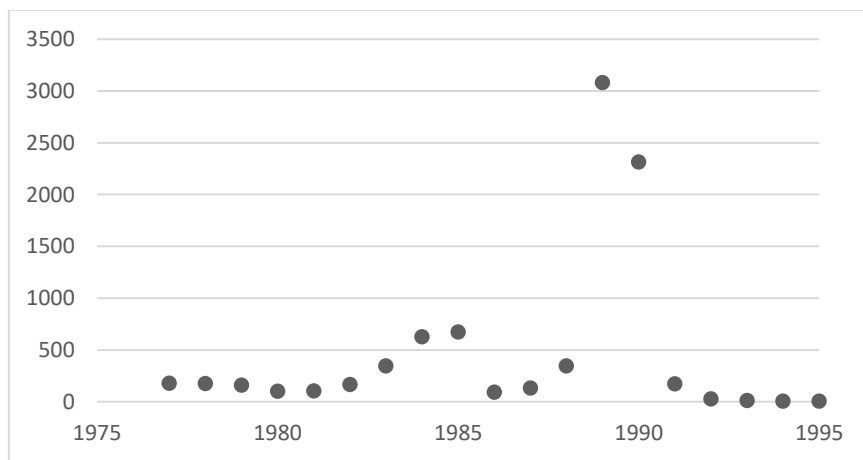
Szintén hasonlóságot mutatott a két ország az államadósság, az inflációs gondok és az árfolyamproblémák tekintetében. (Chilében az 1973-as visszaesés során ezek nem kerültek a felszínre, sőt az 1975-ös mélypontot követően, amikor is a gazdasági visszaesés elérte a 11%-ot, úgy tűnt, hogy az ország végre növekedési pályára állt. 1982-ig „gazdasági csodának” tekintették az évi átlagos 6,8%-os növekedést. A gazdasági csoda azonban nem jelentette a gondok megszűnését, csak elfedte azokat. Ahogy French-Davis (1979) is megállapítja tanulmányában ez a gyors növekedés csupán az exportnak, illetve az exportra termelő ágazat kibocsátás-növekedésének volt a következménye, amihez hozzájárult a gyenge valuta is). **Chilében** az államadósság megemelkedését a gazdasági csoda „fenntartása” eredményezte, amit csak külföldi hitelfelvétellel tudtak biztosítani (Rosenfeld, 1994). Ez természetesen az ország eladósodásához vezetett (1981-ben a teljes külföldi adósságállomány elérte a GDP 50%-át (Edwards, 1982)), és a pénzügyi spekulációval együtt egy gazdasági buborékot kialakulását eredményezte, ami 1982-ben ki is durrant. Megjegyzendő, hogy ez az adósságválság nem egy „klasszikus” adósságválság volt, hiszen itt – Argentínával ellentétben – nem maga a kormány, hanem a gazdaságban működő vállalatok adósodtak el és egyesek csődbe is mentek, ahogy azt említettem példaként a mezőgazdaságban. Tehát e cégek adósságáért a kormányt nem lehetett felelőssé tenni és az adósság visszafizetését sem lehetett rajta számon kérni.

Argentínában a katonai junták nem tudtak megbirkózni a folyamatosan növekvő költségvetési hiánnyal, amit külföldről felvett hitelekkel próbáltak kipótolni. Ennek következtében a GDP arányos adósság 1979 és 1982 között megduplázódott, 30,2 milliárd dollárról 60,3 milliárd dollárra emelkedett a Világbank adatai alapján, míg a tartalékok 10,1 milliárd dollárról 3 milliárd dollárra csökkentek. A gazdasági mutatók negatív változása ellenére a 70-es évek végén továbbra sem menekült a tőke az országból, épp ellenkezőleg, tőkebeáramlás volt tapasztalható. Ez a térség más eladósodott országai esetében,

⁸¹ Második olajválság, adósságválság, általános világgazdasági megtorpanás, új technológiai forradalom.

mint Brazília vagy Chile azonban nem volt megfigyelhető. Dornbusch és Pablo (1989) meglátása szerint ennek háttérében az argentin cégek külföldi tőkebefektetései állhattak. A válság következtében e vállalatok kintlévőségeiket hazavitték Argentínába, hogy ellensúlyozni tudják a válság negatív hatásait, amik a statisztikai adatokban tőkebeáramlásként jelentek meg. Ezt megerősíti azon tény is, hogy 1979-ben még a vállalatok kintlévősége elérte a kormányzat adósságának 50%-át, tehát jelentős tartalékokkal rendelkeztek.

Szintén gondot jelentett mind a két országban az elszabaduló infláció, ami nemcsak a reálgazdaságra hatott negatívan, de a lakosság életkörülményeit is súlyosan nehezítette. **Chilében** Allende elleni egyik legnagyobb kifogás közvetlenül a megbuktatása előtt mért 286%-os infláció volt, ezzel szemben Pinochet hatalomra kerülését követően az árszínvonal romlása meghaladta az 500%-ot is és a 80-as évek során is többször átlépte a 30%-ot a Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai alapján. **Argentínában** 1975-től kezdve állandó problémává vált az infláció, nem ritkán átlépte a 100%-ot is a fogyasztói árindex gyengülése, amit a kaotikus politikai és ebből kifolyólag kiszámíthatatlan gazdasági élet tovább rontott és 1984-ben a CPI értéke már meghaladta a 600%-ot is, ami még így is elmaradt az igazi mélyponttól. 1990-ben ugyanis a Világbank adatai alapján az infláció 3000% feletti volt, amint a 23. ábrán is látható.

27. ábra. Fogyasztói árindex változás 1975 és 2000 között (%).

Forrás: Világbank

Chilében a kormány külső segítséget kérve a 80-as évek válságát gyorsan és hatékonyan kezelte. Ahogy korábban említettük nem maga az állam, hanem a vállalatok voltak eladósodva, ezt az eladósodást azonban képtelenek lettek volna

kezelni, ezért a kormány felismerve magának a gazdaságnak az érdekeit, (ami a hitelek visszafizetését jelentette) segítséget kért az IMF-től, és garanciát vállalt a hazai piaci szereplők adósságainak visszafizetésére. A döntést maga a Valutaalap is üdvözölte, ami álszent dolog volt a szervezet részéről, hiszen az a szabadpiaci elveket hirdette (és hirdeti napjainkban is) és ez alapján a cégeket hagyni kellett volna csődbe menni, a hitelezők pedig veszteségként könyvelhették volna el vissza nem kapott hiteleiket. De természetesen az IMF által nyújtott segítségből nem a chilei kisvállalkozások részesültek elsősorban, hanem a nagy konglomerátumok és nemzetközi bankok, míg a hitelért cserébe elvárt megszorítások pont, hogy a szegényebb rétegeket sújtotta. Példaként említi Rosenfeld (1994) a munkanélküli segélyek összegének csökkentését, ami nem haladhatta meg a GDP 1,5%-át, és ezen 600 ezer embernek kellett osztoznia. A gazdaság számára a segítséget a hitelkiváltások és a valuta leértékelése jelentette, melynek köszönhetően, az exportra termelő vállalatok ismét megerősödtek és 1984-ban már gazdasági növekedést ért el az ország, lassan visszatért a belső fogyasztás is a válság előtti szintre a munkanélküliség folyamatosan csökkenése következtében.

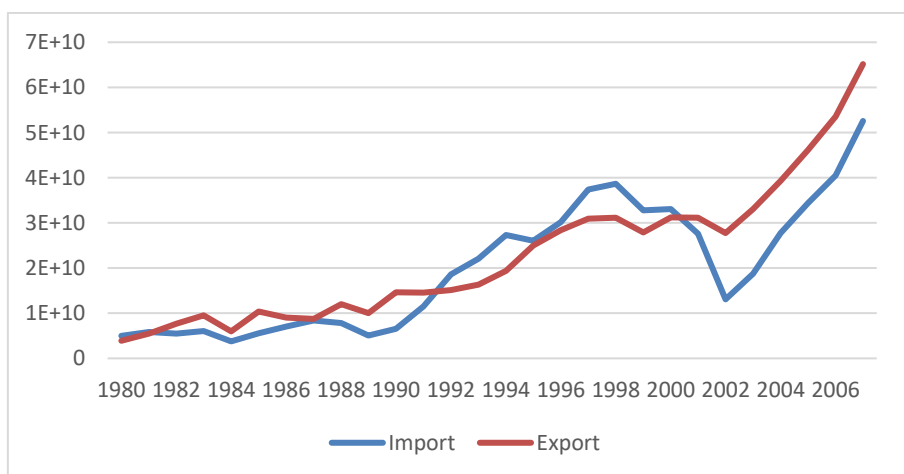
Chilével ellentétben **Argentína** nem tudta ilyen hatékonyan kezelni a válságot (a helyzetet nehezítette a Falkland-szigeteki konfliktus is)⁸² és elhúzódó recesszió lett annak eredménye. Miután a gazdasági és politikai kudarc egyértelműen a katonai kormány csődjét jelentette, ez lehetőséget adott az ország demokratizálódására. A demokrácia azonban nem jelentett politikai stabilitást, a válságkezelő intézkedések ugyanis nem bizonyultak hatékonyak, a megszorítások pedig társadalmi elégedetlenséget váltottak ki. 1990-re a külső államadósság elérte a GNI 93,3%-át, a gazdaság kibocsátása évről évre csökkent, a munkanélküliség az 1987-es 5,3%-ról 1989-re 7,3%-ra emelkedett. Az ipar teljesítménye oly mértékben zuhant vissza, hogy a Michaely/Stoikov-index is az SPSS programmal végzett elemzés során kiugró értéket mutatott a teljes vizsgált idősorhoz viszonyítva. Az ipar GDP arányos kibocsátása ugyani az 1989-es 42,35%-ról 1990-re 36,02%-ra zsugorodott a szolgáltató szektor javára. (A

⁸² A konfliktusban Argentína maradt alul, és agresszív fellépése miatt elhidegült mind az Egyesült Államoktól, mind az Egyesült Királyságtól, ezért a továbbiakban – a gazdasági miniszter céljai ellenére – sem számíthatott segítségre a két országtól, és az Európai Gazdasági Közösség is úgy döntött, hogy minden további nélkül megtiltja az argentin termékek importját (Boughton, 2001). A konfliktus kezdetekor mind az Egyesült Királyság, mind Argentína azonnal befagyasztott minden pénzügyi mozgást a két ország között. Az Egyesült Államok pedig felfüggesztette az Export-Import Bank és a Commodity Credit Corporation által nyújtott kereskedelmi támogatásokat (Boughton, 2001).

mezőgazdaság hozzájárulása a bruttó hazai össztermékhez 1989-ben 9,62%-volt, ezt követően tartós csökkenést mutatott egészen az ezredfordulóig).

A gazdaság ilyen állapotában a nemzetközi közösséget is meglepte a peronista elnök neoliberais válságkezelési intézkedéscsomagja, ami magában foglalta a külföldi tőke és áruforgalom liberalizálását és az állami bevételek növelése érdekében meghirdetett privatizációt. Az 1991-ben elfogadott Konvertibilitási Törvény értelmében a peso árfolyamát rögzítették egy-egy arányban a dollárhoz és a Központi Bank minden felhatalmazást megkapott annak érdekében, hogy fenn is tudja tartani ezt az árfolyamot. A valuta értékének stabilizálása azonnali, pozitív hatást gyakorolt az inflációra, ami az 1990-es 2314%-ról 1995-re 3,4%-ra esett vissza, majd az ezt követő években 1% alá süllyedt. Ugyanakkor a gazdaság mind 1991-ben, mind 1992-ben 10% feletti bővülést mutatott, 1993 és 1994 során pedig 5% felettit. A gazdaság regenerálódását és az argentin „csodát” a washingtoni konszenzus is segítette, amit 1989-ben kötöttek, és amely értelmében sikerült az ország államadósságát a hitelezőkkel a tényleges piaci értékre csökkenteni – erre azért volt szükség, mert az államadósság a valuta gyengesége miatt elszakadt valós értékétől (Bambaci, Saront, Tommasi, 2002). Szintén az adósságszolgálat könnyítését jelentette a Brady-terv, ami a külföldi magánbanki adósság átütemezését tette lehetővé. A csoda azonban csak átmenetinek bizonyult. A stabil árfolyamnak és tőkepiacnak, valamint a liberalizált kereskedelempolitikának azonban volt egy hátránya. Megnövekedett az importtermékek iránti kereslet, míg az exportbővülése ennek mértékétől elmaradt és a külkereskedelmi egyenleg deficitjéhez vezetett, ami jelentős mértékben hozzájárult a folyó fizetési mérleg negatívumához (ahogy azt a Melléklet XI táblázata is mutatja). Kezdetben a tőkeáramlás ellensúlyozta a negatívumot, azonban a Tequila-válság begyűrűzése, az ázsiai és az orosz válság, a fejlett országok fejlődő országokba irányuló tőkekihelyezéseinek mérséklődése nyomást helyezett az argentin gazdaságra, és a konvertibilitási törvény által meghatározott rendszerre (Beker, 2016). Ugyanakkor a kormánynak meg kellett felelnie a hitelezők és a Valutaalap követelményeinek is, amelyeket az adósság átütemezéseért cserébe támasztottak az országgal szemben. A gazdasági „csoda” korszakának 1995-ben vége is szakadt, a bruttó hazai kibocsátás közel 3%-kal esett vissza. Ekkor nemcsak válságba, hanem már depresszióba süllyedt az ország, melynek mélypontját a 2002-es közel 11%-os visszaesés jelentette. A gazdaságban kaotikus állapotok lettek úrrá, számos kvázipénz jelent meg az argentin piacon, mint például a petrones, huarpes, locales, stb. (Catan, 2002). Az ország egy spirálba került, ahonnan kiutat a 2002-ben megválasztott Duhalde

programja jelentette, melynek értelmében felfüggesztette az elnök a rögzített árfolyamot, és bár a hazai valuta értéke rövid időn belül negyedére esett vissza, ez sikeresen mérsékelte a korábban exportot meghaladó importot (28. ábra szemlélteti a visszaesés mértékét), másrészt az exportból származó bevételeket növelte, ami az elmúlt években tartósan deficitese külkereskedelmi egyenleget szufficitessé tette. Ez az időszak a gazdaság életében is fordulópontot jelentett és 2003-tól kezdődően ismét növekedett az ország kibocsátása. Ahogy Chile esetében az 1972-75-ös válság zárta le a szerkezeti torzulásokat, úgy Argentínában a 2001-2002-es visszaesés tett pontot a folyamat végére. Ebben az időszakban olyan drasztikus változások következtek be a reálgazdaságban, amik kihatottak a gazdaság szerkezetére is és a 70-es évek erőteljes iparosítását, illetve az által okozott szerkezeti változásokat/torzulást végre sikerült a gazdaságnak korrigálnia, és ekkor tudott visszatérni a növekedési pályájára, nem véletlenül beszélhetünk elvesztegetett évtizedekről az ország életében, és nem csak egy-egy válságidőszakról. Ezen feltételezésünket megerősíteni látszanak munkaerő piaci vizsgálataink is. A módosított Lilien-index a 90-es évektől kezdve jelentős változásokat mutatott az argentin foglalkoztatás szerkezetében. 1990-ben 3,5% felett volt a változás, majd 1991-ben és 1993-ben 2% feletti mozgás volt megfigyelhető az egyes szektorok foglalkoztatási arányában, csakúgy, mint 1998 és 2000 közötti is. Ezt követően azonban egyértelmű megszűntek az ingadozások és 1% körül stabilizálódott a változás, ami szükséges is a gazdaság normál működéséhez, a szektorok közötti „egészséges” munkaerő áramláshoz.

28. ábra. Argentína exportjának és importjának változása 1980 és 2007 között US\$-ban

Forrás: Világbank adatbázis, 1980-2007

Mexikóban és Brazíliában a válság később jelentkezett és több szempontból is eltért Argentínától és Chilétől, a háttérben rejlő okok azonban hasonlóak voltak: importhelyettesítő gazdaságpolitika-iparosítás, infláció, költségvetési hiány, államadósság, árfolyamproblémák. **Brazíliában** az erőteljes iparosítás belső egyensúlytalanságot eredményezett, ami végül külső egyensúlytalansághoz vezetett, ahogy a korábban bemutatott országok esetében is ezt láthattuk. 1970-ben a GNI arányos külső államadósság még csak 14,3% volt, 1975-ben már 22,5%, 1980-ra pedig már elérte a nemzeti össztermék 31,7%-át és a válság következtében (a valuta folyamatos gyengülésével együtt) a mélypontra, 1983-ban már az 50%-ot is meghaladta. A gazdaságpolitika egyik kulcseleme, az import helyettesítése is sikertelennek bizonyult, ami további pénzkiáramlást eredményezett a nem ritkán negatív külkereskedelmi egyenleg következtében. A többi vizsgált országhoz hasonlóan, problémát jelentett a 70-es évek közepétől az infláció is. Már 1974-ről 1979-re 45%-os pénzromlás volt megfigyelhető, majd a következő 1983-ra elérte a 100%-ot. Végül a válságot követően, a 90-es évek során az infláció hiperinflációba fordult. Az áremelkedés háttérében elsősorban a tervezésért felelős miniszter gazdaságpolitikai elképzelései, illetve azok megvalósításához használt eszközök álltak. A valuta leértékelése az import jelentős drágulásához vezetett, ami azonnal inflációt idézett elő a hazai piacon. Másrészt a kormány⁸³ a gazdasági növekedést mindenek fölé helyezte és ennek fenntartása érdekében a pénznyomástól sem zárkózott el, ami az államadósság és a támogatáspolitikai⁸⁴ finanszírozását biztosította. Ez tovább rontott az árszínvonalon és végül az olaj világpiaci árának emelkedése is begyűrűzött a hazai piacra (Meltzer, 1992). A helyzetet a kormányzat számára a Mexikói válság és a nemzetközi adósságválság tette végképp kilátástalanná, ugyanis 1982-t követően Brazília nem tudott újabb hitelekhez jutni a nemzetközi banki közösségtől, és az IMF-hez kellett fordulnia a jelenlegi hiteltörlesztési kötelezettségeinek teljesítése és a gazdasági fejlődés fenntartása érdekében (Cline, 1984). Az IMF segítsége azonban hatástalan volt, a környező országokban bekövetkezett politikai változások és a hazai gazdasági környezet változásának következtében 1985-ben a katonai diktatúra megbukott és demokratikus választásokat tartottak az országban. A társadalom számára kedvező változás ugyanakkor megnehezítette a válságkezelést, hiszen egy új politikai-társadalmi

⁸³ Antonio Delfim Nettó tervei alapján, aki mind Ernesto Geisel (1974-1979), mind Joan Figueredo (1979-1985), elnöksége alatt a kormányban több miniszteri posztot is betöltött.

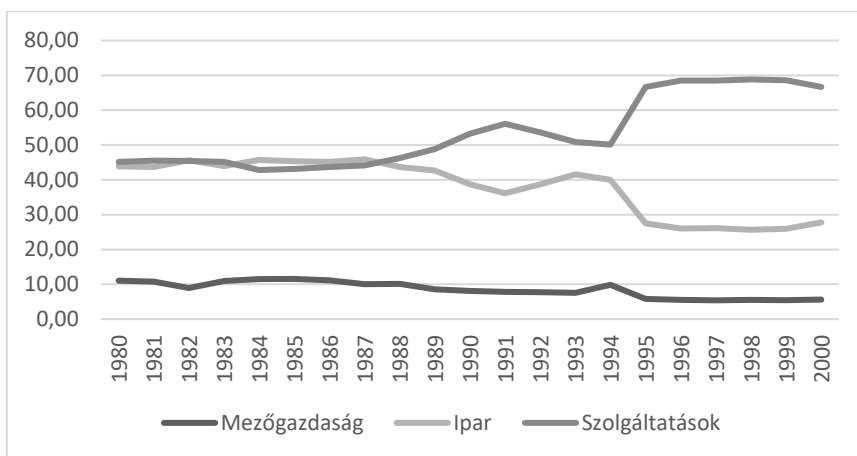
⁸⁴ A korábban már említett exportösztönzés és hazai ipar erősítése érdekében nyújtott támogatást Delfim a mezőgazdaság, az energetika, telekommunikáció és az acélgépgyártás területén.

rendszert kellett kiépíteni. (A bizonytalanságra jó példa, hogy 1986 és 1994 között 8 különböző pénzügyminisztere volt az országnak, hét stabilitási tervet készítettek és hatszor cserélték le a valutát (Rocha, 2000)).

Braziliában a válságot, illetve a válságos éveket – Argentínához hasonlóan – „elvesztegetett” évtizednek nevezi a szakirodalom, azonban meg kell, hogy jegyezzük annak súlyossága és elhúzódása elmaradt a szomszéd ország visszaeséshez viszonyítva. 1986-ban az argentin mintát követve az új, demokratikusan megválasztott kormány meghirdette a Cruzado tervet, ami a valuta stabilizálását és az infláció megfékezését tűzte ki célul, majd annak sikertelensége után további négy tervet állítottak össze, melyek közül az 1994-es Reál terv⁸⁵ volt az, amivel sikerült megfékezni az árszínvonal állandó, nagymértékű megemelkedését és a valuta instabilitását. A terv sikerét a javuló versenyképességi körülmények és a világpiaci változások is segítették. Az állandó inflációnak és a bérek leszorításának következtében a munkaerő költsége lecsökkent, ami kedvezően hatott a feldolgozóiparra. Szintén pozitív változást eredményezett az újabb technológiai fellendülés, ami a 90-es évek elején vette kezdetét. 1993-ban az ágazat kibocsátása 9,3%-kal nőtt, 1994-ben 8,1%-kal, 1995-ben pedig 4,9%-kal a Világbank adatai alapján. A gazdaság szerkezeti torzulásainak letisztulása 1988-ban már megkezdődött, amikor is ismételten a szolgáltató szektor lett a legnagyobb kibocsátó ágazat, azonban tényleges megerősödése csak a 90-es évek liberalizációs reformjai után figyelhető meg, ami a kereskedelem mellett érintette a pénzügyi nyitottságot és az állami tulajdonú cégek privatizálását is. A változás olyan kiugró mértékű volt, hogy még az erre irányuló statisztikai vizsgálat is extrém nagyságúnak ítélte a Michaely/Stoikov-indexben 1994 és 1995 közötti adatai alapján, amit a 29. ábra is jól szemléltet. Ebben az időszakban a foglalkoztatás szerkezetére vonatkozó adatok hiányosak, azonban csak egy-egy év adatsora nem áll rendelkezésre, így még alkalmasnak ítéltük azokat a szerkezeti változások vizsgálatára és megállapíthattuk, hogy közel azonos időszakban történtek változások a szektorok munkaerő-megoszlása között. 1990-ről 1992-re az ágazatok közötti munkaerőarány 6,7%-os változást mutat a módosított Lilien-index alapján, ami egybeesik az 1990-es gazdasági visszaeséssel, melyet a 70-es és 80-as évek során bekövetkezett szerkezeti torzulások következményeként ítélünk meg. Míg az 1994 és 1995 közötti

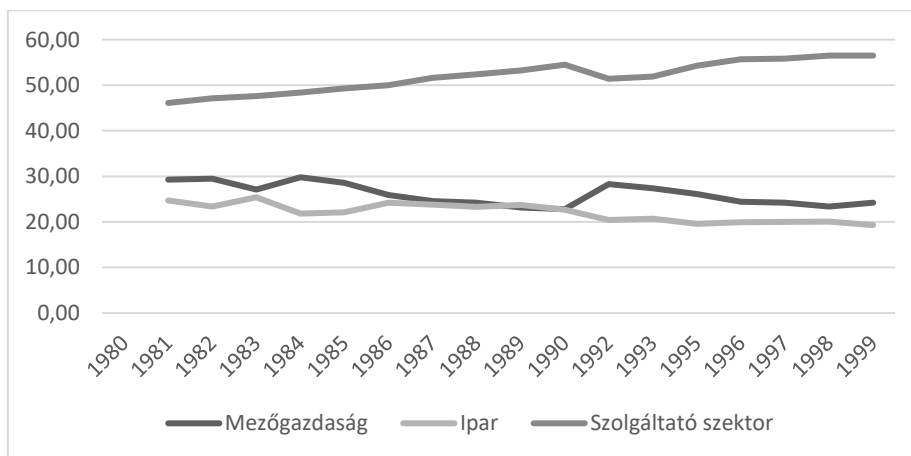
⁸⁵ Három fázisban valósították meg a tervet. Az első fázisban a fiskális deficitet rendezte a kormány, a második lépésben az új valuta bevezetéséhez szükséges feltételeket készítették elő és biztosították azokat, a harmadik fázisban pedig magának az új valutának, a reálnak a bevezetése történt meg.

folyamatok lényegében nem okoztak szerkezeti változásokat, csak a GDP arányos kibocsátás mértéke tolódott el, amit megerősít a foglalkoztatás szerkezetének stabilitása is. Az MLI index ezen időszakban legfeljebb 2%-os ingadozást mutat, amit nem tekinthetünk jelentős elmozdulásnak. A 30. ábra a foglalkoztatás szerkezetének változását ábrázolja 1981 és 1999 között.

29. ábra. A gazdasági szektorok GDP arányos részesedése Braziliában 1980 és 2000 között.

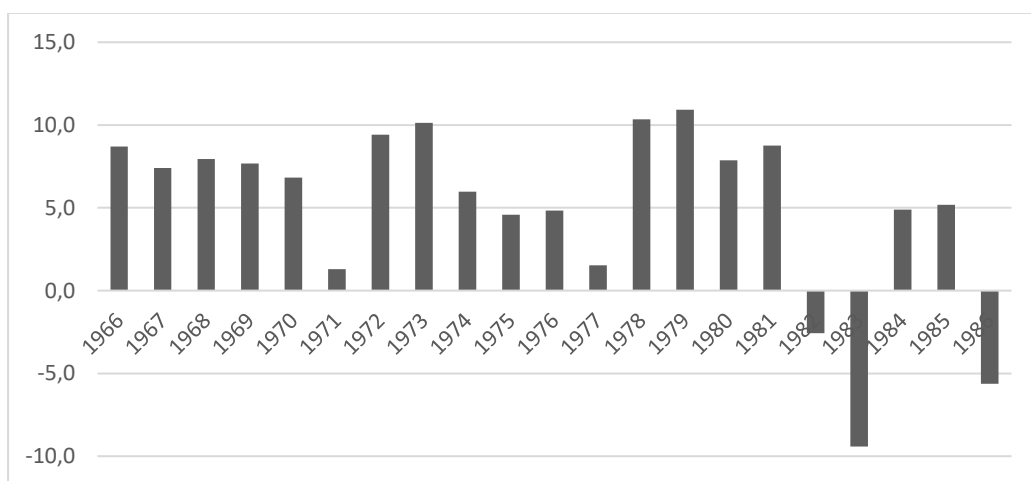
Forrás: Világbank adatai alapján saját szerkesztés, 1980-2000

30. ábra. A foglalkoztatás szerkezetének változása Braziliában 1981 és 1999 között.

Forrás: Világbank adatai alapján saját szerkesztés, 1980-2000

Mexikó eltért a vizsgált országok többségétől, hiszen a tárgyalt időszak elején is a gazdaság „klasszikus” tagolódása volt megfigyelhető az országban. Tehát a bruttó hazai termékhez legnagyobb mértékben a szolgáltató szektor járult, ezt követte az ipar és a mezőgazdaság. Azonban az ipar erőteljes állami támogatása miatt, annak részaránya a szolgáltatásokkal szemben erősödött.⁸⁶ Ezért az ország esetében nem egy hagyományos struktúraváltozásról beszélhetünk, hiszen ténylegesen változás nem történ a szektorok rangsorában, de azok GDP arányos hozzájárulásában bekövetkezett ingadozások mégis szembeötlőek. A Michaely/Stoikov-indexen végzett kiugró érték vizsgálat is ezt támasztja alá (Melléklet IX). Mexikóban a gazdaság korábbi stabil teljesítményét a 70-es évektől az erőteljes fluktuáció jellemezte, ami legfőképpen az ipar teljesítményének változásán volt nyomon követhető. Ezt a változást szemlélteti a *31. ábra*, amin egyben jól látható, hogy a kibocsátás kezdetben még növekedésbeli ingadozása a 80-as évek után egyre gyakrabban visszaesésbe fordult át. Ebben az időszakban nemcsak az ipar küzdött nehézségekkel, hanem maga a gazdaság is válságba került, melynek következtében jelentős arányeltolódások következtek be 1985 után a mexikói gazdaság szerkezetében, és egyben véget is vetett az importhelyettesítő gazdaságpolitikának és lehetőséget nyújtott a gazdaság szerkezetének „letisztulásához”. (A kiugró érték a *8. ábra* vonaldiagramján szemmel látható).

31. ábra. Az ipar kibocsátásának változása Mexikóban 1966 és 1986 között.
 Forrás: A Világbank adatai alapján saját szerkesztés

⁸⁶ 1965-ben például a szolgáltatások, ipar és mezőgazdaság aránya 59,5% - 26,8% - 13,7% volt. 1980-ban ez az arány 57,4% - 33,6% és 9% volt, 1987-ben pedig, ami egyben a fordulópontra is jelentette 52,3% - 38% - 9,7% a Világbank adatai alapján.

A 80-as évek során felhagyott az ország az importhelyettesítő gazdaságpolitikával. A változások 1930 óta nem tapasztalt visszaeséssel jártak és az egyik legsúlyosabb válságot okozták Mexikó életében. Az importhelyettesítő gazdaságpolitika fenntartása a többi országhoz hasonlóan jelentős forrásokat emésztett fel, amit jellemzően amerikai dollárban felvett kölcsönből finanszíroztak a kormányok. Az IMF adatai alapján 1973 és 1981 között tízszeresére növekedett az állam külföldi adósságállománya (4 milliárd dollárról 43 milliárd dollárra) és 1982-re meghaladta a GDP 50%-át is. (Hasonló folyamatok voltak megfigyelhetők Chile esetében is). A kormányzati gazdaságpolitika fenntartása – a politikai vezetéssel együtt – egyre költségesebbé vált, az árfolyam stabilitása megingott, folyó fizetési mérlegproblémák merültek fel és az államadósság egy alacsony világgazdasági kamatciklus során megemelkedett a 70-es évek során. Végül a gazdasági gondok felszínre kerülését követően a külföldi hitelezők úgy döntöttek, hogy továbbiakban nem finanszírozzák az országok államadósságát, és a befektetési lehetőségeket is felülvizsgálták. A többi országhoz hasonlóan Mexikó is az IMF-hez fordult segítségül, ennek ellenére egy elhúzódó válság bontakozott ki. Mind 1982-ben, mind 1983-ban és 1986-ban gazdasági visszaesés volt tapasztalható, 1987-ben és 1988-ban pedig stagnálás jellemezte az országot az 1,86%-os és 1,25%-os kibocsátás „növekedéssel”. A lassú regenerálódás hátterében a gazdaságpolitikai szigor enyhülése állt. A peso leértékelése kedvezően hatott a külkereskedelmi egyenlegre, az export felélénkült, a megdrágult importcikkék fogyasztása mérséklődött. Az ország számára 1977 óta nem tapasztalt kereskedelmi többlet mutatkozott 1982 után. Az adósságkezelés jó úton haladt, Miguel de la Madrid elnöknek sikerült a külföldi hitelezőkkel megállapodni és a hiteltörlesztéseket átütemezni, valamint az IMF asszisztenciája is enyhített a nyomáson. A sikereket látva a kormány lazított a fiskális szigoron, amit a válságkezelő program keretében hirdetett meg 1983-ban (Programa Inmediato de Reorganización Económica), és ez a költségvetési deficit azonnali növekedésével járt (Erdey, 2006).⁸⁷ Az egyébként sem stabil befektetői bizalom újra megingott, az árfolyam ismét korrekcióra szorult, ami nem kedvezett az inflációnak sem. A hitelek átütemezésének ellenére sem tudott Mexikó eleget

⁸⁷ 1984-ben a hiány GDP arányosan már csak 8,7% volt, ami figyelembe véve az előző éveket, amikor volt példa a közel 15%-os deficitre is, kedvező eredménynek mondható. A fiskális szigor enyhülésével azonban ez a hiány ismét 10% fölé emelkedett 1985-ben az ország statisztikai hivatalának adatai alapján. Megjegyzendő, hogy az 1985-ös kiadásokat Mexikóvárost ért erős földrengést követő helyreállítási költségek is megemelték.

tenni törlesztési kötelezettségeinek segítség nélkül. A Baker-tervet⁸⁸ kínálta fel ezúttal a Valutaalap mentőövként az ország számára, amit most alkalmaztak első ízben és ezért Mexikó legkedvezőbb feltételek mellett juthatott hitelhez a magánbankok részéről is (Argentína is igaz hozzájutott hasonló feltételek mellett a hitelhez, de csak Brazíliának köszönhetően, aki fizetési moratóriumot jelentett be 1987-ben a külföldi hiteleinek törlesztésére és jóval tovább kellett várnia annak folyósítására ebből kifolyólag). A támogatás segítette a gazdaság növekedési pályára állítását, a folyó fizetési mérleg egyenlegének rendezését és a valutatartalékok felduzzasztását. Mexikó egyedül az inflációval nem tudott megküzdeni, ami a térség többi országának is jellemző problémája volt. A gazdasági nyitás érdekében meghozott intézkedések, amelyek egyben az importhelyettesítő gazdaságpolitika – ami mellett töretlenül kiálltak a kormányok még az egyes időszakokban megfigyelhető enyhítések ellenére – végleges feladását is jelentették, hozzájárultak a gazdasági szerkezet „letisztulásához”, és az ipar azokon a területeken tudott megerősödni, ahol valóban komparatív előnnyel állítottak elő termékeket. Ilyen alágazat volt például a textilipar, az elektronika és a közlekedési eszközök területe, ahol az olcsó munkaerőnek köszönhetően számos gyáregységet hoztak létre a már liberalizált mexikói piacon a nemzeti statisztikai hivatal adatai alapján. Emellett természetesen megszorító intézkedések is szükségesek voltak a válságból történő kilábaláshoz, amelyek már klasszikusnak tekinthetők, úgymint az állami cégek és bankok privatizációja, a közszolgáltatások árának megemelése, az inflációhoz kötött minimálbéremelés, állami kiadások lefaragása, stb. A Michaely/Stoikov-index és a módosított Lilien-index alapján azt mondhatjuk, hogy a szerkezeti változások a 90-es évek elejével befejeződtek és ezt követően vette kezdetét egy nyugodtabb periódus Mexikó gazdasági életében.

Természetesen tudatában vagyunk az 1994-es peso-válságnak, vagy közismertebb nevén Tequila-válságnak, ezt azonban nem strukturális okok váltották ki és nem is a gazdaság teljesítménye állt a háttérben, hanem politikai okokra vezethető vissza, amelynek következtében megingott (ismételten) a külföldi befektetők bizalma az országban és a tőke menekülni kezdett Mexikóból.

⁸⁸ Az amerikai pénzügyminiszter nevét viselő terv 15 fejlődő (harmadik országbeli) gazdaságnak kínált növekedésorientált strukturális reformokat, illetve azokhoz szükséges forrást a Világbanknak és a fejlett országok magánbankjainak segítségével. A miniszter célja az érintett országok gazdasági liberalizálása volt, azonban nem vette figyelembe a fejlett országok kereskedelmi bankjainak passzív hozzáállását, akik a bizonytalan környezet miatt nem szívesen nyújtottak az érintett régiók országainak hitelt (Szegő, 1989).

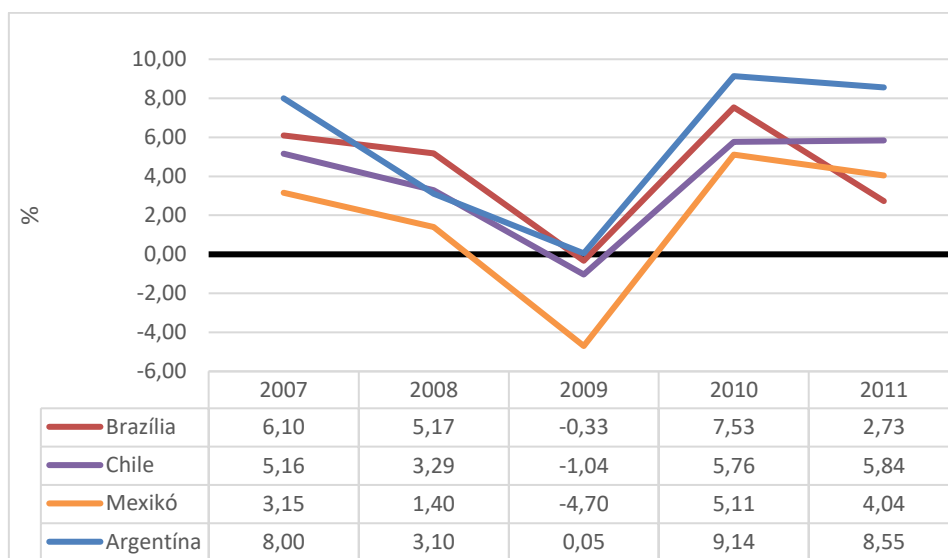
Ennek következtében a kormány nem látta tovább fenntarthatónak a peso dollárhoz rögzített árfolyamát és a valuta leértékelésére kényszerült, ami spirálként szívta magába az országot. A vállalkozások külföldi hitelei megdrágultak és ismét problémát jelentett a kormány számára a kölcsönök törlesztés, ugyanis új hitelhez csak lényegesen magasabb kamat mellett juthattak. Ezért az IMF és a Világbank állított össze ismételten egy csomagot Mexikó számára, melyhez az Egyesült Államok is hozzájárult 20 milliárd dollárral. Összesen közel 50 milliárd dollárt biztosítottak az adósság átütemezésére, és ez által eleget tudott tenni az ország ismételten adósságszolgálati kötelezettségének (Boughton, 1997).

Latin-Amerika válságos évtizedeinek közös vonása négy fő területen ragadható meg. Az országok gazdaságában különböző intenzitással, de kivétel nélkül szerepet játszott az állam által irányított iparosítás, ami jelentős forrásokat emésztett fel. A költségvetési hiányt és az importhelyettesítő gazdaságpolitika fenntartását külföldi hitelekből finanszírozták, amik végül kezelhetetlen államadóssághoz, adósságválsághoz vezettek. A helyzetet súlyosbította a permanens problémává váló infláció és a sikertelen árfolyam-politikák, gyakran jelentkező valutaválságok. Az IMF válságkezelő stratégiákat dolgozott ki, mind a hiteltörlesztési gondok áthidalására, mind a valutaárfolyamok stabilizálására, ezek azonban több alkalommal nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, és a válságok csak súlyosabbá váltak. Végül megoldást az adósság átütemezése és a hitelezőkkel történő megegyezés jelentett, ami következtében megnőtt a bizalom az országokkal szemben. Ez stabilizálta a valutaárfolyamokat és az inflációra is kedvező hatást gyakorolt. Ugyanakkor ez az időszak egyértelműen Latin-Amerika elveszett évtizede.

5.2.3 A 2008-2009-es globális válság hatása Latin-Amerikára

A 2008-2009 világgazdasági válság Latin-Amerikára gyakorolt hatása mérsékelt volt az európai gazdaságokhoz, Japánhoz, vagy az Egyesült Államokhoz viszonyítva. Az általam vizsgált országok közül egyedül Mexikó esetében beszélhetünk igazán gazdasági visszaesésről a válság időszakában, a többi államnál stagnálás volt megfigyelhető, ahogy a 32. ábrán is látható, ami egy V alakú mintát adott ki, tehát 2010-ben már ismételten nőtt mind a négy latin-amerikai ország kibocsátása. Számos tanulmány foglalkozott ezen országok meglepően jó eredményeivel a válság időszakában, úgy, mint Reinhart és Rogoff (2008) és Cohen (2012), illetve a hazai tudományos műhelyek, doktori iskolák

kutatói is vizsgálták a meglepő teljesítmény mögött rejlő okokat – a nemzetközi szervezetek (például az IMF, az OECD és az EIU) ugyanis prognózisaikban negatív kilátásokat jósoltak. Argentína gazdasága például 5%-kal kellett volna, hogy zsugorodjon, de Brazília esetében is 1%-os kibocsátás csökkenést vártak.

32. ábra. A GDP változása 2007 és 2011 között a vizsgált országokban
 Forrás: Világbank adatai alapján saját szerkesztés

A mi célunk, a disszertáció során annak igazolása volt, hogy a korábbi válságok időszakában egy-egy struktúraváltozási folyamat (struktúratörzés) volt megfigyelhető, ellenben a 2008-as válság időszakában, a gazdasági szerkezetekben, illetve a munkaerő piacon nem történtek jelentős átrendeződések, ezért a válság is csak egy külső hatásként érte az országokat. Ezen külső hatásokat foglalta össze Artner Annamária egy 2009-es tanulmányában, rámutatva arra, hogy a térség egyes országait az egyes világpiaci árváltozások mennyire eltérően befolyásolták. Példaként említi Argentínát, amelyet az agrártermékek árcsökkenése negatívan érintett, ugyanakkor a régió szegényebb országainak, illetve magának a lakosságnak kedvezett. Hasonló volt a helyzet az olajárak változásával kapcsolatban is, amelyek esése Chile számára kedvező volt, de Mexikónak jelentősen csökkentette az exportból származó bevételeit. Kedvezőtlenül hatott a felvevőpiacok beszűkülése is, ami – a külkereskedelmi forgalom változása mellett – elsősorban a feldolgozóipar kibocsátásán volt érzékelhető. Argentínának 7,3%-kal zsugorodott a feldolgozóipara 2008-ról

2009-re, Brazíliának 9,3%-kal, Chilének 4,2%-kal, Mexikónak⁸⁹ pedig 8,4-kal a Világbank adatai alapján. A pénzügyi oldalon szintén megfigyelhető volt ez a kettősség. A tőke „menekülése” globális szinten érezte hatásait. Jelentős forráskivonás volt tapasztalható a latin-amerikai országokat illetően is, ugyanakkor a korábbi válságokhoz vagy éppen Európa egyes országaihoz viszonyítva lényegesen alacsonyabb külföldi adósságállománnyal rendelkeztek. 2008-ban GNI arányosan Argentínának volt a vizsgált 4 ország közül a legmagasabb a hitelállománya 36,5%-kal, míg Brazíliának és Mexikónak 20% alatt volt a Világbank adatai alapján. Tehát látható, hogy ezekre az országokra, bár hatást gyakoroltak a világgazdasági folyamatok, de nyitottságuk és függőségük mértéke elmaradt a válság által jobban sújtott országokhoz viszonyítva – Mexikó kivételével – és így, – ezúttal – kevésbé voltak kitéve a negatív hatásoknak.

A külső tényezők mellett belső folyamatok is segítették a gazdasági stabilitást. Mind a GDP arányos kibocsátás változást, mind a foglalkoztatás szerkezetét megvizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a válság időszakában, ezekben az országokban jelentős átrendeződések nem következtek be. Ennek hátterében azonban eltérő okok álltak.

Argentína gazdasága a 2002-es válságot követően 8-9%-kal bővült egészen a 2008-as válságig. Külkereskedelmi forgalma három és félszeresére növekedett, az export folyamatosan meghaladta az importot, hozzájárulva a folyó fizetési mérleg kiegyensúlyozottságához, ami egészen 2010-ig rendre pozitívummal zárt. Ugyanakkor az ország nyitottsága továbbra is csupán 20% körül alakult kereskedelmi szempontból és pénzügyi oldalon, az International Financial Integration és Gross Equity Integration mutató alapján is – a fejlett országokhoz viszonyítva – erősödő zártságot mutatott az ország az ezredfordulót követően, amint az az *5. és 6. táblázatban* is látható. A válság szempontjából ez kedvező változás volt az ország számára, mert csökkentette külpiaci kitettségét az országnak. Emellett a kormány foglalkoztatás ösztönző intézkedéseket hozott, mint például az új munkahelyek utáni bérterhek első évben történő 50%-os, a második évben pedig 25%-os mérséklése. Szintén a foglalkoztatás emelése érdekében közmunkaprogramot hirdetett a kormány. A közepes és magas

⁸⁹ Mexikó feldolgozóipara már 2008-ban 1%-kal zsugorodott, ami a NAFTA által kínált felvevőpiac beszűkülésének volt az eredménye. Az Egyesült Államokat és Kanadát a válság korábban, 2007-ben megrendítette és a szabadkereskedelmi térség következtében az ország exportpiacai hamarabb hatást gyakoroltak Mexikó gazdaságára a térség többi országához viszonyítva. 2007-ben a mexikói export 78,5%-a a NAFTA-ba irányult az OEC adatai alapján.

jövedelmük bérét terhelő adókat mérsékeltek a fogyasztás ösztönzése érdekében. A külkereskedelem fokozásának reményében csökkentették a búzaexportot és a kukoricaexportot érintő forrásadó mértékét 5-5%-kal, a friss gyümölcsök és zöldségek esetében pedig 50%-os kedvezményt kaptak a kereskedők. Továbbá előfinanszírozási konstrukciókat biztosítottak az exportkereskedők részére (Artner, 2009).

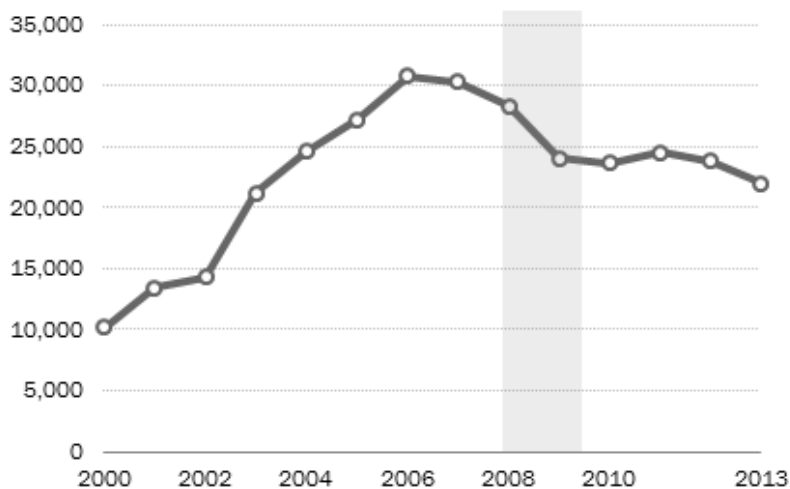
Brazília sikerét annak köszönhette, hogy a válság időszakára már sikerült a kormánzatnak az országot mind gazdaságilag, mind társadalmilag stabilizálni, de még nem tudtak azon mechanizmusok kialakulni, amelyek a fejlett országokban az eszközár-buborékot és annak kipukkanását okozták. Az ország világgazdasági integráltsága is messze elmaradt a fejlett országokhoz viszonyítva, sőt még a térség gazdaságaihoz viszonyítva is zártnak tekinthető mind a külkereskedelem, mind a pénzügyi piacok oldaláról (4-6. táblázat). Természetesen a külföldi tőke menekülése, ami az egész világra jellemző volt – ahogy ezt korábban is említettük –, átmeneti nehézséget okozott az ország számára, de összességében nem eredményezett még 1%-os visszaesést sem, a munkanélküliséget emelkedését is sikerült megfékezni, csak úgy, mint az emelkedő inflációt. A valuta, bár jelentősen veszített értékéből, 2011-re a válság előtti szintre erősödött. Amiért mégsem lehet az országot sikertörténetnek tekinteni, azok napjaink eseményei. 2015 óta egyre több jel mutatott egy újabb válság kialakulására, aminek mind politikai, mind intézményi, mind gazdasági vetületei is voltak, illetve vannak, azonban a jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján nem jelenthetjük ki egyértelműen, hogy egy újabb szerkezeti változás áll ennek hátterében, vagy csak a felszínre került korrump politikai rendszer következménye a visszaesés.

Chile kitettsége a világ pénzügyi folyamatainak lényegesen nagyobb volt a vizsgált latin-amerikai országokhoz viszonyítva, de kereskedelmi szempontból az ország szintén zártnak minősül és a célországok szempontjából is lényegesen diverzifikált partnerszerkezete – jelentős mértékben exportált az ázsiai országokba és saját régiójába, míg Európába és Amerikába a termékek csupán 17-17%-a ment. Foglalkoztatásának és gazdaságának szerkezet stabil volt – igaz 2005-2006 között találunk kiugró értéket, de ez a téli olimpiai játékok következménye, ami megnövelte az építőiparon keresztül a teljes ipari szektor kibocsátását. Ennek köszönhette, hogy a reálgazdaságot nem rázta meg mélyen a válság. Igaz a pénzügyi nyitottság következtében a kibocsátás 1%-kal visszaesett, de a válságkezelő csomagok és a pénzügyi piacok regenerálódása hamar növekedési pályára állította ismét a chilei gazdaságot. A legkritikusabb területet,

az építőipart lakásépítési támogatással és a lakástámogatási rendszer rendelkezésre álló keretének kibővítésével segítette a kormány. A már klasszikusnak tekinthető adócsökkentés és adókedvezmények nyújtása a chilei programból sem maradt ki. A lakosság célzott megsegítése érdekében a személyi jövedelemadó visszatérítést – az előző évekhez viszonyítva – korábban kifizette a kormány (Artner, 2009).

Mexikó az elemzett országok között a legnagyobb mértékben volt és van napjainkban is kitéve a világ egyik legnagyobb gazdaságának, az Amerikai Egyesült Államoknak,⁹⁰ ahonnan maga a válság is kiindult, ezért a legsúlyosabban az ő gazdaságát érintette a krízis, holott kereskedelmi és pénzügyi oldalról egyértelműen zártnak tekinthető és a gazdasági szerkezete is stabil volt. Mégis a külső hatások következtében 4%-kal zsugorodott gazdasága. Exportja 2008-ról 2009-re 20%-kal esett vissza, ami egyértelműen a NAFTA nyújtotta felvevőpiac beszűkülésének volt az eredménye. A másik komoly problémát az ország számára az államokban dolgozó munkások jelentették, akik a válság következtében elvesztették munkájukat és ezért visszaesett a hazautalások mértéke, amit a 33. ábra is jól mutat. Végül meg kell említenünk a mexikói vállalatok dollár-kitettséget. A válság következtében a dollár iránti kereslet megemelkedett, ami nyomást gyakorolt a pesora és az, egy hónap alatt (2008. szeptember 15-ről október 16-ra), a Bloomberg adatai alapján közel 23%-ot veszített értékéből, emellett jelentős ingadozások is jellemezték, ami a vállalati szférára nagy nyomást gyakorolt és kiszámíthatatlanná tette a pénzügyi folyamataikat. Ezért a válságkezelés első és legfontosabb eleme az árfolyam stabilizálása lett. Ennek érdekében a Központi Bank több alkalommal is interveniált a peso piacán, végül a 2009-es márciusi mélypontot követően stabilizálódott az árfolyam.

⁹⁰ Mexikó Egyesült Államokbeli függőségét részletesebben ismertettük a 4. fejezet során.

33. ábra. A Mexikóba irányuló hazautalások mértékének változása 2000 és 2013 között millió U.S. dollárban.

Forrás: Világbank (<http://go.worldbank.org/092X1CHHD0>)

A monetáris problémák kezelése mellett a reálgazdaság megsegítésére a kormány jelentős forrásokat biztosított. Az állam tulajdonában álló Nakin és Bancomext bankon keresztül 2,7 milliárd USD-t biztosított a magánszektor projektjeinek finanszírozására, és bővítette a kis és közepes vállalkozások állami beszerzésekben való részvételének lehetőségét. A gazdaság élénkítése érdekében infrastrukturális beruházásokba kezdett a kormány az egészségügyben, a mezőgazdaságban és a tömegközlekedésben. Végül, de nem utolsó sorban, a kormány átvállalta az olajcégének, a Pemexnek az adósságát, így segítve annak működését, ami a csökkenő olajárak miatt nehézségekkel küzdött és veszélybe kerültek fejlesztési projektjei (Economist, 2008). Az intézkedéseket, melyekhez mind az Egyesült Államok, mind az IMF forrást biztosított, sikeresnek ítélték. Az árváltozást sikerült stabilizálni és a folyó fizetési mérleg deficitet mérsékelni, és az államadósság is csökkent. Így Mexikó, a jelentős visszaesés ellenére, csatlakozott azon országokhoz, ahol a válság egy enyhe V betűt írt le, 2010-ben már 5%-kal növekedett gazdasága.

5.3 Délkelet-Ázsia és Latin-Amerika – hasonlóságok és eltérések

Az 1980-as és 1990-es évek válságai Délkelet-Ázsiában és Latin-Amerikában bizonyos hasonlóságokat mutattak. Igaz a 80-as évek ez előbbi térséget érintette

súlyosabban, míg a 90-es évek a távol keleti államokat, azonban mind az adósságválság, mind a valutaválság jelen volt mind a két térségben. Ha eltekintünk jellegétől, másodhullámú importhelyettesítő gazdaságpolitika jellemezte a vizsgált országokat a 90-es éveket megelőzően, melynek finanszírozásához külföldi hiteleket vettek fel. A valuták instabillá válásának következtében – amikor a gazdasági gondok felszínre kerültek – az adósságállomány visszafizetése komoly nehézségeket okozott a kormányok számára. Hogy kezelni tudják a helyzetet az IMF-hez fordultak és Malajzia kivételével el is fogadták a mentőcsomagokat, amik mind a két térség esetében nem egyszer eredménytelennek bizonyultak.

Ezen általánosabb hasonlóságok mellett sokkal szembetűnőbbek a különbségek a két régió között, ami magyarázatot is ad arra, hogy a válság után, miért regenerálódott Délkelet-Ázsia olyan hamar és miért maradt le a világtól Latin-Amerika. Míg Ázsia esetében, ha hosszabb távon tekintjük a folyamatokat, sikeresnek ítéelhetjük az állam által irányított fejlesztéseket még a válság ellenére is. Ugyanis mind a gazdasági növekedés, mind az életszínvonal javulása egyértelműen hozzájárult az országok fejlődéséhez. Ellenben Latin-Amerikában nemcsak gazdasági visszaesés és átmeneti megtorpanás volt megfigyelhető, hanem maguk a gazdaságok is visszafejlődtek. A térség államai az 1800-as évek végén még fejlett országoknak számítottak, majd az 1900-as évek első felében növekedésük megtorpant és az 1950-es éveket követően már egyértelműen a fejlődő országok között emlegették őket. Délkelet-Ázsiában az állami források technológiai fejlesztéseket is finanszíroztak. Ugyanakkor Latin-Amerikában ezek az állami támogatások nem ritkán egy-egy nyersanyag kitermeléséhez (olaj, réz) kapcsolódtak és nem szolgálták az ipar (pl. feldolgozóipar) egészének fejlődését. Az állami támogatások mellett szót kell ejtenünk a működőtőke-beruházásokról is, amik a délkelet-ázsiai országokban szintén a technológiai képességek fejlesztését, az infrastruktúra minőségének javítását, a szakmai tudás megerősítését szolgálták. Ezzel ellentétben Latin-Amerikában az országok nem tartották az ütemet az újonnan iparosodott államokkal, nem fektettek kellő forrásokat a hatékonyság növelésre, a közlekedési és kommunikációs hálózatok fejlesztésére. Ahogy Elson (2006) megjegyzi tanulmányában, ezekben az országokban a felsorolt területek csak másodlagos, alárendelt szerepet játszottak. Felmerülhet a kérdés, hogy hova áramlott ez esetben a külföldi működőtőke. Elsősorban a nyersanyag-kitermelésbe, az olajágazatba, a bányászatba, illetve bizonyos mértékig az agráriumba.

Végül, de nem utolsó sorban meg kell említenünk az államok eltérő jellegét is. Ahogy a disszertáció során is kitűnt, Latin-Amerikában a populisták elnökök és kormányok gyakrabban váltogatták egymást és nem ritkán, a politikai hatalom megőrzése érdekében, a gazdasági érdekekkel ellentétes intézkedéseket hoztak. Ugyanakkor Délkelet-Ázsiát határozottabb, keményebb kezű elnökök és kormányok jellemezték, amelyekre sokkal kisebb hatást tudtak gyakorolni az egyes érdekcsoportok, pontosabban kialakították saját érdekcsoportjukat, nomenklatúrájukat, akik ebből kifolyólag egy véleményen voltak az országok vezetésével. Másrészt a latin-amerikai kormányokra jellemző volt a túlköltekezés és az úgynevezett presztízsberuházások (Brazíliaváros), ellenben a délkelet-ázsiai országok törekedtek a kiegyensúlyozott költségvetésre és az alacsony inflációs rátára, éppen ezért a távol-keleti országokban sokszor nem is maguk az államok, hanem a magánszektor cégei adósodtak el (hasonló folyamatokat Chilénél láthattunk Latin-Amerikában), ami a pénzügyi rendszerek elmaradottsága miatt vezetett a fejezet során leírt gazdasági gondokhoz (Li, 2003).

Ezen különbségek azt eredményezték, hogy a távol-keleti országok kapcsán a térség gazdaságait a mai napig kistigrisként emlegetjük (mely egyet jelent az ázsiai gazdasági csodával), ellenben Latin-Amerika kapcsán az elveszett évtizedek, a populizmus és a korrupció jutnak eszünkbe – holott ez utóbbi ugyanolyan szerepet játszott Délkelet-Ázsia gazdasági életében is. Távol-keleten képesek voltak a kormányok újradefiniálni a fejlesztő állam fogalmát és új elemekkel töltötték meg azt (infokommunikációs technológiák fejlesztése, befektetési környezet javítása, klaszterek kialakulásának elősegítése, humántőke fejlesztése, stb). Latin-Amerikában ezzel ellentétben nem is igazán beszélhettünk fejlesztő államról, nem alakultak ki a régió kulturális és történelmi hagyományain alapuló saját fejlesztési modellek, csupán egy-egy arra jellemző elemet lehetett felfedezni az országokban (pl. állami beruházások, ipari kamarák létrehozása), így nem is volt mit újradefiniálni.

6. EREDMÉNYEK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

6.1 A kutatás eredményei

A doktori értekezés megírása során arra törekedtünk, hogy a közgazdaságtudomány, azon belül is a nemzetközi gazdaságtan és világgazdaságtan hagyományos és korszerű ismereteit összevetve aktuális tudományos problémával foglalkozzunk. A disszertáció elején több kutatási célt tűztünk ki, amelyek alátámasztása, igazolása céljából megkíséreltük széleskörűen áttekinteni a vonatkozó hazai és nemzetközi szakirodalmat, valamint ezekre alapozva, statisztikai elemzést végeztünk.

A 2008-2009-es válság során számos tanulmány jelent meg, ami annak tüneteit magyarázta, a kiváltó okokról elsősorban csak „találgatások” születtek. (Erre rámutatott Szentés Tamás is 2009-es Válság és válságviták című tanulmányában). Azonban már ekkor megmutatkozott, hogy a fejlett és a fejlődő régiót nem egyformán fogja érinteni a visszaesés, illetve bizonyos ország-csoportok továbbra is pozitív növekedést tudnak elérni. A válság mélypontjától eltávolodva mind több kutatás törekedett feltárni annak valós okait, de ezek középpontjába a magas jövedelmű országok kerültek, vagy a világgazdasági rendszer egészének működése (Blahó, 2012; Farkas, 2012)

A 2008-as időszakban, illetve közvetlenül azt követően, a tudományos élet neves képviselői hosszabb vitát folytattak a válság okáról, ahogy ezt a disszertáció elején be is mutattuk. Ezen vita során felmerült a struktúraváltozásnak, mint válságot kiváltó tényezőnek a lehetősége is, azonban a kérdés tudományos igazolása nem következett be. Az értekezés során mi eltérő megközelítést alkalmazva, nem a fejlett, hanem a fejlődő országok választott csoportjain keresztül kívántuk a „vitát eldönteni”.

Három hipotézisünkkel kapcsolatban az alábbi megállapításokra jutottunk:

- A vizsgált délkelet-ázsiai és dél-amerikai országok esetében a struktúraváltozások egyértelműen gazdasági válságokkal zárultak le. Egyes esetekben a változásokat közvetlenül követték a válságok, más esetekben évekkel később jelentkeztek azok. Ennek hátterében a munkaerő piaci változások álltak. Több esetben is tapasztaltuk, hogy a szerkezeti változásokat évekkel később követte le a munkaerőpiac változása, ami egybeesett egy-egy gazdasági válsággal. Amikor a

- struktúraváltozást szinte azonnal válság követte, akkor a munkaerő-piaci változások már a gazdasági változásokkal egy időben lezajlottak.
- Második hipotézisünk – amely szerint 2008-2009 során a vizsgált régió országaiban, azért nem következett be visszaesés, mert nem előzte meg azt struktúraváltozás – igazolódott. Meglátásunk szerint az elemzett országok esetében a 2008-as válságot megelőző időszakban nem következtek be szerkezeti torzulások, ezért azok eliminálására sem volt szüksége a gazdaságoknak. Egyre inkább megerősíti ezen állításunkat az a tény, hogy 2015-öt követően mind több jel utal egy újabb átalakulásra, és ezzel együtt a válság előjelei is kezdenek megmutatkozni, a délkelet-ázsiai régióban (Malajzia és Thaiföld), és a latin-amerikai országok között (Brazília), ahogy erre a disszertáció során is utaltunk.
 - A harmadik hipotézisünk vizsgálata során arra a következtetésre jutottunk, hogy valóban megfigyelhető kapcsolat a nyitottság és a gazdasági visszaesés között Mexikó kivételével. (Mexikó külkereskedelmileg bár nem tekinthető nyitott országnak és a pénzügyi oldalról is zártságot mutat, gazdasága mégis jelentős, 4,7%-kal zsugorodott a 2008-as válság alatt. A mérsékelt zártság ellenére ugyanis mind kereskedelmi, mind pénzügyi partnerkapcsolatai tekintetében erősen függ az ország az Amerikai Egyesült Államoktól és Kanadától. Külkereskedelmének több mint 80%-át a két országgal bonyolította le a válságot megelőző években. Ez az oka annak, hogy a 30%-os külkereskedelmi nyitottság, a 90%-os IFIGDP és 50%-os GEQGDGP ellenére mégis beszívárgott külkapcsolatainak keresztül a gazdasági krízis). A többi ország esetében viszont tisztán látható, hogy a nyitottabb országokban (Chile, Malajzia, Thaiföld) nagyobb volt a kibocsátás csökkentés 2008 és 2009 között szemben a zárt gazdaságokkal (Indonézia, Fülöp-szigetek, Argentína).

A kutatómunka során egyértelműen kirajzolódott az alkalmazott gazdaságpolitika és a gazdasági fejlődés irányvonala közötti kapcsolat. Minden ország esetében megfigyelhető volt, hogy az erőteljes állami beavatkozás (ami elsősorban az importhelyettesítő gazdaságpolitikának a velejárója volt) szerkezeti torzulást eredményezett. A szerkezeti torzulások kezdetben nagy gazdasági növekedéssel kecsgettettek, amikor azonban elkezdett megmutatkozni az importhelyettesítés negatív oldala (az erőteljes iparosítás árnyoldala), a gazdaságok kibocsátása mérséklődni, majd csökkenni kezdett és végül válságok alakultak ki. Ezek a

válságok hol hosszabb, hol rövidebb idő alatt „letisztították” a szerkezeti torzulásokat és együtt jártak gazdaságpolitikai fordulattal is, ami a szabadabb, kevésbé szabályozott piacgazdaság irányába mutatott, igazolva az állam által irányított/befolyásolt gazdaság hosszú távú fenntarthatatlanságát, a piaci mechanizmusok kizárásának sikertelenségét. Egyes országok áttértek a liberális gazdaságpolitikára, míg más országok – jövedelmüknek köszönhetően – a szociális piacgazdaság kiépítésén kezdtek el dolgozni.

6.2 A kutatásban rejlő további lehetőségek

Az értekezés alapvető célja a válságok és struktúraváltozások vizsgálata volt a fejlődő országok szempontjából. Ennek érdekében kiválasztottunk két olyan térséget, melyet a múltban több alkalommal is sújtott válság. Latin-Amerika és Délkelet-Ázsia fejlődő országai jó mintául szolgáltak a szerkezeti átalakulások és gazdasági visszaesések kapcsolatának vizsgálatához. Ezek az országok azonban nem fedik le a fejlődő országok minden típusát. A poszt-szovjet térség sajátos utat járt be, így a régió külön vizsgálata további megerősítését jelenthetné hipotéziseinknek, vagy adott esetben, azzal ellentétes mintát rajzolnának ki ezen, többségében ázsiai országok.

A lehetséges jövőbeli kutatási irányok tekintetében érdemes lenne az értekezés keretében elvégzett elemzés kiterjesztése a fejlett országokra is, hogy rávilágítsunk e gazdaságok esetében is megfigyelhető a minta a strukturális változások és a válságok között. Az elemzés összetett, széles körű kutatómunkát kíván, és időbeli lehatárolása kellő körültekintést igényel. A struktúraváltozások természete a fejlődő országokkal szemben másfajta vizsgálati módszereket igényel, ugyanis a fejlett országokban a szolgáltató szektor már az 50-es éveket megelőzően is a legnagyobb mértékben járult a gazdasági kibocsátáshoz, majd azt követte az ipar és a mezőgazdaság. Azonban, mind az iparon belül, mind a szolgáltatások területén, szektoron belüli szerkezeti átalakulások voltak megfigyelhetők, ezek matematikai-statisztikai módszerekkel történő kimutatása új megközelítést igényel. A folyamatosan bővülő adatbázisoknak köszönhetően, mind a hozzáférhető nemzetközi szakirodalom, mind a rendelkezésre álló statisztikai adatok köre könnyebben válik elérhetővé, így a kutatás folytatása előtt álló akadályok is folyamatosan megszűnnek.

7. ZÁRÓ GONDOLATOK

A válságvizsgálat a 2008-2009-es események óta reneszánszát éli. Mind több kutatás foglalkozott és foglalkozik napjainkban is azzal, hogy hogyan alakulhatott ki a válság, miért nem működtek hatékonyan a „vészjelző” rendszerek, miért nem fordítottak kellő figyelmet az intő jelekre a gazdasági élet szereplői. Ezek a vizsgálatok elsősorban a nyugati, fejlett gazdaságok oldaláról közelítik meg a problémát. El-elvétve található – köszönhetően a BRIC országok, mint fogalom megszületésének – olyan tudományosan megalapozott mű, ami a fejlődő országok meglepően jó gazdasági teljesítményét helyezi a vizsgálatok középpontjába. Többnyire szakmai folyóiratok, illetve nemzetközi szervezetek éves jelentéseiben találkozhatunk erre utaló írásokkal. Ezek az írások azonban nagyon vegyes képet festenek az egyes országokról. Sok esetben ugyanolyan visszaesésről és mély gazdasági válságról számolnak be, mint a fejlett országok esetében. Ezek az állítások azonban nem helytállóak.

Disszertációm megírása során témavezetőmmel két fő célt tűztünk ki. Be kívántuk mutatni a vizsgált országok gazdasági kondícióit és válságkezelési technikáit a 2008-2009-es események során. Másrészt magyarázatot akartunk adni a kiváló gazdasági teljesítmény okaira. Kiindulási pontként egy tudományos vitát vettünk alapul. A vita a struktúraváltozások és a válságok kapcsolatáról szól. Az egyik oldal képviselői, élükön Stiglitzzel, úgy tekintenek a struktúraváltozásokra, mint válságot gerjesztő tényezőre, míg a másik nézet képviselői, köztük Krugram is, elutasítják a két folyamat közötti bárminemű összefüggést. Stiglitzzel egyetértve, a doktori értekezésben, igazolni kívántuk a szerkezeti átalakulások és gazdasági visszaesések kapcsolatát négy-négy délkelet-ázsiai és dél-amerikai ország esetében, amelyek az elmúlt évtizedek során súlyos válságokat éltek át, ellenben 2008-2009-ben fenn tudták tartani gazdasági növekedésüket, vagy el tudták kerülni a visszaesést. Ezen vizsgálatokkal szerettünk volna hozzájárulni, illetve alternatívát kínálni egy a mai napig megválaszolatlan kérdésre, mégpedig, hogy miért nem volt tulajdonképpen a fejlett országokban válság.

Az értekezésben több mint fél évszázadra visszamenően, a vonatkozó szakirodalom tanulmányozása alapján, olyan elemzési keretet kíséreltünk meg felépíteni, ami releváns lehet nemcsak a 2008-2009-es válság során, hanem a jövő válságainak elemzésekor is. A szerkezeti átalakulások vizsgálatakor az országok belső folyamatai mellett a világgazdasági eseményekre, mint exogén tényezők hatásaira is nagy hangsúlyt fektettünk.

A struktúraváltozások és válságok kapcsolatának igazolása érdekében széles körű statisztikai adatgyűjtést végeztünk és törekedtünk olyan mutatók és módszerek alkalmazására, amelyek kutatási kérdésünk megválaszolásához releváns segítséget nyújthatnak. A struktúraváltozást két oldalról közelítettük meg, vizsgáltuk a gazdasági szektorok kibocsátásának változását, illetve a munkaerő szektorok közötti áramlását. Majd kiugróérték vizsgálattal azonosítottuk azon időszakokat, amikor jelentős változások következtek be az egyes országok esetében. Ezeket az időszakokat összevetettük mind az országok belső gazdasági folyamataival (aktuális gazdaságpolitikai irányok hatásaival), mind a világgazdasági eseményekkel, és megvizsgáltuk, hogy szerepet játszhattak-e a változások egy-egy válság kialakulásában, majd levontuk erre vonatkozó következtetéseinket. (A disszertáció hipotézisei között ugyan nem szerepelt, de mégis egyértelműen kirajzolódni látszott a kapcsolat a gazdaságpolitikai irányvonal és a szerkezeti átalakulások között. Azon időszakokban, amikor az állam gazdasági jelenléte domináns volt, szerkezeti torzulások következtek be, eltérítve a gazdaságokat eredeti fejlődési vonalukról, ami térségek esetében negatív folyamatnak bizonyult; míg a liberálisabb időszakokban egyértelműen látható volt a „természetes”, a gazdaságok adottságaihoz illeszkedő fejlődés irányvonala. Ennek általános igazolásához természetesen további vizsgálatok lennének szükségesek, melynek során ki kellene térni a „be nem avatkozás” politikájára és részletesebben fel kellene tárni a liberális kereskedelempolitika jellemzőit, főbb eszközeit is).

A 2008-2009-es időszak esetében külön hangsúlyt fektettünk az országok világgazdasági integrációjának elemzésére is. Feltételezésünk szerint, ugyanis, nemcsak a struktúraváltozások „hiánya” járult hozzá a kivételesen jó gazdasági mutatókhoz a világgazdaságinak nevezett válság időszakában, hanem az országok pénzügyi és külkereskedelmi zártasága is, aminek következtében a negatív hatások mérsékelten jelentkeztek a hazai piacokon.

Végül az elmúlt évek áttekintésével egy lehetséges prognózist is fel kívántunk vázolni a jövőbeli válságokat illetően. A tudományos közösség folyóiratokban és blogokban ugyanis felvetette már annak lehetőségét, hogy egyes vizsgált országok gazdasági átalakuláson mennek keresztül, ami fejlődési ugrást fog jelenteni számukra és ez válságokat generálhat az érintett régiókban.

A disszertáció elkészítésekor arra törekedtünk, hogy a válságok eredetének kutatásával kapcsolatos problémakörrel kezelhető terjedelemben adjunk áttekintést, ugyanakkor bemutassuk, annak sokszínűségét is és saját

kutatásunk eredményeivel gazdagítsuk azt. Az új megközelítés alkalmazása, azonban nemcsak a válságmagyarázatok körének bővülését szolgálta, hanem újabb kérdéseket is felvetett, amik további kutatási irányokat nyitottak meg – hogyan lehetne a struktúraváltozásokat hatékonyan vizsgálni a fejlett országok esetében, földrajzi értelemben kiterjesztve a modellt a poszt-szovjet térségben vagy éppen az afrikai régióban is megállná-e a helyét. Talán a legfontosabb azonban mind közül, hogy előre jelezhető-e a strukturális változások vizsgálatával egy újabb válság. Következtetéseink megállják-e helyüket a jövőbeli gazdasági krízisek esetén is? Ezért az értekezés lezárása nem jelenti a kutatómunka befejeztét, kiterjesztve más régióra, újabb tudományos vizsgálatok irányába nyitja meg az utat.

8. SUMMARY

Crisis analysis has its Renaissance since the 2008-2009's event. More and more researches dealt and still deal with the question, how could the crisis evolve, why did not work „alarm systems” effectively, why economic actors did not pay enough attention to premonitions. These analysis approach mainly the problem from the aspect of the western, developed countries. Only few science-based studies can be found – thank to the BRIC countries, as the appearance of concept – which place the surprisingly good economic performance of developing countries in the centre of investigation. We can find generally articles refer to them in professional journals and in the annual reports of international organizations. However, these essays show very different picture about each countries. In many cases they report about same fall and deep economic crisis like in developed countries. But these statements are not correct.

In the course of the writing of the dissertation I set two targets with my supervisor. We would have liked to present the economic conditions of analysed countries and their crisis management techniques during the 2008-2009's event. On the other hand we wanted to explain the reason of their excellent economic performance. We take a scientific debate as a basis. This debate is about the relationship between crises and structural changes. Representatives of one side, led by Stiglitz, take structural changes as crisis generating factor, while the representatives of the other side, like Krugman, deny any connection between the two processes. Agreeing with Stiglitz, in my dissertation we would have liked to verify the relationship between structural changes and economic decline in four-four South-East-Asian and South-America countries, which experienced serious economic crisis in the past decades, but they were able to maintain economic growth in 2008 and 2009, or avoid decline. Whith these analyses we would have liked to contribute, or rather offer an alternate/option to an unanswered question, namely, why were not actually crisis in developed countries.

In the dissertation we tried to construct such a framework, based on the studying of related literature and dating back more than half a century, which can be relevant not only in the 2008-2009's crisis, but when we will analyse future crisis. We also emphasized world economic events during the structural changes as external factor, beside of the internal process of economies.

We made large statistical investigation in order to verify the connection between structural changes and crises and we attempted to apply such indexes and methods which can give relevant help to answer our research questions. We

approach structural changes from two sides, we analysed the changes of each economic sectors' output and the flow of labour force among sectors. Then we determined with outlier-analyses those periods, when significant changes happened in the countries. We compared these periods with the internal economic processes of the selected countries (effect of actual economic policy) and with world economic events. We investigated whether changes had any role in the formation of crises, then we drew the conclusion in this regard. (Among the hypotheses of this dissertation the connection between the trend of economic policy and structural changes was not placed, but it clearly outlined through the work. In those periods, when the presence of state was dominant, structural distortion happened, therefore economies turned off from their normal line of development, while in more liberal periods the line of natural development had clearly seen).

In case of the 2008-2009's period we specially emphasized the world economic integration of analysed countries. According to our assumption, namely, not only the lack of structural changes contributed to good economic indexes during the so called world economic crisis, but also their financial and foreign trade closeness, therefore negative effect appeared just moderately on domestic markets.

Finally, with the review of the last years we would have liked to draw a possible prognosis for future crises. Scientific community brought the chance of new crisis on in journals and in blogs. Analysed countries went/go through economic change, which lead to developmental leap and this can generate crisis in the affected regions.

When we prepared the dissertation we tried to give an overview in manageable size about the problem of the researches of the origins of crises, and at the same time introduce its variegation, and we would have liked to enrich it with our own results. Adaptation of new approach, however, not only expanded the scope of the crisis explanation, but it raised new questions as well, which opened new ways in research – how structural changes can be effectively investigated in the case of developed countries; whether the model is out of place if we expand the analyse geographically (in the post-Soviet space or even in the African regions). Perhaps the most important of all, however, a new crisis can be predicted by examining structural changes. Whether our conclusions would be also relevant in a case of future economic crisis? Therefore the closure of the dissertation does not mean the end of research, with its expansion to other regions it opens the way towards new scientific analyses.

MELLÉKLETEK

M1. IRODALOMJEGYZÉK

- Ananda, R. (2015): Malaysia has no more tools left to tackle financial crisis, says economist. <http://www.themalaysianinsider.com/malaysia/article/malaysia-has-no-more-tools-left-to-tackle-financial-crisis-says-economist>
- Angell, A. (1991): Chile since 1958, in: Leslie Bethell (szerk.): *Latin America Since 1930: Spanish South America*, Cambridge University Press, New York.
- Arthukorala, P. (2010): Malaysian Economy in Three Crisis. *Working Paper in Trade and Development*, The Australian National University. Canberra. https://crawford.anu.edu.au/acde/publications/publish/papers/wp2010/wp_ec_on_2010_12.pdf
- Artner, A. (2009): Latin-Amerika, in: Szigetvári, T. (szerk.): *A fejlődő országok/régiók és a válság*. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest.
- Artner, A. (2015). *Tőke, munka és válság a globalizáció korában*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Asian Development Bank (2009): The global economic crisis – challenges for developing Asia and ADB’s response. <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/29705/global-economic-crisis-adb-response.pdf>
- Aspra, L. A.(1977): Import Substitution in Mexico: Past and Present, *World Development* 5(1;2), Pergamon Press, UK, pp. 111-123.
- A.T. Kearney (2010): Investing in a Rebound. The 2010 A.T. Kearney FDI Confidence Index. <http://www.atkearney.com/documents/10192/525de83b-100a-43c2-a603-2793ce7c6d00>
- Bambaci, J., Saront, T., Tommasi, M. (2002): The Political Economy of Economic Reforms in Argentina. *Policy Reform*, Vol. 5(2), pp. 75-88.
- Barbosa, F. H. (1998): Economic Development: the Brazilian Experience in: Hosono, A. (szerk): *Development Strategies in East Asian and Latin America*, Macmillian Press Ltd. Hampshire.
- Bartók, C., Onodera, O. (2007): Facilitating Trade and Structural Adjustment Chile: Experiences in Non-Member Economies, *OECD Trade Policy Papers*, 56, OECD Publishing.
- Bassey Okposin, S., Cheng Ming Yu (2000): *Economic Crises in Malaysia – Causes, implications & policy prescriptions*. Pelanduk Publications Sdn Bhd. Selangor Darul Ehsan.
- Baker, D. (2013): Brooks and Marcus on PBS News: Getting Just About Everything Wrong on the Economy, <http://cepr.net/blogs/beat-the-press/brooks-and-marcus-on-pbs-news-getting-just-about-everything-wrong-on-the-economy>

- Beker, A. V. (2016): Argentina's Debt Crisis, *Modern Financial Crises* 42. pp. 31-42
- Berend, T. I. (2010): Két válság között: Európa átalakulása 1973-2010, Magyar Tudomány, <http://www.matud.iif.hu/2010/10/06.htm>
- Bernanke, B. S. (1983): Non-Monetary Effects of the Financial Crisis in the Propagation of the Great Depression, *NBER Working Paper*, 1054. <http://www.nber.org/papers/w1054>
- Bernanke, B.S., Gertler, M. (1989): Agency Costs, Collateral, and Business Fluctuations. *NBER Working Paper*, 2015. <http://www.nber.org/papers/w2015>
- Bird, K., Manning, C. (2003): Economic reform, labour markets and poverty: the Indonesian experience, in: Kishor Sharma (szerk.) *Trade Policy, Growth and Poverty in Asian Developing Countries*, Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York, pp. 74-94.
- Blahó, A., Prandler, Á. (2005): *Nemzetközi szervezetek és intézmények*, Aula Kiadó, Budapest.
- Blahó, A. (2012): Globális világgazdasági válság. A megoldások vitája, in: Daubner, K., Zakar, A., Balázs, J. (szerk.): *Régi dilemmák – új megoldások*, Tudományos Mozaik, Kalocsa. http://www.tpfk.hu/n1/letoltesek/tudomany_napja/2012TM1.pdf
- Bloomberg (2016): Soros says brexit has „unleashed” a financial-markets crisis. <http://www.bloomberg.com/news/articles/2016-06-30/soros-says-brexit-has-unleashed-a-financial-markets-crisis>
- Bordo, M. D., Meissner, C. M. (2015): Fiscal and Financial Crises, *NBER Working Paper* 22059, <http://www.nber.org/papers/w22059>.
- Botos, B. (1983): Betegek és gyógymódok, Figyelő, június 16.
- Boughton, J. M. (1997): *From Suez to Tequila: The IMF as Crisis Manager*, IMF, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/wp9790.pdf>.
- Businessinsider (2016): Roubini: It's not 2008 – yet – but governments need to act fast. <http://www.businessinsider.com/nourel-roubini-on-economy-and-markets-2016-1>
- Calica, N., Corsepius, U. (1994): Trade Reforms in Fund-Supported Programmes, in: *IMF: International Trade Policies: The Uruguay Round and Beyond*, 2., Washington.
- Calomiris, C.W., Hubbard R. G. (1990): Firm Heterogeneity, Internal Finance, and 'Credit Rationin'. *Economic Journal* 100(399), pp. 90-104
- Catan, T. (2002): Argentines snowed under by paper IOUs'. *Financial Times*. 2002. április 11. p. 4
- Chambers, J., Daria, A. (2002): Rating Performance 2002, Default, Transition, Recovery, and Spreads, Standard and Poor's.
- Chenery, H. B. (1982): Industrialization and Growth, The Experience of Large Countries. *World Bank Staff Working Paper*, 539, The World Bank, Washington.

- Chomthongdi, J. (2009): Thailand and the World Financial Crisis. <http://www.theglobalist.com/thailand-and-the-world-financial-crisis/>
- Claessens S., Kose, M. A. (2013): Financial Crises: Explanations, Types and Implications. IMF Working Paper, <https://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.aspx?sk=40283.0>.
- Clark, C. (1940): *The Conditions of Economic Progress*. MacMillan & Co. Ltd. London.
- Cline, W. R. (1984): *International Debt: Systemic Risk and Policy Response*, MIT Press, Cambridge.
- Cohen, E. (2012): Globalization, Global Crises and Tourism, *Tourism Recreation Research* 37(2), pp. 103-111.
- Corsetti, G., Pesenti, P., Roubini, N. (1998): What Caused the Asian Currency and Financial Crisis? Part I: A Macroeconomic Overview, *NBER Working Paper* 6833, <http://www.nber.org/papers/w6833>
- Csáki, Gy., Szalavetz, A. (2004): A működőtőke-vonzási képesség mint a versenyképesség mércéje. MTA Világgazdasági Kutatóintézet. Budapest. pp. 4-5. <http://mta.hu/fileadmin/news/files/644/vki11.pdf>
- Demirgüç-Kunt, A., Detragiache, E. (2002): Does Deposit Insurance Increase Banking System Stability? An Empirical Investigation, *Journal of Monetary Economics*, 49, pp. 1373-1406.
- Detragiache, E., Spilimbergo, A. (2001): Crises and Liquidity: Evidence and Interpretation, IMF Working Paper 01(2), International Monetary Fund, Washington
- Diaz-Alejandro, C. (1985): Good-bye financial repression, hello financial crash, *Journal of Development Economics*, 19(1-2), pp. 1-24.
- Dornbusch, R., Pablo, J. C. (1989): Debt and Macroeconomic Instability in Argentina, in: Sachs, J.D. (szerk.): *Developing Country Debt and the World Economy*, University of Chicago Press, <http://www.nber.org/books/sach89-3>
- Eaton, J., Gersovitz, M., Stiglitz, J.E. (1986): The pure theory of country risk. *European Economic Review* Volume 30, Issue 3, pp. 521-527
- Economist (2008): Crisis management in Mexico. <http://www.economist.com/node/12587590?zid=298&ah=0bc99f9da8f185b2964b6cef412227be>
- Edwards, S. (1982): Deuda externa, ahorro doméstico y crecimiento económico en Chile. Una perspectiva de largo plazo: 1982-1990. *Estudios Internacionales*, 15(59), pp. 260–275.
- Eichengreen, B. (2002): Whiter monetary and financial cooperation in Asia? *Second Annual Conference of PECC Finance Forum*, Hua Hin, Thaiföld.
- Eichengreen, B., Portes, R. (1987): The Anatomy of Financial Crisis, in: Portes, R., Swoboda, A.K. (szerk): *From Threats to International Financial Stability*, New York, Cambridge University Press, pp. 10-58.

- Eichengreen, B., Andrew, R., Wyplosz, C. (1995): Exchange Market Mayhem: The Antecedents and Aftermath of Speculative Attacks, *Economic Policy* 10(21), pp. 249-312.
- Elson, A. (2006): The Economic Growth of East Asia and Latin America in Comparative Perspective. Lessons for development policy. *World Economics* 7(2), pp. 97-114.
- Erdey, L. (2006): Adósságválságtól a NAFTA első évtizedéig: Mexikó gazdaságfejlődésének kérdőjelei, *Competitio* 5(3), pp. 43-65.
- Erdős, T. (1977): Price explosion and economic crisis, *Acta Oeconomica* 18(2), Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 141-152 <http://www.jstor.org/stable/40728527>
- Farkas, P. (2012): A világgazdasági válság elhúzódásának mélyebb okairól. A pénzügyi egyensúlytalanságok és a modell, in: Farkas, P., Meisel, S., Weiner, Cs. (szerk.): *Elveszett illúziók – A világgazdaság tartós válságáról*, MTA Világgazdasági kutatóintézet, Budapest. www.vki.hu/es_doc/foti_konyv.pdf
- Federal Deposit Insurance Corporation (1997): The LDC Debt Crisis, in: *FDIC: History of the 80s*. pp. 191-210. https://www.fdic.gov/bank/historical/history/191_210.pdf
- Fisher, A.G.B. (1935): *The Clash of Progress and Security*. MacMillan & Co. Ltd. London.
- Ffrench-Davis, R. (1973): Foreign Investment in Latin America: Recent Trends and Prospects. In *Latin America in the International Economy*. Palgrave Macmillan UK. pp. 169-196
- Ffrench-Davis, R. (1979). Exports and industrialization in an orthodox model: Chile, 1973-1978. *Cepal Review* 9. pp. 95-113.
- Frankel, J. A., Rose, A. K. (1996): The Endogeneity of the Optimum Currency Area Criteria, NBER Working Paper No. 5700, <http://www.nber.org/papers/w5700>
- Friedman, M., Schwartz, A.J. (1963): *A Monetary History of the United States, 1867-1960*. Princeton University Press, Princeton.
- Fuchs, V. (1968): *The Service Economy*. National Bureau of Economic Research. General Series. 87. New York. pp. 46-76.
- Furtado, C. (1976): *Economic development of Latin-America*. Cambridge University Press. pp. 118-125
- Goh Soo Khoon, Lim Mah-Hui, M. (2010): *The Impact of the Global Financial Crisis: The Case of Malaysia*. Third World Network, Penang. <http://www.twinside.org.sg/title2/ge/ge26.pdf>
- Goldstein, M. (1998): The Asian Financial Crisis: Causes, Cures and Systemic Implications. *Policy Analyses in International Economics, Institute for International Economics*. 55.
- Greenwald, B., Stiglitz, J.E. (1988): *Imperfect information, Finance Constraints, and Business Fluctuations*, Oxford University Press, Oxford.

- Harberger, A.C. (1982): The Chilean economy in the 1970s: Crisis, stabilization, liberalization, reform, *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 17, pp. 115-152.
- Haralambie, G. (2011): The global crisis and cyclical theory. *Theoretical and Applied Economics* 18(11), pp. 79-88. <http://store.ectap.ro/articole/664.pdf>
- Healey, N. (szerk.). (2002): *Britain's economic miracle: myth or reality?* Routledge.
- Hemmin, R., Kell, M., Schimmelpfennig, S. (2003): Fiscal Vulnerability and Financial Crises in Emerging Market Economies, Occasional Paper 218, International Monetary Fund, Washington DC 2003
- Hermann, C. F. (1986): International Crisis as a Situational Variable, in: J. N. Rosenau (szerk.): *International Politics and Foreign Policies*, Free Press, New York. pp. 409-421.
- Holsti, J. K. (1967): *International Politics – A Framework for Analysis*, Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall. p. 357.
- Hudson, R. A. (1994): Chile: a country study, Federal Research Division, Library of Congress, Washington D.C. <https://www.loc.gov/item/94021663/>
- Ingram, J. C. (1971): *Economic Change in Thailand 1850-1970*. Stanford University Press, Stanford.
- International Monetary Fund (1999): Malaysia: Recent Economic Developments, IMF Staff Country Report No. 99/85. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/1999/cr9985.pdf>
- International Monetary Fund (2006): IMF Survey, 35 (19), IMF, Washington. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/2006/101606.pdf>
- International Monetary Fund (2007): World Economic Outlook – Globalization and Inequality, IMF, Washington. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2007/02/pdf/text.pdf>
- International Monetary Fund (2016): Potent Policies for a Successful Normalization, IMF, Washington. http://www.imf.org/External/Pubs/FT/GFSR/2016/01/pdf/text_v2.pdf
- Ito, T. (2001): Growth, Crisis and the Future of Economic Recovery in East Asia in Stiglitz, J. & Yusuf, S. (szerk.): *Rethinking the East Asia miracle*. World Bank & Oxford University Press, 2001.
- Itoh, M. (1990): *The World Economic Crisis and Japanese Capitalism*, Palgrave Macmillan UK, London.
- Jaksity, Gy. (2003): A pénz nyugtalan természete. Mindentudás Egyeteme - <http://mindentudas.hu/el%C5%91ad%C3%A1sok/tudom%C3%A1nyter%C3%BCletek/t%C3%A1rsadalomtudom%C3%A1ny/132-k%C3%B6zgazdas%C3%A1gtudom%C3%A1nyok/6034-a-penz-nyugtalan-termeszete.html>
- Frankel, J. A., Rose, A. K. (1996): Currency Crashes in Emerging Markets: Empirical Indicators. *Working Paper 5437*, Cambridge pp. 3-5.
- Jomo, K. S. (1990): *Growth and Structural Change in the Malaysian Economy*, Palgrave Macmillan UK.

- Káldor, N. (1966). *Causes of the slow rate of economic growth of the United Kingdom. An inaugural lecture*. Cambridge University Press. Cambridge. pp. 117-121.
- Kaminsky, G., Reinhart, C. (1999): The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance-of-Payment Problems, *American Economic Review*, 89(3), pp. 473-500.
- Kindleberger, C. P., Aliber, R. Z. (2011): *Manias, Panics and Crashes: A History of Financial Crises*, 6. átdolgozott kiadás, Palgrave Macmillan.
- Klaus, F. V. (2009): *Dictatorship, Democracy, and Globalization: Argentina and the Cost of Paralysis, 1973-2001*, Pennsylvania State University Press, University Park.
- Knotek II, E. S., Khan, S. (2011). *How do households respond to uncertainty shocks?*. Economic Review-Federal Reserve Bank of Kansas City, 63.
- Krugman, P. (1979). A model of balance-of-payments crises. *Journal of money, credit and banking*, 11(3), 311-325.
- Krugman, P. (2013): Structural Humbug. The New York Times Blog. http://krugman.blogs.nytimes.com/2013/08/03/structural-humbug/?_php=true&_type=blogs&_r=0
- Kuznets, S. (1964): Quantitative Aspects of the Economic Growth of Nations: IX. Level and Structure of Foreign Trade – Comparisons for Recent Years, *Economic Development and Cultural Changes 13(1)*, University of Chicago Press, pp. 1-106
- Kuznets, S. (1974): Modern Economic Growth: Findings and Reflections. *The American Economic Review*. 63(3). pp.247-258.
- Lane, P. R., Milesi-Ferretti, G. M. (2003). International financial integration. *IMF Economic Review*, 50(1), 82-113.
- Lewis, W. A. (1954): Economic Development with Unlimited Supplies of Labour. *The Manchester School*, 22(2), pp. 139-191.
- Lubitz, R. (1978). The Italian economic crises of the 1970's, International Finance Discussion Paper No. 120, <https://www.federalreserve.gov/pubs/ifdp/1978/120/ifdp120.pdf>
- Laeven, L., Valencia, F. (2012): Systemic Banking Crises Database: An Update, *IMF Working Paper* 12(163). p. 17.
- Lámfalussy, S. (2006): Társadalmi felelősség versus gazdasági hatékonyság. *Magyar Szemle*. 15. évf. 11-12. sz. pp. 60-75.
- Lámfalussy, S. (2008): *Pénzügyi válságok a fejlődő országokban*. Akadémiai Kiadó. Budapest
- Larrain, F., Meller, P. (1991): The Socialist-Populist Chilean Experience, 1970-1973, in: Dornbusch, R., Edwards, S. (szerk.): *The Macroeconomics of Populism in Latin America*, University of Chicago Press, pp. 175-221

- Li, K.J. (2003): *A harmadik világból az elsőbe. A "Szingapúr sztori": 1965-2000 Szingapúr és Ázsia gazdasági fellendülése.* MTA Világazdaági Kutatóintézet, Budapest.
- Lilien, D.M. (1982): Sectoral Shifts and Cyclical Unemployment, In: *Journal of Political Economy*, vol. 90, pp. 777-793.
- López-Mejía, A. (1999): Large Capital Flows: A Survey of the Causes, Consequences, and Policy Responses, *IMF Working Paper*. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/1999/wp9917.pdf>
- Lowenstein, R. (2011): The Nixon Shock. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2011-08-04/the-nixon-shock>
- Lubitz, R. (1978). The Italian economic crises of the 1970's, *International Finance Discussion Paper No. 120*, <https://www.federalreserve.gov/pubs/ifdp/1978/120/ifdp120.pdf>
- Luiten van Zanden, J., Marks, D. (2012): *An Economic History of Indonesia 1800-2010*, Routledge, London.
- Madarász, A. (2013): OTKA-79196 Kutatási Zárójelentés. http://real.mtak.hu/12604/1/79196_ZJ1.pdf
- Magas, I. (2010): *Világgazdasági folyamatok és pénzügyi liberalizáció 1970-2010.* MTA Doktori disszertáció. p. 83. http://real-d.mtak.hu/521/4/dc_289_11_doktori_mu.pdf
- Manasse, P., Roubini, N., Schimmelpfennig, A. (2003): Predicting Sovereign Debt Crises, *IMF Working Paper No. 03/221*, Washington.
- Mankiw, N. G. (1986): The Allocation of Credit and Financial Collapse, *Quarterly Journal of Economics*, 101(3), pp.455-470
- Marshall, A. (1920): *Principles of Economics*. (8th edition). Macmillan, London.
- Meltzer, A. H. (1992): *Inflation and money in Brazil*. Carnegie Mellon University, <http://repository.cmu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1897&context=tepper>
- Menedzsmeni Fórum (2001): *Dot-com valóság*. http://www.mfor.hu/cikkek/vallalatok/Dot_com_valosag.html?page=1
- Mercado-Aldaba, R. A. (1994): *Foreign Direct Investment in the Philippines: A Reassessment*, Philippine Institute for Development Studies, Manila. http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNABX021.pdf
- Merrill, T.L., Miró, R. (1996): *Mexico a country study*, Federal Research Division, Library of Congress, http://memory.loc.gov/master/frd/frdcstdy/me/mexicocountrystu00merr_0/mexicocountrystu00merr_0.pdf
- Mészáros, I. (2012): A szerkezeti válság szerkezetváltozást követel, *Eszmélet*, http://eszmelet.hu/meszaros_istvan-a-szerkezeti-valsag-szerkezetvaltast-kovetel/
- Michaelis, M. (1962): *Concentration in International Trade*, North Holland Publishing, Amsterdam

- Mill, J. S. (1826): Paper Currency and Commercial Distress, *Parliamentary Review*, Session of 1826, London.
- Mishkin, F. S. (1997): *The Causes and Propagation of Financial Instability: Lessons for Policymakers, Maintaining Financial Stability in a Global Economy*, Federal Reserve Bank of Kansas City, Kansas City, MO., pp. 55-96.
- Mishkin, F. S. (1991). Anatomy of a financial crisis, *NBER Working Paper* No. 3934. <http://www.nber.org/papers/w3934>
- Minsky, H. P. (1972). An evaluation of recent monetary policy. *Nebraska Journal of Economics and Business*, pp. 37-56.
- Moody's Investors Service (2003): Sovereign Bond Defaults, Rating Transitions, and Recoveries (1985-2002), Moody's Investors Service, pp. 2-52.
- Munblak, Y., Cavallo D., Domenech, R. (1989): Agriculture and Economic Growth, Argentina 1913-1984. International Food Policy Research Institute, *Research Report 76*, Washington D.C.
- Naudé, W. (2009): The financial crisis of 2008 and the developing countries, *WIDER Discussion Paper*, World Institute for Development Economics. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/84665/1/659524139.pdf>
- OECD (2014): *Employment Outlook 2014*, Párizs. http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/employment/oecd-employment-outlook-2014_empl_outlook-2014-en#.V7RamfmLTIU#page15
- OECD (2015): *The OECD Post-2015 Reflection series*, <http://www.oecd.org/dac/post-2015.htm>
- Ohmae, K. (1985): *Triad Power*, The Free Press, New York.
- Palánkai, T. (1980). A tőkés világgazdaság fejlődésének új tendenciái az 1970-es és 1980-as években. *Egyetemi Szemle*, pp. 11-27.
- Palotás, L. (2003): Az argentin lemaradásról, *Külgazdaság* XLVII. évf. Kopint-Datorg, Budapest, pp. 60-61.
- Papageorgiou, D., Choksi, A.M., Michaely, M. (1991): *Liberalizing foreign trade in developing countries. The lessons of experience*. World Bank, Washington. <http://goo.gl/u5gqdC>
- Perroux, F. (1950): Economic Space: Theory and Applications. *The Quarterly Journal of Economics*, 64(1), pp. 89-104.
- Prebisch, R. (1984). Five stages in my thinking on development. in: Meier, G. M., Seers, D. (szerk): *Pioneers in development*. Oxford University Press. New York. pp. 173-191.
- Project Syndicate (2016): *2008 Revisited?* <https://www.project-syndicate.org/commentary/global-financial-crisis-redux-by-nouriel-roubini-2016-03>
- Reinhart, C. M., Rogoff, K. S. (2008). This time is different: A panoramic view of eight centuries of financial crises, *NBER Working Paper* 13882
- Reinhart, C. M., Rogoff, K. S. (2009): *This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Reinhart, C. M., Rogoff, K. S. (2011): From Financial Crash to Debt Crisis. *The American Economic Review*, 101(5), 1676–1706.
<http://www.jstor.org/stable/23045619>
- Reinhart, C.M. & Rogoff, K.S (2014): Recovery from Financial Crises: Evidence from 100 Episodes, *American Economic Review*, *American Economic Association*, 104(5), pp. 50-55.
- Remmer, K. L. (1991): Democracy and Economic Crisis: The Latin American Experience. *World Politics*, 42, pp. 315-335.
- Rocha, J. (2000): *Brazil*, Oxfam GB, London.
- Rosenfeld, S. (1994): The Myth of the Chilean Miracle. *Multinational Monitor*, July/August, pp. 30-32.
- Roubini, N. (2011): *Crisis economics. A crash course in the future of finance*. Penguin UK, London.
- Rozsnyai, E. (2002): *Az imperializmus korszakváltásai*, Budapest, magánkiadás. ISBN 963 440 541 x
- Sachs, D. J. (1995): *Alternative Approaches to Financial Crises in Emerging Markets*.
<http://www.earth.columbia.edu/sitefiles/file/about/director/documents/jrnrep0696.pdf>
- Saito, K. (1998): *Korea's Economic Adjustments under the IMF-supported Program*. Background Material.
file:///C:/Users/Erzsike/Downloads/_012198apdf.pdf
- Sangsubhan, K. (2008): Managing Capital Flows: The Case of Thailand. *Asian Development Bank Institute Discussion Paper*. 95. Japán
<http://www.adbi.org/files/dp95.managing.capital.flows.thailand.pdf>
- Schumpeter, J. (1943): *Capitalism, Socialism, and Democracy*. Harper&Brothers Publishers, New York.
- Sheng, A. (2009): *From Asian to Global Financial Crisis. An Asian Regulator's View of Unfettered Finance in the 1990s and 2000s*. Cambridge University Press. Cambridge
- Shenton, B., Watts, M. (1979): Capitalism and hunger in Northern Nigeria. *Review of African political economy*, 6(15-16), pp. 53-62.
- Singer, H. W., Alizadeh, P. (1988): Import substitution revisited in a darkening external environment. in: Dell, S. (szerk) *Policies for development*, Palgrave Macmillan UK. pp. 60-86
- Smith, C.W. (1991): *Authoritarianism and the Crisis of the Argentine Political Economy*, Stanford University Press, 1991
- Solon, O., Floro, M. (1993). *The Philippines in the 1980s: A Review of National and Urban Level Economic Reforms*. World Bank.
- Sornette, D. (2003). Critical market crashes. *Physics Reports*, 378(1), pp. 1-98.

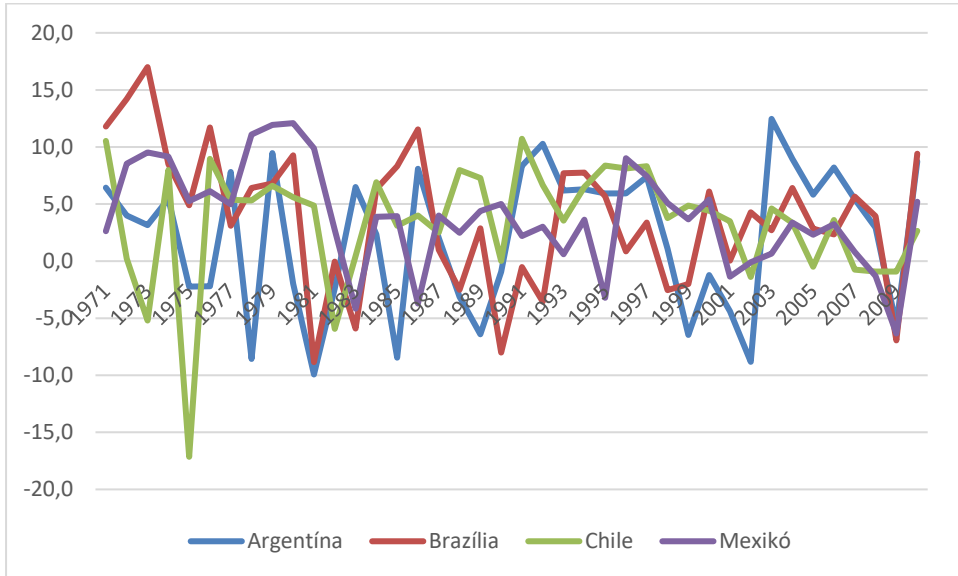
- Stamer, M. (1999): Interrelation between Subsidies, Structural Change and Economic Growth in Germany, A Vector Autoregressive Analysis, *Konjunkturpolitik*, 44(3), pp. 231-253.
- Standard and Poor's (2011): Default, Transition and Recovery: Sovereign Defaults and Rating Transition Data, 2010 Update. Global Credit Portal. 2011.02.23
- Stiglitz, J. (1998): More Instruments and Broader Goals: Moving Toward the Post-Washington Consensus, WIDER Annual Lecture, Helsinki. <https://inef.uni-due.de/PolitikOn/Stiglitz.pdf>
- Stiglitz, J. E. (2010): The Stiglitz Report: Reforming the International Monetary and Financial Systems in the Wake of the Global Crisis, The New Press.
- Stiglitz, J.E. (2012): The Price of Inequality: How today's divided society endangers our future. Penguin UK, London.
- Stiglitz, J. E., Weiss, A. (1981). Credit rationing in markets with imperfect information. *The American Economic Review*, 71(3), pp. 393-410.
- Stoikov, V. (1966): Some Determinants of the Level of Frictional Unemployment: A Comparative Study, *International Labour Review*, 93, pp. 530-549.
- Syrquin, M. (2007). Structural change and development. *International Handbook of Development Economics*, 1, pp. 48-67.
- Szanyi, M. (2009): A globális válság eredete, fő dimenziói és egyéb jellemzői, in: Farkas, P. (szerk.): *A globális válság: hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások, 1. kötet, Világgazdasági súlyponteltolódások*. Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest. pp. 7-26. <http://vki3.vki.hu/kot/ecostat/01-Farkas.pdf>
- Szegő, A. (1989): Világgazdasági függés, eladósodás, válság, *Eszmélet 1*, pp.65-99.
- Székely-Doby A. (2006): Vernon és a számítógép. Az információs technológiai forradalom és a termékciklus-hipotézis összefüggései. *Közgazdasági Szemle*, 53. pp. 812-826.
- Szentes, T. (2002): A globalizációs folyamat kedvező és kedvezőtlen hatásai – Bevezető megjegyzések a Globalizáció és a civilizációk című tudományos üléshez. *Magyar Tudomány* 2002(6), Budapest, pp. 708-719. <http://www.matud.iif.hu/02jun/szentes.html>
- Szentes, T. (2009): Ki, mi és mért van válságban? Napvilág Kiadó, Budapest
- Szentes, T. (2009): Válság és válságviták, *Köz-gazdaság* 2009(3), Budapest, pp. 45-68. <http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/285/1/4-szentes.pdf>
- Szentes, T. (2011): *Fejlődés-gazdaságtan*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ten Kate, A., Wallace, R.B. (1980): Protection and Economic Development in Mexico, St. Martin's Press, New York.
- The National Archives – [http://www.nationalarchives.gov.uk/cabinetpapers/themes/imf-crisis.htm#The%20\\$3.9%20billion%20loan](http://www.nationalarchives.gov.uk/cabinetpapers/themes/imf-crisis.htm#The%20$3.9%20billion%20loan)

- The South Center (2009): Reflection and Foresights, *South Bulletin*, 34, http://www.southcentre.org/index.php?option=com_content&task=view&id=978&Itemid=1
- United Nations (2006): *World Economic Situation and Prospects 2006*, New York. http://www.un.org/en/development/desa/policy/wesp/wesp_archive/2006wesp.pdf
- United Nations (2015): *World Economic Situation and Prospects 2015*, United Nations, New York. http://www.un.org/en/development/desa/policy/wesp/wesp_archive/2015wesp_chap1.pdf
- United Nations Conference on Trade and Development (1995): *World Investment Report*. http://unctad.org/en/Docs/wir1995_en.pdf
- United Nations Conference on Trade and Development (2007): *World Economic Situation and Prospects 2007*, New York. http://unctad.org/en/docs/wesp2007_en.pdf
- United Nations Development Program (2011): *Towards Human Resilience : Sustaining MDG Progress in an Age of Economic Uncertainty*, New York. http://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/poverty-reduction/inclusive_development/towards_human_resiliencesustainingmdgprogressinanageofeconomicun.html
- Vámos, T. (2009): Válság és Rendszertudomány, *Magyar Tudományos Akadémia folyóirata*. <http://www.matud.iif.hu/2009/09maj/13.htm>
- Velde, D. W. (szerk.) (2008): The global financial crisis and developing countries. *Working Paper* 316, Overseas Development Institute. https://iris.unive.it/retrieve/handle/10278/43411/31685/The%20global%20financial%20crisis%20and%20developing%20countries_Phase%202_Synthesis.pdf
- Walras, L. (2005): *Studies in Applied Economics: Theory of the Production of Social Wealth*, Routledge, London.
- Washington Post (2014): *The Great Society at 50*. http://www.washingtonpost.com/sf/national/2014/05/17/the-great-society-at-50/?utm_term=.8ae1e42011e4
- Wee, V. (2002): Social Fragmentation in Indonesia: A Crisis from Suharto's New Order, *Journal of Comparative Asian Development*, 1:2, pp. 285-300
- Wing Thye, W., Nasution, A. (1987): External Debt Management in: Sachs, J.D., Collins, S. M. (szerk): *Developing Country Debt and Economic Performance*, University of Chicago Press, Chichago, pp. 114-129. <http://www.nber.org/chapters/c9027.pdf>
- Young, A.A. (1928): Increasing Returns and Economic Progress. *The Economic Journal*. 38(152), pp: 527-542.
- Yusoff, M. (1992): *The trends and prospects of primary commodity exports of developing countries with special reference to Malaysia*. National Conference on Economic Globalisation. Universiti Utara Malaysia. Kuala Lumpur S.n.

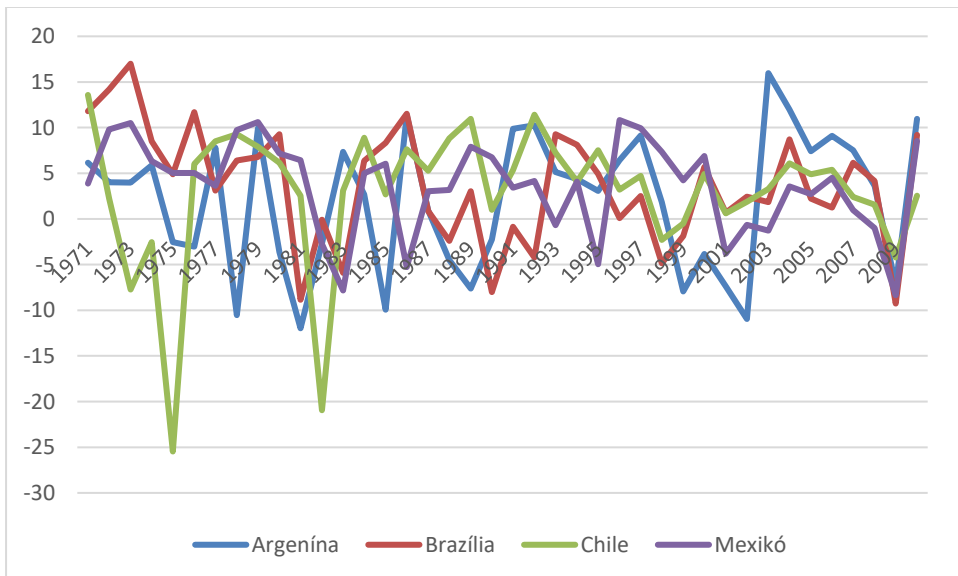
(Linkek ellenőrizve: 2017. december)

M2. ÁBRÁK ÉS TÁBLÁZATOK

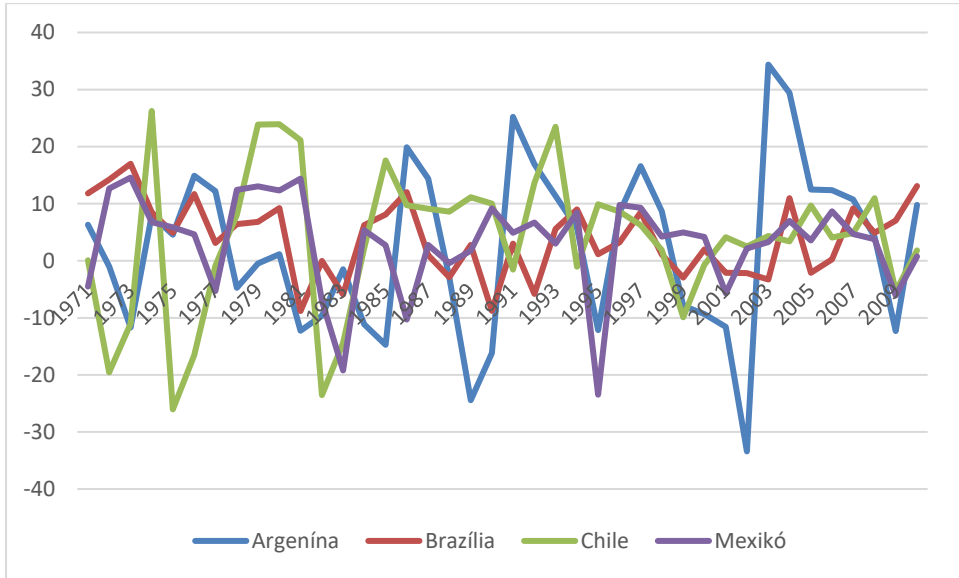
Melléklet I. A vizsgált latin-ameirkai országok főbb gazdasági alszektorainak kibocsátás-változása 1971 és 2010 között.

Bányászat és feldolgozóipar

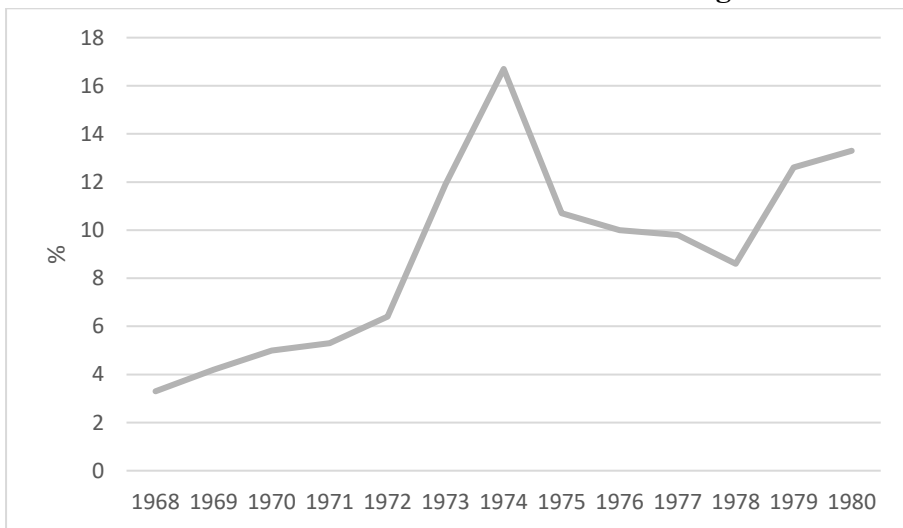
A villamosenergia, gáz- és távhőellátás

Építőipar

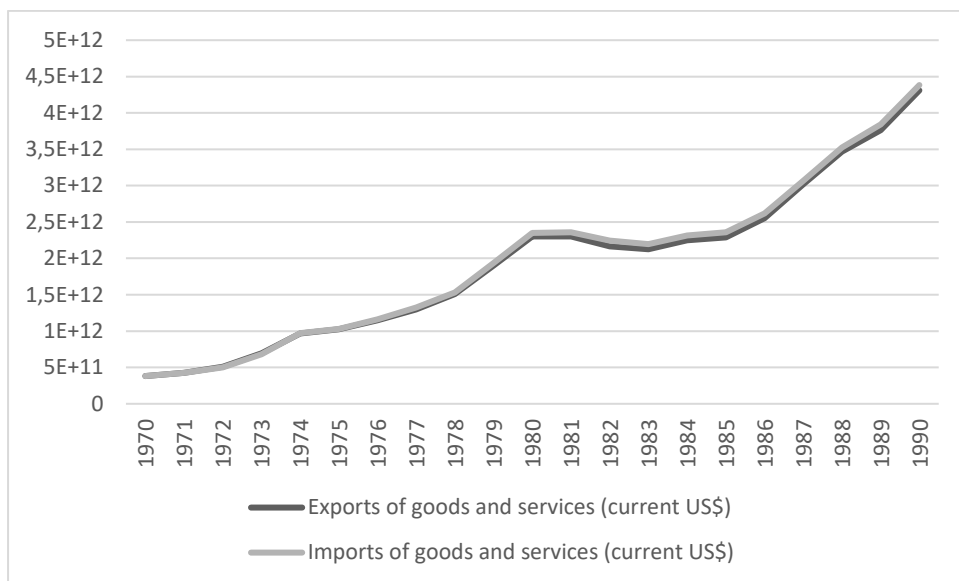
Forrás: Knoeam adatbázis adatai alapj saját szerkesztés 1971-2010

Melléklet II. Az infláció mértékének változása a világon 1968 és 1980 között

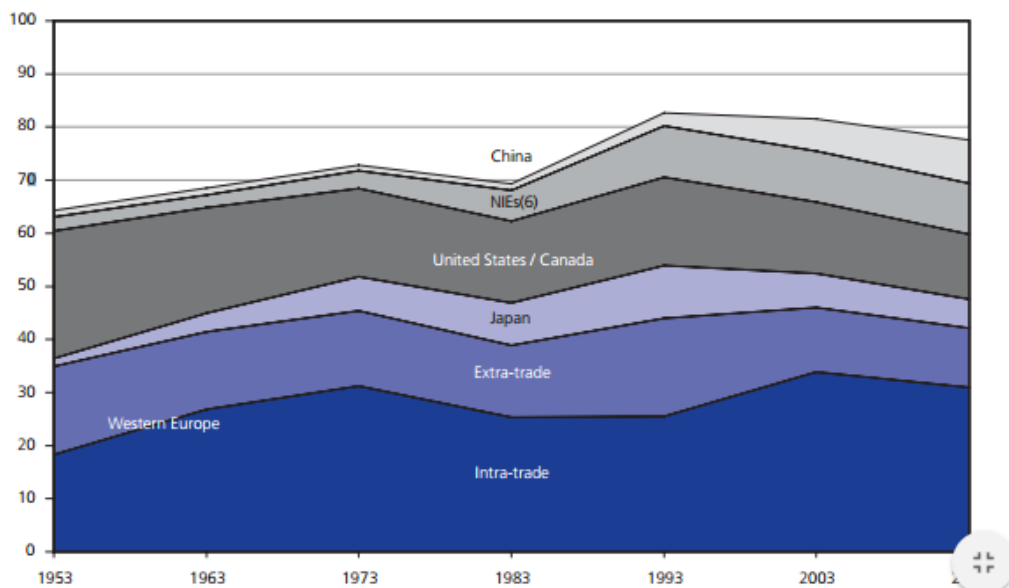
Forrás: A Világbank adatai alapján saját szerkesztés, 1968-1980

Melléklet III. Az export és import változása a világban 1970 és 1990 között

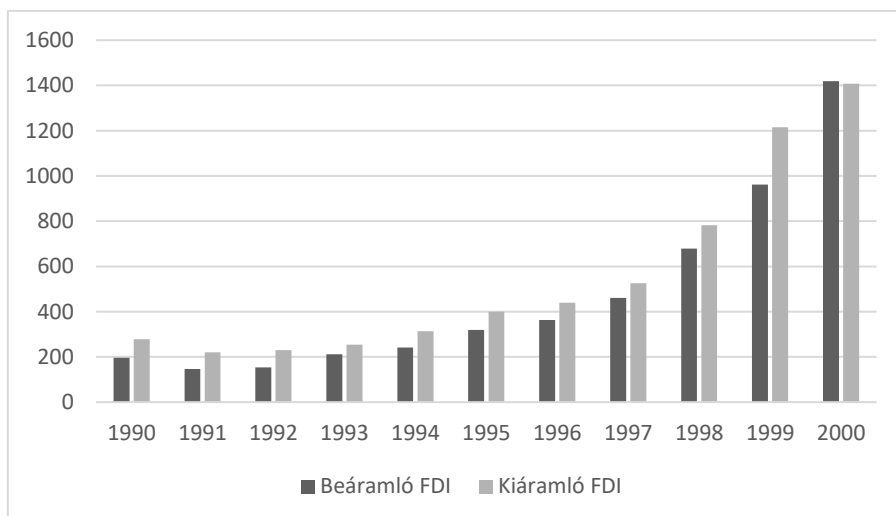
Forrás: A Világbank adatai alapján saját szerkesztés, 1970-1990

Melléklet IV. A világ árukereskedelmének százalékos megoszlása a legfőbb exportőrök között 1953 és 2006 között.

Forrás: Világkereskedelmi Szervezet (UN, 2006)

Melléklet V. A beáramló és a kiáramló működőtőke nagyságának változása 1990 és 2000 között

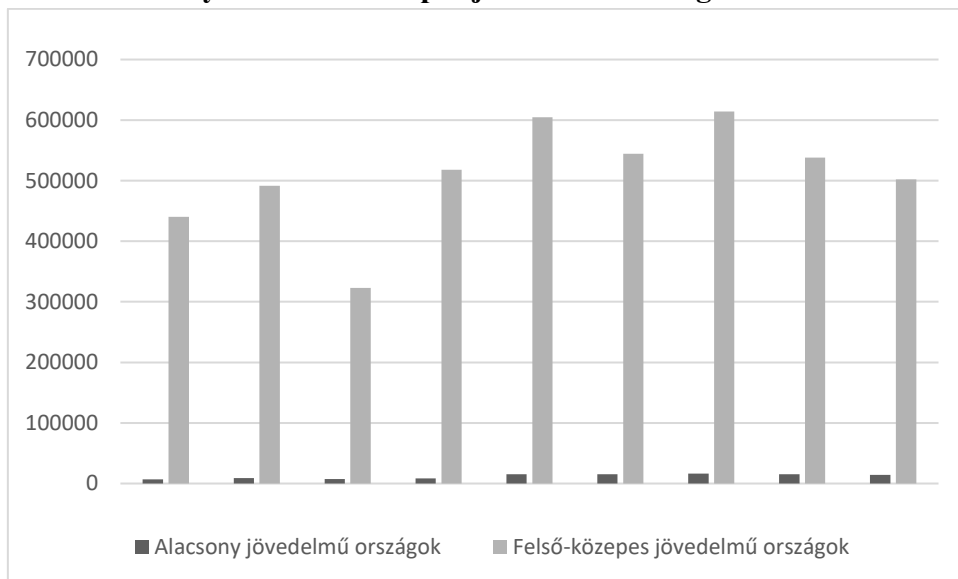
Forrás: A Világbank adatai alapján saját szerkesztés, 1980-2000

Melléklet VI. Foglalkoztatás változása az egyes szektorokon belül az előző évhez képest (%)

	2003	2004	2005	2006	2007
Teljes	107	106,5	105,5	107,5	107,5
Mezőgazdaság	106	103,6	102,4	104,3	105
Halászat	102,1	104,3	100,0	101,6	103,2
Bányászat	109,2	107,3	106,2	103,3	103,1
Feldolgozóipar	108,8	106,3	107,1	108,5	108,4
Áram-gáz és víz szolgáltatás	103,7	100,4	103,7	101,9	97,5
Építkezés	105,3	106,9	105,9	115,8	112,8
Nagykereskedelem, bizományi kereskedelem	109,8	110,5	105,1	110,8	104,8
Vendéglátás	100,3	103,1	106,5	109,2	108
Közlekedés és kommunikáció	107,5	108,7	102,1	110,7	107,5
Ingatlanügyek, bérbeadás	102,5	101,3	112,7	106,2	117,1

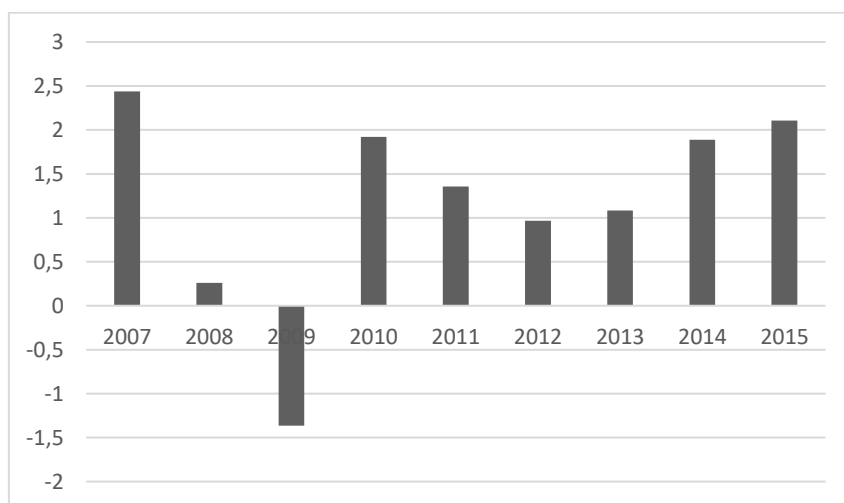
Forrás: Goskomstat

Melléklet VII. A beáramló működőtőke nagyságának változása 2007 és 2015 között az alacsony és a felső-közepes jövedelmű országok esetében.

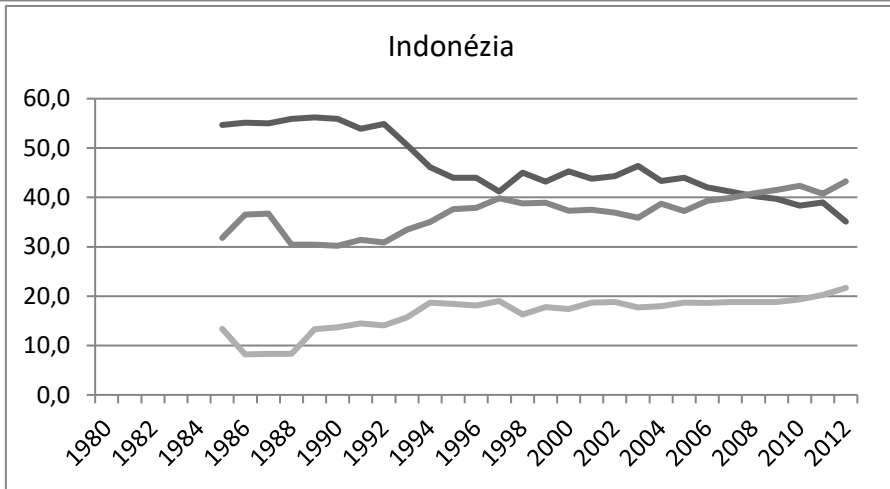
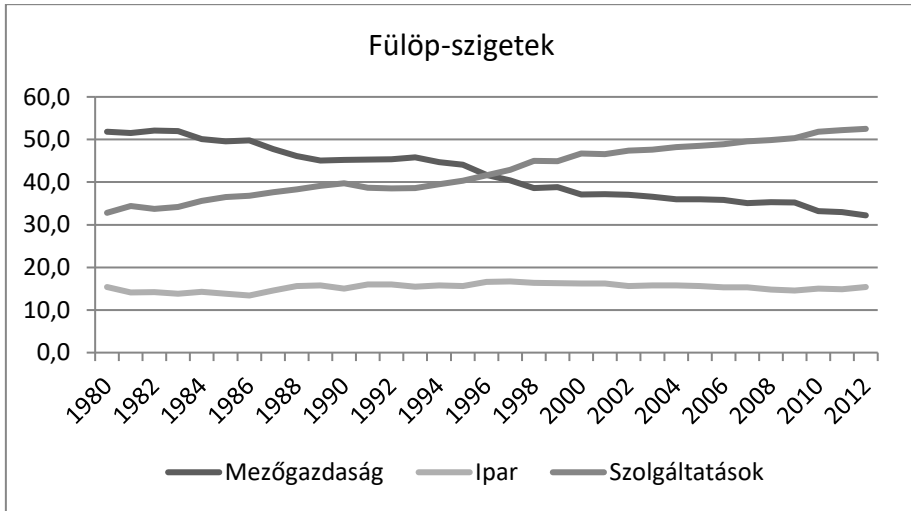
Forrás: A Világbank adatai alapján saját szerkesztés, 2007-2015

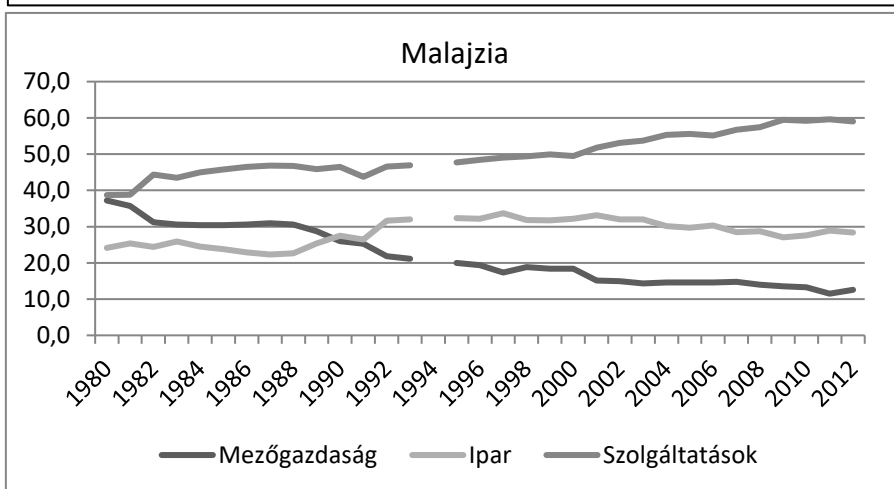
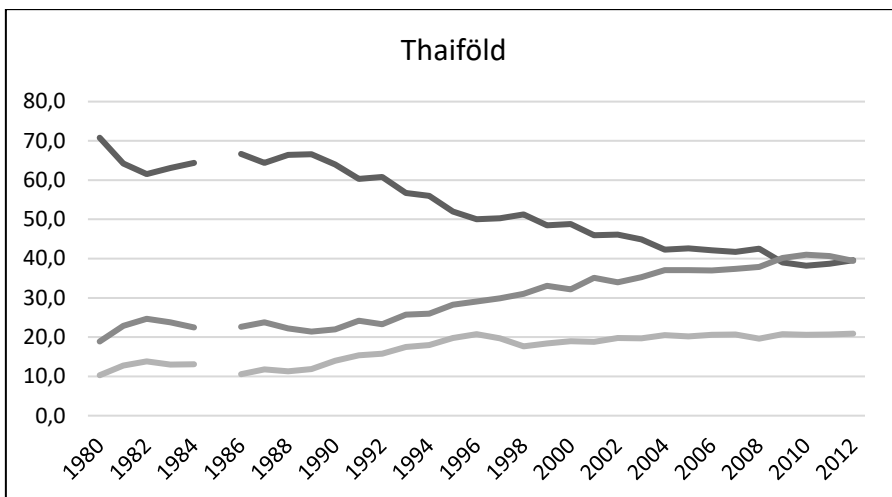
Melléklet VIII. A háztartások végső fogyasztásának változása a magas jövedelmű országok csoportjában 2007 és 2015 között.

Forrás: A Világbank adatai alapján saját szerkesztés, 2007-2015

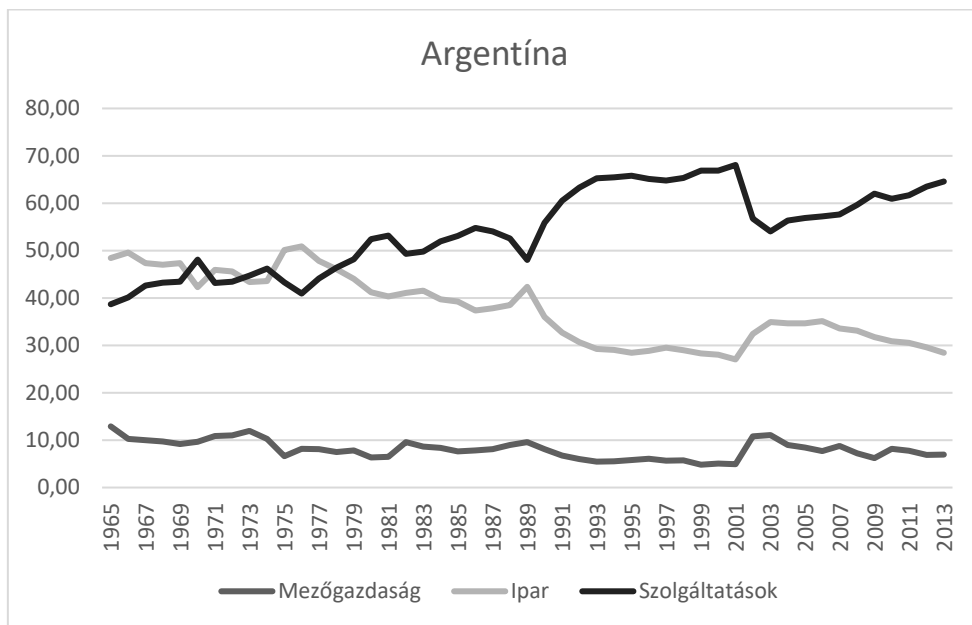
Melléklet IX Az egyes gazdasági szektorokban foglalkoztatottak arányának (%) változása 1980 és 2012 között

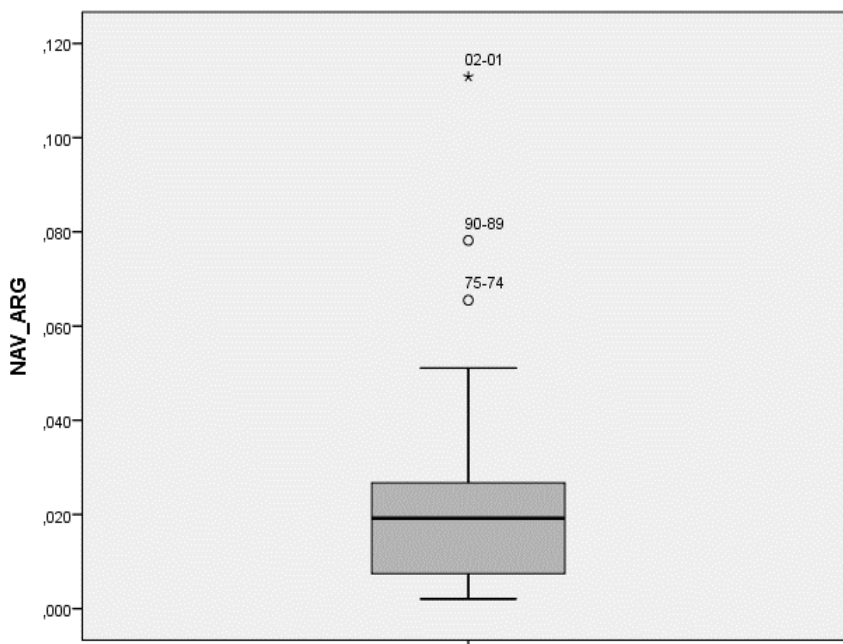

Forrás: A Világbank adatai alapján saját szerkesztés, 1980-2012

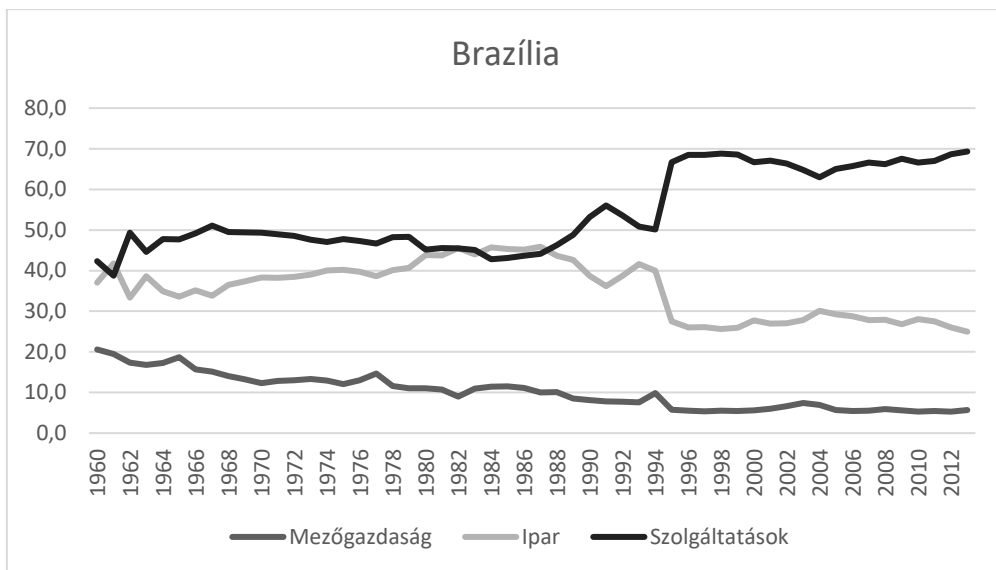
Melléklet X. A gazdasági szektorok GDP arányos részesedésének változása 1965 és 2013 között és a kiugró értékkel bíró időszakok a vizsgált latin-amerikai országok esetében.

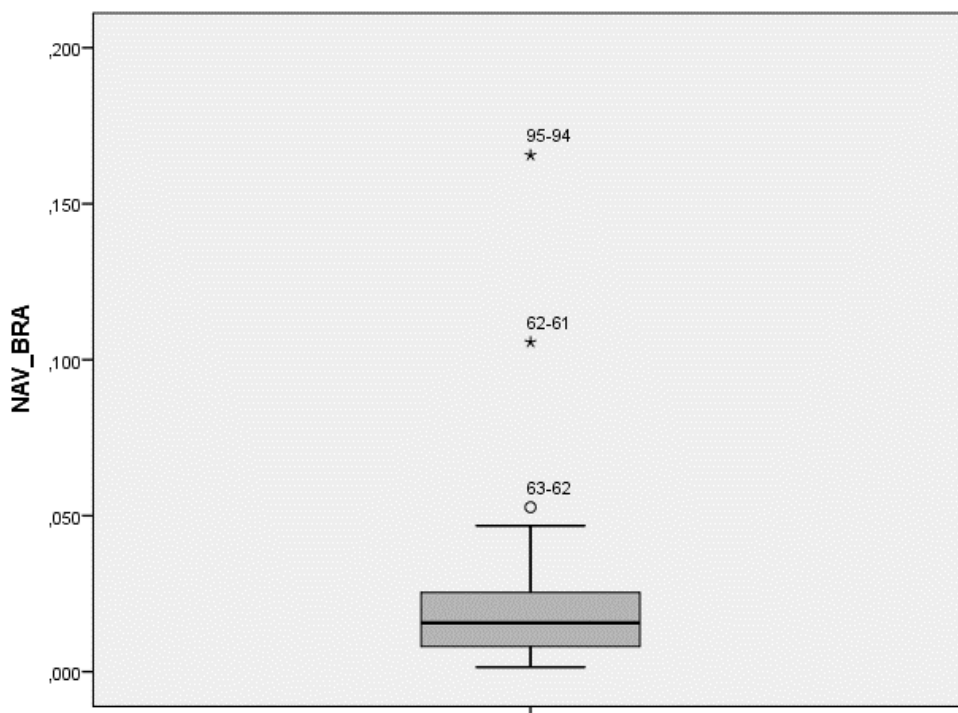
Forrás: A Világbank adatai alapján saját szerkesztés, 1965-2013

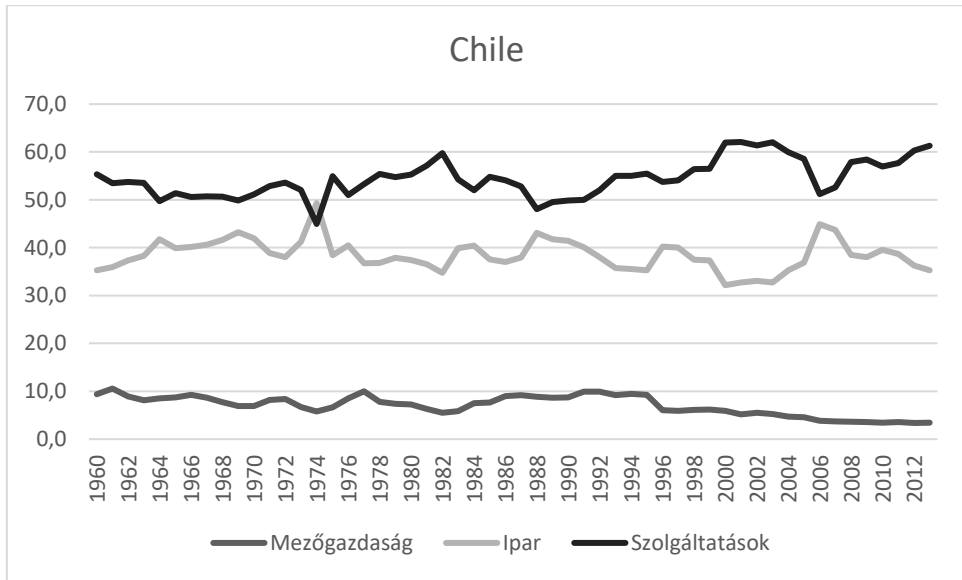
Forrás: A Világbank adatai alapján saját számítás, 1965-2013

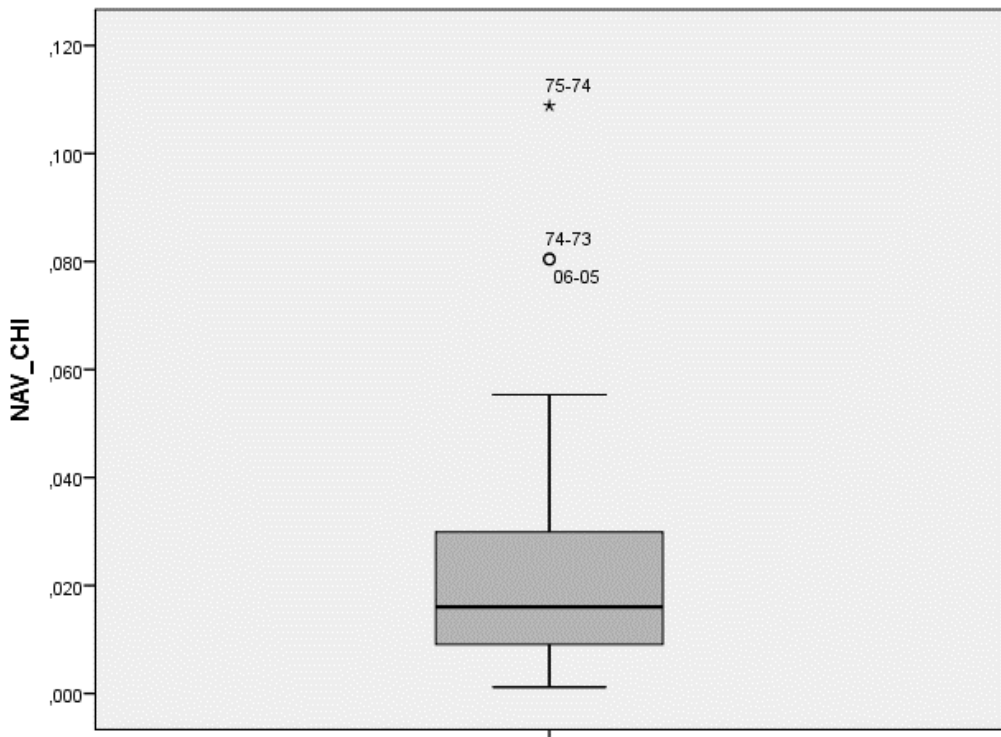
Forrás: A Világbank adatai alapján saját szerkesztés, 1965-2013

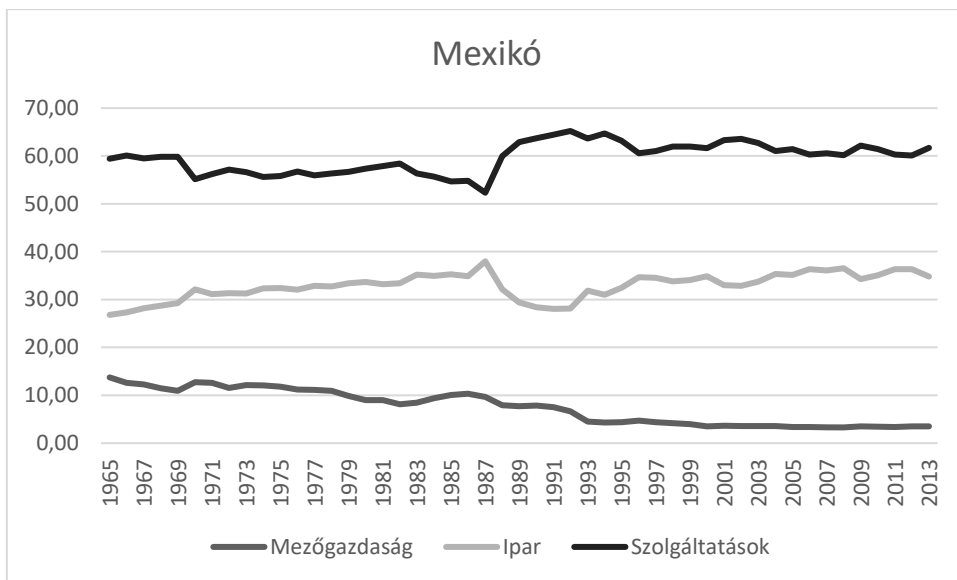
Forrás: A Világbank adatai alapján saját számítás, 1965-2013

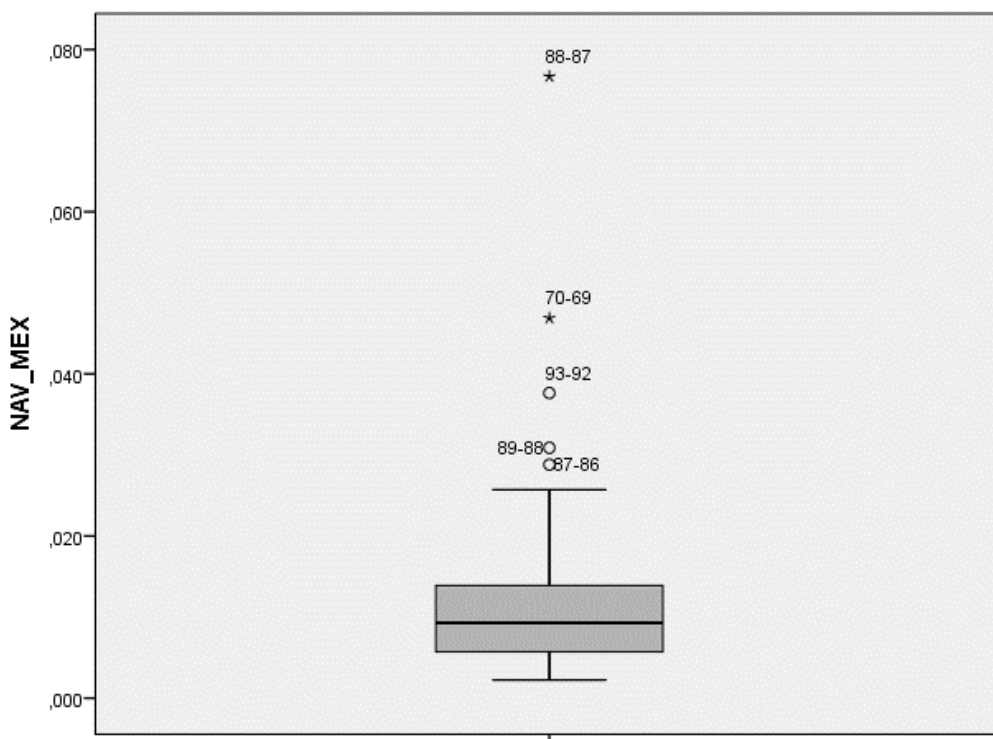
Forrás: A Világbank adatai alapján saját szerkesztés, 1965-2013

Forrás: A Világbank adatai alapján saját számítás, 1965-2013

Forrás: A Világbank adatai alapján saját szerkesztés, 1965-2013

Forrás: A Világbank adatai alapján saját számítás, 1965-2013

Melléklet XI. Az argentin folyó fizetési mérleg egyenlegének változása 1992 és 2000 között

Év	Folyó fizetési mérleg egyenlege (millió USD)
1992	- 5 548
1993	- 8 206
1994	- 10 979
1995	- 5 118
1996	- 6 769
1997	- 12 137
1998	- 14 482
1999	- 11 944
2000	- 8 981

Forrás: Argentin Gazdasági Minisztérium, 1992-2000

M3. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Az elmúlt öt és fél év kutatómunkájának eredményeként született meg a doktori értekezés, melynek elkészítése nemcsak a szerző érdeme, sokaknak tartozom köszönettel és hálával.

Ezúton szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Prof. Dr. Blahó András tanár úrnak a sok segítségért. Magas szintű szakmai elvárásai, értékes javaslatai és útmutatásai nélkül nem valósulhatott volna meg a disszertáció.

Külön köszönettel tartozom Prof. Dr. Fábián Attilának, aki támogatása és belém vetett töretlen bizalma hozzájárult az értekezés megszületéséhez.

Hálával tartozom Dr. Székely Csaba professzor úrnak, a Széchényi István Doktori Iskola korábbi vezetőjének, aki lehetőséget biztosított doktori tanulmányaim megkezdéséhez ebben az intézetben. A doktori iskola jelenlegi vezetője, Prof. Dr. Kiss Éva javaslatai és támogatása nagyon sokat jelentett számomra és hozzájárultak a disszertáció befejezéséhez.

Doktori értekezésem végső változatának elkészítéséhez nagy segítséget nyújtott Dr. Kacsirek László és Prof. Dr. Fábián Attila, akik elő-opponensi értékelésükben és a disszertáció munkahelyi vitáján építő jellegű javaslatokat, kritikákat fogalmaztak meg, ezúton szeretném megköszönni munkájukat.

Szeretnék köszönetet mondani Dr. Tóth Balázs Istvánnak is, akihez mindig bátran fordulhattam bármilyen kérdéssel a disszertáció kapcsán, és aki a munka megírásának utolsó éveiben biztosította a kellemes kutatói környezetet munkahelyemen, „szobatársamként”.

Köszönöm nővéremnek és unokaöcsémnek (Kisgazembernek), hogy lehetővé tették, hogy a munka tényleg élvezet is legyen, folyamatos ösztönzésük sokat jelentett számomra. Végül, de nem utolsó sorban a legnagyobb köszönettel Édesanyámnak tartozom. Belém vetett hite és bizalma segített a legnehezebb időszakokon is túllendülni. Állandó jelenléte disszertációm megírása során nem kis mértékben hozzájárult annak elkészültéhez. Olyan otthoni légkört teremtett, amely teljes mértékben biztosította a nyugodt munkavégzést. Kedves Anyukám, Franciskám és Mishám, köszönöm Nektek!

M4. NYILATKOZAT

Alulírott Nedelka Erzsébet jelen nyilatkozat aláírásával kijelentem, hogy a *Válságok és struktúraváltozások kapcsolata a fejlődő délkelet-ázsiai és dél-amerikai országokban* című

PhD értekezésem

önálló munkám, az értekezés készítése során betartottam a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. tv.szabályait, valamint a Széchenyi István Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola által előírt, a doktori értekezés készítésére vonatkozó szabályokat, különösen a hivatkozások és idézések tekintetében.⁹¹

Kijelentem továbbá, hogy az értekezés készítése során az önálló kutatómunka kitétel tekintetében a programvezetőt illetve a témavezetőt nem tévesztettem meg.

Jelen nyilatkozat aláírásával tudomásul veszem, hogy amennyiben bizonyítható, hogy az értekezést nem magam készítettem, vagy az értekezéssel kapcsolatban szerzői jogsértés ténye merül fel, a Nyugat-magyarországi Egyetem megtagadja az értekezés befogadását.

Az értekezés befogadásának megtagadása nem érinti a szerzői jogsértés miatti egyéb (polgári jogi, szabálysértési jogi, büntetőjogi) jogkövetkezményeket.

Sopron, 2018. január 7.

.....
doktorjelölt

⁹¹ 1999. ÉVI LXXVI. TV. 34. § (1) A MŰ RÉSZLETÉT – AZ ÁTVEVŐ MŰ JELLEGE ÉS CÉLJA ÁLTAL INDOKOLT TERJEDELEMBEN ÉS AZ EREDETIHEZ HÍVEN – A FORRÁS, VALAMINT AZ OTT MEGJELÖLT SZERZŐ MEGNEVEZÉSÉVEL BÁRKI IDÉZHETI.

36. § (1) nyilvánosan tartott előadások és más hasonló művek részletei, valamint politikai beszédek tájékoztatás céljára – a cél által indokolt terjedelemben – szabadon felhasználhatók. Ilyen felhasználás esetén a forrást – a szerző nevével együtt – fel kell tüntetni, hacsak ez lehetetlennek nem bizonyul.